

Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
кандидат історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОПІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОШПЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНІЧ М.А.,
кандидат історичних наук, МЗС України;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПЕРЕПЕЛИЦЯ Г. М.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України;
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС;
ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, протокол № 08 від 31.08.2016 року для «З.С.» №8 (історичні науки).

НАД НОМЕРОМ ПРАЦОВАЛИ:

Ольга Таукач, Юлія Валєєва, Леся Савчин, Анатолій Корж, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції.

Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

«Зовнішні справи», науковий журнал

2016, № 8. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство «Журнал Міністерства закордонних справ України «Політика і час».

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.

Телефон/факс: +38 044 279 39 18

Адреси електронної пошти і сайту: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com

Видавець: ДП «Політика і час»

Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.

Друк: ТОВ «Вістка». Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 30 гривень. Передплатний індекс: 74402. «Зовнішні справи», 2016.

У Ріо-де-Жанейро урочисто завершилися XV Паралімпійські Ігри – ювілейні для нашої збірної, яка 20 років тому на літніх Іграх в Атланті вперше виступила як окрема команда незалежної держави.

Цьогоріч українська збірна досягла найпотужнішого результату за уся свою історію участі в Іграх. Паралімпійці зайняли третє місце у загальному заліку, виборовши 117 медалей – 41 найвищої проби, 37 срібних та 39 бронзових, і встановили 109 рекордів, серед яких 22 – світові.

У чому ж секрет переможного поступу наших паралімпійців?

Можливо, відповідь – у старій притчі.

Якось учень звернувся до свого Вчителя із запитанням: навіщо існують труднощі, які заважають досягти поставленої мети.

– Те, що ти називаєш труднощами, – відповів Майстер, – насправді є частиною твоєї цілі. Тож не витрачай сил на боротьбу із ними. Уяви, що ти стріляєш із лука. Мішень далеко ховається за густим ранковим туманом. Хіба ти борешся з ним? Ні, ти чекаєш, доки він розвіється. Тепер мішень видно, але вітер відхиляє політ твоєї стріли. Хіба ти борешся з вітром? Ні, ти просто враховуєш його напрямки та силу. Якщо твій лук важкий і жорсткий і в тебе не вистачає сил натягнути тятиву, хіба ти з ним борешся? Ні, ти тренуєш свої м'язи.

– Але ж є люди, які стріляють з легкого і гнучкого лука в ясну, безвітряну погоду, – сказав учень ображено. – Чому ж лише мій постріл зустрічає стільки перешкод?

– Ніколи не дивись на інших, – посміхнувся Вчитель. – У кожного свій лук, своя ціль і свій час для пострілу. Мета одних – точне попадання, інших – можливість навчитися стріляти. І найголовніше. Туман не опускається на землю, аби перешкодити твоєму пострілу, вітер не має на меті відвести твою стрілу в бік, жорсткий лук створено лучником не для того, щоб ти усвідомив свою слабкість. Вони існують самі по собі. Це ти вирішив, що зможеш і за таких умов точно вразити мішень. Тож перестань скаржитися і починай стріляти!

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити «Зовнішні справи» ви можете у наших партнерів:

- ДП «Преса» Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- Агентство ТОВ «АС-Media» Тел.: +380443538817(16); Fax: +380443538815;
- ООО Фірма «Періодика» Тел. + 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі «24 nonstop» та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com

Наказом Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2013 р. №1609 «З.С.» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Історичні науки».

Вимоги до матеріалів – на сайті www.uaforeignaffairs.com

14

BREXIT

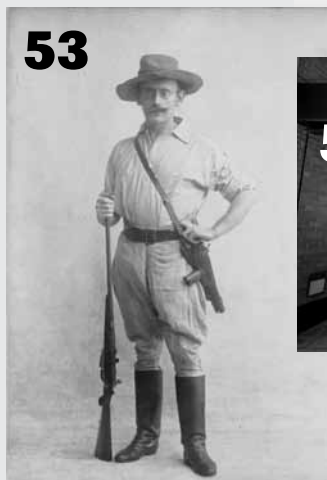
22

38

53

58

61

60

62

ПОЛІТИКА

5 XII Наrada керівників дипломатичних установ України

8 До 25-річчя Незалежності

11 Ернo Кешкенъ. Свобода не дається легко

14 Марина Бондаренко. Визнання Бразилією незалежної України: роль її української громади

ІНТЕГРАЦІЯ

17 Вячеслав Ціватий, Людмила Чекаленко. Втеча «троянського коня»

22 Сергій Толстов. Сутінки невизначеності: BREXIT та його наслідки

СУСПІЛЬСТВО

28 Вікторія Солошенко. Досвід подолання наслідків політики націонал-соціалізму

34 Алла Киридон. Політика пам'яті в умовах демократії (приклад країн Центрально-Східної Європи)

38 Алла Ликова. Паризький конгрес і доля Севастополя

ДИПЛОМАТІЯ

42 Дмитро Ткач. Зовнішня політика України на зламі тисячоліть (погляд зсередини)

48 Вячеслав Ціватий, Сергій Пронь. Політико-дипломатичний і соціокультурний цивілізаційний діалог в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (або роздуми про призначення Історії)

53 Сергій Троян. Дипломатія колоніалізму: Гельголанд-Занзібарська угода 1890 р. та її наслідки

58 Новаторський проект Українського музею у Нью-Йорку

ГДП

60 Відкриття житлового комплексу Посольства Республіки Білорусь в Україні

61 ГДП на Сорочинському ярмарку

КУЛЬТУРА

62 Олексій Куржельний. Краса в очах того, кому даровано талант бачити

ХІІ Нарада керівників дипломатичних установ України

Цього року, 22–24 серпня, вперше після Революції Гідності понад 70 керівників українських дипустанов зібралися в Києві, щоб «звірити годинники» та окреслити коло завдань української дипломатії на найближчу перспективу.

Відкрив Нараду Міністр закордонних справ України Павло Клімкін. Він наголосив: «Щодня запитуйте себе в посольствах, що ще я маю зробити для подолання російської агресії? Це головний пріоритет. Постійним пріоритетом у діяльності дипломатів залишається захист громадян України за кордоном. Через російську агресію у нас з'явилася нова надважлива задача — звільняти наших громадян-політичних в'язнів та заручників кремлівської влади. Серед безперечних пріоритетів — сприяння проведенню реформ та інтеграція до європейських і євроатлантичних структур».

Звертаючись до керівників

посольств, Павло Клімкін так визначив місію Міністерства закордонних справ України:

- Представляти державу та державні інтереси. У двосторонньому та багатосторонньому форматі. У цьому, начебто, немає нічого нового. Але в умовах збройної агресії міжнародна коаліція на підтримку України може зберегти життя наших хлопців на фронті і мирних жителів по всій Україні. І саме дипломати можуть зробити вирішальний внесок у відновлення суверенітету України в її міжнародно визнаних кордонах.
- Сприяти реформам в Україні та українському бізнесу на зовнішніх ринках. Йдеться, насамперед, про стратегічні українські інвестиції за кордон та масштабні проекти. Йдеться також і про залучення міжнародних інвестицій з тим, щоб українська економіка була кон-

курентоспроможною.

- Захищати українських громадян. Кожен громадянин України має бути певен, що у скрутній ситуації за кордоном він звернеться до наших дипломатичних та консульських установ і відчуже себе на українському клептику землі у будівлі під українським прапором та під захистом українських дипломатів.

Президент Петро Порошенко під час зустрічі з учасниками щорічної Наради керівників закордонних дипломатичних установ України визначив пріоритетні завдання для українських дипломатів.

По-перше, це — захист прав та інтересів громадян України за кордоном. «Не можу не подякувати українським консулам, які в непростих умовах захищають права і свободи українських громадян в Російській Федерації», — сказав Президент, нагадавши, що напередодні відзначив державними нагородами українських консулів у Ростові-на-Дону та в Москві.

Глава держави наголосив, що кожен громадянин України, який перебуває за кордоном, повинен відчувати увагу та підтримку своєї держави. «Жодна надзвичайна подія, жодна проблема українців не можуть залишатися без належного реагування дипло-

матичних і консульських установ», – зазначив Петро Порошенко.

Президент очікує від МЗС переведення до практичної площини ініціативи щодо створення міжнародного багатостороннього механізму з деокупації Криму, враховуючи системне погіршення ситуації з правами людини та стрімку мілітаризацію півострова. Глава держави також назвав важливим завданням дипломатії – сприяння посиленню обороноздатності України. Стратегічне значення для країни має реформа армії за найкращими євроатлантичними стандартами. «Саме у поглибленні взаємодії з НАТО ми бачимо довгострокові гарантії нашої незалежності. Наші партнери мають зрозуміти, що інвестиції в оборону України – це інвестиції у безпеку та оборону об'єднаної демократичної Європи», – наголосив Президент.

Іншим важливим напрямом дипломатичної роботи є європейська інтеграція та подальша підтримка міжнародних партнерів України на цьому шляху. «Європейські цінності і європейські реформи є не просто стратегією нашого розвитку. Сьогодні це гарантія нашої безпеки, економічного добробуту, соціальної стабільності і остаточний розрив з тоталітарною ідеологією», – зазначив Глава держави.

На думку Президента, важливо використати прецедент безвізового режиму з ЄС для просування візової лібералізації з іншими нашими ключовими партнерами – Канадою, Японією, Республікою Корея, Великою Британією та іншими.

Крім того, українська дипломатія має стати двигуном зовнішньої торгівлі та залучення інвестицій. «Згорання торговельних відносин

з Росією і запровадження зони вільної торгівлі з ЄС створюють для України кардинально нову зовнішньоекономічну реальність. Диверсифікація торгівлі, пошук нових ринків для наших експортерів – це питання нашої економічної безпеки», – наголосив Президент. Важливою також є робота з просування українського експорту на ринки Далекого Сходу, в тому числі Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки.

Окремо Президент звернув увагу на протидію російській гібридній інформаційній війні та запобігання створенню спотвореного іміджу України за кордоном. «Інформаційна робота, підвищення іміджу України за кордоном мають стати для нас щоденною рутинною постійною справою. Головна небезпека – це інформаційний вакуум, коли Україна зникає не лише з політичних, а й з економічних, інформаційних, культурних радарів тієї чи іншої країни. Україна має звучати, українські питання мають бути першими на порядку денному», – підкреслив Президент.

Глава держави відзначив необхідність посилення інституційної присутності України в інформаційному та культурному просторі іноземних країн, створення так званих «українських інститутів» за кордоном, і, зокрема, вказав на досвід Польщі,

Німеччини, Франції.

«Україна повинна висувати нові ініціативи щодо визнання та засудження злочинів Росії в Україні. Непостійне членство України в Раді безпеки ООН маємо якнайшвидше використати для того, щоби поставити на місце агресора», – сказав Президент.

Україна вже подала три заяви проти Росії до Європейського суду з прав людини у зв'язку з анексією Криму та конфліктом на Донбасі і готує ще кілька, також наша держава звертатиметься до Міжнародного трибуналу ООН з морського права у зв'язку з порушенням Росією відповідної конвенції.

«Будемо використовувати будь-яку можливість, щоб притягнути агресора до суду. Розраховую, що цілеспрямована і системна робота дипломатичної служби дозволить Україні на міжнародному рівні зафіксувати злочинність дій Російської Федерації та примусить агресора понести належне і справедливе покарання. Також не маю жодного сумніву, що за свої злочини Росія понесе серйозну політичну і матеріальну відповідальність в інших міжнародних судах», – резюмував Петро Порошенко. – Від тисяч героїв на фронті ми черпаємо свою тверду віру в перемогу. І святий обов'язок дипломата, обов'язок кожного з вас – все зробити для того, щоб перемога України стала неминучою».

Президент України наголосив, що дуже прискіпливо ставиться до призначення послів: «Як і в армії, на дипломатичній передовій не має місця людям, а тим більше командирам, які не вірять в те, що захищають, для яких патріотизм – це просто гасло, а не щире переконання. Посада посла – це нагорода».

Водночас Глава держави

вважає неприпустимою ситуацію з фінансуванням дипломатичної служби, і вона має бути скоригована при плануванні бюджету: «Дипломатія, як і армія, не може фінансуватися за остаточним принципом. Пам'ятаєте як я говорив про солдат: солдат має бути одягнений, взутий, нагодований та озброєний. Наголошую, що дипломатів це стосується повною мірою».

Президент також подякував Польщі та Президенту Анджею Дуді, який відвідав нашу державу з візитом у дні урочистостей, за постійну підтримку України у реалізації європейських прагнень та її територіальної цілісності і незалежності.

Лідер Польської Республіки наголосив на тому, що Польща завжди стояла пліч-о-пліч з Україною у найважливіших моментах її історії і послідовно діяла задля зближення України та Заходу, підтримуючи Україну на її європейській дорозі. Він також зазначив, що польсько-українська співпраця та тісна взаємодія завжди слугували і слугуватимуть гарантією миру та безпеки в цій частині Європи. Анджей Дуда підкреслив, що обидві країни мають спільну мету: «жити у спільному європейському домі – союзі вільних народів», і запевнив, що його країна завжди підтримуватиме Україну, її територіальну цілісність і незалежність, інтеграцію України до Європейського Союзу та НАТО.

У рамках XII Наради послів перед керівниками дипломатичних представництв виступив Володимир Гройсман. Він запевнив присутніх у тому, що в 2017 році Україна має вийти на нові стандарти фінансового забезпечення українських дипломатичних місій. "Хочу вас запевнити, що як Прем'єр-міністр при плануванні бюджету на 2017 рік я буду відстоювати позицію суттєвого збільшення фінансування наших дипломатичних представництв за кордоном", – заявив Володимир Гройсман.

"Ми маємо перебудувати роботу наших представництв, ми маємо підсилити вас матеріально-технічними ресурсами. Реальний стан справ обмежує вас у вашій діяльності", – визнав Прем'єр-міністр.

Голова Уряду зауважив: "Я вважаю, що ви маєте усі бути забезпечені необхідним для того, щоб ви були ефективними. Наша дипломатична служба, МЗС мають бути підсилені, мають бути забезпечені належним чином, щоби ви якісно виконували функції, які покладені на вас".

Володимир Гройсман також закликав українських дипломатів більше інформувати про реальний стан справ в Україні для протидії інформаційній агресії з боку Росії: "Інформування наших партнерів, інформування про реальний стан справ в Україні є одним з дуже важливих наших пріоритетів. І я вважаю, що ваше завдання саме полягає у тому, щоби інформувати, що відбувається насправді". Голова Уряду зауважив, що міжнародні партнери недостатньо інформовані про те, що відбувається в Україні, хоча від агресора до західних партнерів України надходить значний потік

інформації.

"На фронті, де знаходитеся ви, [дипломати], треба протистояти ще одному типу агресії – інформаційному, – сказав Прем'єр-міністр під час зустрічі. – Ми маємо знайти можливості протистояння цій інформаційній агресії. Ми маємо надавати об'єктивну інформацію про реальний стан справ. Ми маємо поглиблювати нашу співпрацю з міжнародними організаціями. Ми маємо все зробити для того, щоб наші партнери відчували, що Україна – надійний, відповідальний і ефективний партнер".

Голова Уряду зауважив, що в Україні пройшло багато необхідних змін, зокрема сформована потужна система протидії і боротьби з корупцією, розпочато судову реформу, постали нова національна поліція та українське військо, успішно проведена реформа з децентралізації влади.

"Врешті-решт ми повинні побудувати країну з ефектив-

ною владою, ефективною внутрішньою системою, справжнім демократичним устроєм", – зазначив Володимир Гройсман, зауваживши про необхідність продовжувати проведення необхідних змін.

Прем'єр-міністр також наголосив, що консолідація країн цивілізованого світу перед обличчям агресії потрібна заради відстоювання демократичних цінностей та міжнародного права: "Чи нам потрібна консолідація тільки заради підтримки України? Я думаю, що питання стоїть набагато ширше. Сьогодні консолідація зусиль усього цивілізованого світу потребується у першу чергу для того, щоб у світі був мир, щоби цінності, міжнародне право не потуралися іншими країнами, використовуючи свої військові можливості, коли нехтування міжнародним правом, неповага до суверенітету інших держав стає нормою життя для деяких країн. Тому весь світ має бути консолідованим для того, щоби зберегти спокій і мир у світі, захистити демократію і захистити міжнародне право".

Один зі шляхів досягнення поставленої мети – створення ефективної системи торговельних представництв за кордоном та максимальне використання інструментів залучення інвестицій. Адже захист та залучення інвести-

цій, створення і розвиток ефективних торговельних представництв за кордоном сприятиме розвитку міжнародної торгівлі України. Голова Уряду зауважив, що Україна має великі потенційні можливості для розвитку міжнародної торгівлі та залучення інвестицій, які на сьогодні не використані: "Настав час, коли ми маємо дуже відповідально ставитися до кожного долара, євро, інвестованого в українську економіку". Врешті-решт настав час, коли ми маємо повноцінно створити торговельні представництва України за кордоном. І ці представництва мають бути достатньо ефективними".

"Нам треба їх створити, нам треба їх забезпечити, нам треба їх мотивувати. І я буду боротися не за те, хто буде ними управляти, а за те, як створити систему, що буде абсолютно ефективною, і ми зможемо в разі збільшувати продаж нашої продукції на іноземних ринках", – наголосив Володимир Гройсман.

У цьому контексті Голова Уряду закликав керівників закордонних дипломатичних установ України максимально використовувати інструменти щодо залучення інвестицій та розвитку міжнародної торгівлі, що створюються, а також закликав поглиблювати співпрацю з Урядом як на рівні міністерств, так і Прем'єр-міністра: "Я готовий контактувати стільки, скільки потрібно для того, щоб досягти того успіху".

"Ми можемо це зробити. Але це залежить від злагодженої нашої співпраці, від нашої спільної взаємодії і від вірного рішення, яке дасть можливість побудувати ефективні структури", – наголосив Володимир Гройсман.

*За повідомленням
інформаційних агентств*

ДО 25-РІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Найкращий подарунок для дипломатії України – це сильна армія і розвинута економіка

25 років – багато це чи мало?

Зовнішньополітична складова України містить у собі низку чинників, що покликані забезпечувати засади незалежного – суб'єктного – існування Української держави.

Міжнародно-правова суб'єктність включає: визнання держави міжнародною спільнотою, дотримання принципу мирного співіснування і співробітництва, поважання загальнолюдських цінностей, активної співпраці в міжнародній арені.

Розбудова Української держави потребувала не тільки врахування вже напрацьованого за правонаступництвом, а й формування оновленої моделі міжнародних відносин, яка була б адекватною новим викликам і загрозам суверенному існуванню України.

У перших державних документах зовнішньополітичним пріоритетом визначено курс на європейську інтеграцію. Цей вибір обґрунтовано географічними детермінантами, політичними прихильностями, економічними складовими, ідеологічними настановами, менталітетом нашого народу, європейськими цінностями. Врешті-решт європейськість України.

Згадаймо виклики Україні, що диктували повернення до своїх цивілізаційних витоків – до Європи. Кризовий стан економіки в результаті провалу реформ М. Горбачова і наступного розпаду СРСР; відсутність

військової/безпекової підтримки союзників, тиск провідних держав світу щодо ядерності України і, врешті, примус до ліквідації нашого ядерного потенціалу – третього в світі за потугою; необхідність пришвидшеного прийняття рішень в результаті невизнання Росією (1991-1999 рр.) суверенітету України; наслідки афганської війни, що спричинила низку негараздів: наркоторгівля і розповсюдження наркоманії, екзотичні і психічні хвороби, сирітство, моральні втрати тощо; синдром Чорнобильської трагедії: неспроможність і невміння подолати лихо, різке збільшення онко- та інших хворих, психологічний тягар негативної інформації. Все це вплинуло на зародження гострої потреби у відродженні самосвідомості нації: повернення до витоків,

походження, до ідеї формування ідентичності.

Так, Українська РСР на початок 1990-х років не мала будь-якого досвіду самостійного протистояння агресорові. Історична пам'ять подекуди зберегла окремі спогади, однак у цілому з українського суспільства радянська влада за 70 років встигла сформувати «єдиний советский народ».

Незалежна Україна ані з ким не воювала за роки своєї незалежності. Навіть пишалася тим, що тільки на нашій пострадянській території панував мир і злагода, були відсутні етнічні конфлікти, не відбувалося протистояння. За відсутністю загроз, які Україна приспала, не очікуючи удару в спину від тоді, здавалося, «надійної» північної сусідки, держава дещо розслабилась, не дбала про посилення власних збройних сил, дозволила залізти до своєї власної кишені і запозичила законодавчу

систему олігархату з інших країн – переважно з найближчого оточення.

Що сьогодні отримала Україна? Не говоримо про війну. Цей жах має пережити теперішнє і, вірогідно, наступне покоління. Пережити, вижити і подолати... Це наше покликання – покликання старших: навчити бути виваженими і мудрими, навчити жити в нових умовах війни, навчити прощати по каятті.

Низка міжнародних визнань суверенної України є гідною сторінкою нашої історії. Міністерство закордонних справ України, очолюване на першому етапі своєї діяльності Анатолієм Максимовичем Зленком, розпочало інтенсивну ходу в систему міжнародних відносин, в систему міжнародних взаємин, в систему міжнародного буття. Встановлюються дипломатичні відносини, відкриваються посольства. Україна набула членства в НБСЄ/ОБСЄ (1992 р.),

дипломатичні представництва України відкриваються поза ООН в інших міжнародних організаціях, де такої можливості Україна часів СРСР була позбавлена. Започатковано перші домовленості, суверенною Україною укладаються перші договірні папери. Перші, перші, перші...

У своїй багатолітній складній історії, багаторічній кривавій боротьбі за існування, незалежність, суверенітет, територіальну цілісність такий інтенсивний рух у Світ для нашої держави був, хоча й довгоочікуваним, однак несподіваним, був уперше. Українська дипломатія почала свою впевнену ходу планетою Земля. Передача міжнародного буття і естафети Геннадію Йосиповичу Удовенкові приносить Україні нові звияти, нові здобутки. Перерахуємо хоча б кілька з них: набуття членства в Раді Європи, домовленість про розвиток Партнерства і співробітництва з Північноатлантичним Альянсом і укладення Хартії про особливе партнерство з НАТО, набуття чинності Угоди про партнерство і співробітництво України з Європейським Союзом, участь у роботі Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ) і Європейської зони вільної торгівлі (ЦЕФТА), співпраця з Вишеградською групою, співпраця за Нормандським форматом тощо.

Розбудова відносин з низкою країн і, підкреслимо, з кожною виокремлено – реалізація своєрідної моделі співробітництва: спеціальне, поглиблене, політичне, стратегічне, посилене партнерство тощо. Зовнішній політиці притаманна багатовекторність, оскільки Україна – миролюбна держава, яка

відмовилась від ядерної зброї...

Для поглиблення взаємодії обрано варіант специфічної зовнішньополітичної форми двосторонньої взаємодії із провідними українськими партнерами. Україна – США: Комісія «Кучма – Гор», Україна – Польща: Консультативний комітет Президентів України і Республіки Польща.

Для дипломатії суверенної України, якій не вистачало професійних кадрів, досвіду і знань, дипломатії перших років міжнародної державної правосуб'єктності це був доволі складний процес, однак глибоко цікавий, пізнавальний, натхненний і, без перебільшення, впевнений. ДИПЛОМАТІЯ ТВОРИЛА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ! Бути творцем, без перебільшення, – захоплююча справа!

На дипломатичній ниві виявилися неабиякі таланти. До шановних ветеранів дипломатичної служби – А. Зленка, Г. Удовенка, І. Турянського, Ю. Богаєвського, О. Сліпченка, В. Василенка, І. Майдана, Б. Гудими, М. Макаревича та інших додалися нові імена дипломатів, серед яких А. Бутейко, І. Харченко, Б. Тарасюк, В. Огризко, В. Пащук, А. Веселовський, К. Грищенко, П. Клімкін, Р. Шпек, С. Пирожков, І. Долгов, О. Тараненко, А. Щерба, В. Адомайтіс, І. Поліха, О. Семенець,

Д. Хандогій, С. Корсунський, Б. Гуменюк, М. Кулініч, О. Купчишин, О. Шамшур, Д. Лубківський, М. Балтажи, А. Мельник та багато інших непересічних особистостей і видатних дипломатів... Всіх і не перелічити!

Вибайте, наші дорогі колеги, Надзвичайні і Повноважні Посли, посланники, радники, секретарі та аташе, що не всіх згадано в цій статті.

Українською дипломатією зроблено чимало: вона головує на Генеральній асамблеї ООН (Г.Й. Удовенко), вона розробляла засадничі документи зовнішньої політики держави (Основні напрями зовнішньої політики; Закони України: Про основи національної безпеки, Про дипломатичну службу тощо), низку стратегічних документів щодо реалізації Україною європейського вектору (Угода про асоціацію України – ЄС, УПС тощо), національної безпеки (Україна – НАТО), двосторонні угоди, покликані розв'язувати й врегульовувати проблеми, що склалися (базові Договори про співробітництво і визнання одне одного, Хартія про стратегічне партнерство зі США, Хартія про особливе партнерство і Меморандум з НАТО, Про порозуміння і єднання з Польщею, інші двосторонні угоди тощо).

Українській дипломатії в короткочасні терміни вдавалося залагодити міждержавні проблеми, що виникли в результаті розпаду Радянського Союзу: територіальні суперечки, матеріальні претензії (Білорусь, Молдова, Польща, Румунія, Росія), складні питання історичної пам'яті (Польща, Румунія, Угорщина), що періодично

поставали перед Україною.

Нещодавні успіхи дипломатії, зазначені Міністром закордонних справ України Павлом Клімкіним:

- Протидія російській агресії та консолідація міжнародної підтримки України.
- Створення європейської держави.
- Захист громадян України та промоція українського бізнесу за кордоном.

Наведемо складові зі звіту Міністра тільки за першою позицією.

Підтримка України, санкцій проти РФ та мирний процес:

- Консолідували світову підтримку.
- 40 засідань Постійної Ради ОБСЄ.
- 23 засідання Комітету міністрів РЄ та сесій ПА РЄ.
- 7 екстрених засідань РБ ООН.
- 10 резолюцій і рішень у рамках міжнародних організацій із засудженням Росії.
- Делегацію РФ позбавлено права голосу в ПА РЄ.
- Посилили санкційний тиск. 382 фізичні і 91 юридична особа у санкційному списку України.
- Обмеження РФ з боку ЄС, США, Канади, Нової Зеландії, Японії, Норвегії, Австралії, Швейцарії.
- Забезпечили Мінський переговорний процес.
- Комплекс заходів з імплементації Мінських угод став мапою мирного врегулювання.
- Україна зупинила кровопролиття та зміцнила обороноздатність.
- Міжнародний тиск на РФ з метою виконання усіх вимог збережено.

І все це виконано українськими дипломатами у 2015 році тільки по першо-

му пункту.

Виходячи з пріоритетів на 2016 р., названих Міністром, працюємо на 5П:

- Протидія російській агресії.
- Посилення національної безпеки.
- Підтримка українських громадян.
- Просування українського бізнесу.
- Професійність дипломатичної служби.

Успіхи дипломатії вже сьогодні:

- саміт НАТО у Варшаві: за результатами засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні, що відбулося в рамках саміту Альянсу, учасники заявили: "Ми єдині у своїй підтримці суверенітету України, її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів та її невід'ємного права визначати власне майбутнє та зовнішню політику без зовнішнього втручання, у відповідності до Гельсінського заключного акту". За словами Президента України Петра Порошенка, у ці непрості часи НАТО демонструє надійний формат підтримки, і ми дуже вдячні за цю допомогу, за незламну солідарність та тверду позицію на підтримку України у часи надскладних безпекових викликів.
- успіх Євробачення, футбольні змагання, домовленості в Азербайджані, результати переговорів з Китаєм і Японією.

І це тільки протягом кількох місяців.

З такою командою ми все подолаємо і переборемо.

Замість висновку

Кардинальні питання

- Сучасний етап розвитку української дипломатії,

який позначено європейським вибором, вимагає чітких критеріїв щодо визначення стратегічного курсу держави, а також стратегічних партнерів, на підтримку яких Україна могла би розраховувати в реалізації поставленої мети.

- Традиція континуїтету, посилена стратегічною віссю, має бути доповнена чіткою послідовністю дій і відповідних кроків в міжнародному вимірі, що часто порушувалось через прихід до керма нових очільників держави. Останні, до слова, у першу чергу мають захищати в матеріальному і моральному плані вітчизняний дипломатичний корпус, діяльність якого проголошено пріоритетом разом з військовою складовою держави.

- **Дипломатію України необхідно озброїти.** І мова тут йде, у першу чергу, про розбудову сильних Збройних сил держави Україна. Плюс матеріальна підтримка.

- Теза: зберегти те, що маємо, можливо – може стати стратегічним дороговказом. Підказати вихід зі складної ситуації, що склалася в умовах війни, покликане також і врахування столітнього історичного досвіду

боротьби за незалежність і суверенітет.

- Враховуючи застереження щодо можливого програву в разі широкомасштабної війни (В. Горбулін, А. Гальчинський), вірогідно, будемо змушені шукати можливі компроміси, домовлятися, у деяких питаннях поступатися заради збереження (згадаймо 1917-1919 рр.).
- Поступова інтеграція України до європейських економічних і безпекових структур вимагає об'єктивних розрахунків та оцінок, пошуку прийнятних схем співвідношення національних інтересів і наднаціональних функцій провідних міжнародних організацій.

Практичні питання

- Дипломатичній службі, як вбачається, необхідно надати можливість свободи дій, більшої самостійності, повернути її до безпосереднього керування зовнішньою політикою в якості аналітичної складової, а також практичної реалізації ініціаторства з метою посилення її впливу на державні рішення.
- Задача дипломатів також вбачається в необхідності навчитися лобізму: опанувати нові схеми необхідного впливу, ефектив-

не використання яких сприятиме досягненню мети.

- До практичної діяльності варто додати засоби кулуарної дипломатії, публічної дипломатії, навіть віртуальної дипломатії. Долучити до справи навчання молодого покоління ветеранів дипломатії і Дипломатичну академію України.
- Навчити дипломатів брати відповідальність на себе. Не кивати на відсутність посла, оскільки, перефразуючи відомий вислів, який аташе не мріє стати послом...

У нашій країні існує чудова традиція – на свята радувати подарунками. Найкращий подарунок для дипломатії України, на наше переконання, – це сильна армія і розвинута економіка.

Про повагу до України усього світу доводить підтримка, яку ми побачили під час виборів нашої держави непостійним членом Ради Безпеки ООН на 2016-2017 рр. Це також досягнення і подарунок нашій дипломатії.

ЗІ СВЯТОМ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ, ДОРОГІ НАШІ ПРОФЕСІОНАЛИ ДИПЛОМАТИЧНОГО ФРОНТУ!

БЕРЕЖІТЬ СЕБЕ І КРАЇНУ!

Вячеслав Циватий,
кандидат історичних наук, заслужений працівник освіти України, ректор Дипломатичної академії України при МЗС

Людмила Чекаленко,
доктор політичних наук, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС

Уважаемые украинцы!
Примите мои искренние поздравления по случаю Национального праздника – Дня Независимости Украины.

В Казахстане придают важное значение укреплению и развитию дружественных и партнерских отношений с Украиной во всех областях сотрудничества.

Уверен, что многовековые традиции дружбы и плодотворного взаимодействия между нашими странами, основанные на взаимном доверии и уважении, будут и впредь активно развиваться во благо народов двух государств.

В этот день хочу пожелать всему украинскому народу благополучия, мира и процветания.

**Искренне,
Чрезвычайный и
Полномочный Посол
Казахстана в Украине
Самат ОРДАБАЕВ**

Свобода не дається легко

Українська двостороння дипломатія новітньої доби розпочинається саме з Угорщини. За час, що минув, в українсько-угорських стосунках були періоди активної взаємодії, мали місце і часи скорочення політичного діалогу. Але незмінними залишалися взаємний інтерес обох країн, бажання будувати стосунки на взаємовигідній, добросусідській основі.

Угорщина велике значення надає добрим відносинам із сусідніми державами. І це цілком природно, оскільки прикордонні країни формують найближче зовнішньополітичне середовище, від ефективної взаємодії з яким безпосередньо залежать мир і стабільність по всій периферії кордонів будь-якої держави, її прогресивний внутрішній розвиток, безперешкодне й різноманітне спілкування із зовнішнім світом. Для України з перших кроків становлення незалежної держави надзвичайно важливо було встановити дружні, добросусідські відносини з усіма без винятку прикордонними країнами. Найбільше готовими до такої співпраці на той час виявилися угорці.

Не в останню чергу тому, що Угорщина тривалий час потерпала від свого східного сусіда. Угорське повстання 1956 року було придушене радянською артилерією та авіацією. Під час революційних подій загинули тисячі угорців, ще більше людей були поранені. Пам'ять про ті події завжди була живою в угорському суспільстві. Тому, коли з'явилася надія на те, що на східному кордоні імперія може поступитися місцем Україні, державі, яка

обирає демократичний, європейський шлях розвитку, то, певна річ, угорці доклали всіх зусиль для перетворення сподівань на реальність.

Якими є результати 25-річної співпраці двох країн? Чи змінила українська Революція Гідності та її наслідки сприйняття європейською спільнотою свого майбутнього? Наскільки актуальним є уроки Угорської революції сьогодні? На ці та інші запитання „З.С.” відповідає Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Україні, доктор філософії Ерно Кешкенъ.

«З.С.»: Цієї осені виповнюється 60 років подіям, що увійшли в історію людства як Угорська революція. З огляду на сьогоденню ситуацію, передусім на європейському континенті, які уроки надає нам угорський досвід того періоду?

Ерно Кешкенъ: Пештські хлопці всьому світу показали, на які великі справи готовий маленький

народ заради досягнення свободи. Угорський народ спонтанно повстав проти нещадної тиранії заради життя без страху. Шістдесят років тому весь світ спостерігав за моєю Батьківщиною. На жаль, боротьба за незалежність угорців в умовах тодішньої політичної рівноваги не могла отримати справжніх шансів. Однак самовідданість та мужність пештських хлопців і так завдала комунізму фатальної рани. Угорська революція та боротьба за незалежність 1956 року тривала всього два тижні, але вона потрясла світ. Вона викрила жорстоку реальність систем терору радянського типу. Світ раз і назавжди протверзів від ілюзій комунізму. У жовтні 1956 року угорська нація довела, що здатна взяти власну долю у свої руки. Ми сьогодні гордо схилиємо голови перед героїзмом та жертвою наших предків і підводимо підсумки: свобода не дається легко – для її здобуття та її збереження потрібно боротись, а без національної єдності ця благородна боротьба не може бути успішною.

«З.С.»: Протягом двох років Вам довелося безпо-

середньо спостерігати за буремними і трагічними подіями в Україні – російською анексією Криму, триваючою і досі військовою агресією РФ на Сході України, що відбулися слідом за Револуцією Гідності та у відповідь на неї. Чи можна на українському прикладі робити певні висновки й узагальнення для усієї світової спільноти?

Ерно Кешкенъ: Справді, ці майже два роки, що я провів у Києві, в Україні, характеризують особливо драматичні події. Їх історичне значення говорить за себе – вони переформовують східне сусідство Європейського Союзу і, звичайно, Угорщини.

На мою думку, найважливішим уроком є те, що у кожному суспільстві присутнє прагнення інтеграції до головного потоку світового розвитку заради кращого, справедливішого, мирного майбутнього. Однак одного бажання недостатньо – потрібно ще й діяти. В Україні завдяки найрішучішій частині українського суспільства це відбулось і це привело революцію Євромайдану до перемоги.

Також важливою обставиною є те, що зміни, почерпнуті як приклад з національної історії, є сталими – в історії України завжди був присутній курс на Європу, і на цьому зараз можна сміливо будувати майбутнє, але, звичайно, не повертаючись спиною і до інших цінностей вашої історії. Важким досвідом є те, що радикальні зміни мають велику ціну – у перші дні 2014 року ані протестувальники, ані зовнішні спостерігачі не могли передбачити драматичні наслідки, від яких ваша Батьківщина

потерпає в Криму та в Східній Україні, втрачаючи людські життя та матеріальні ресурси через зовнішнє збройне втручання. Угорська спільнота, маючи ідеали революції 1956 року, солідарна з українським народом, який потерпає від агресії.

«З.С.»: Які можливості, на Ваш погляд, відкрила перед Українською державою Револуція Гідності?

Ерно Кешкенъ: Револуція Гідності розпочала значні зміни, завдяки яким Україна вже сьогодні не така, якою вона була до Майдану. Проведення реформ, бажання перемоги над корупцією, дотримання прав людини та прав національних меншин є гарантією того, що вже ніколи і не буде такою. Україна здатна інтегруватись до головної лінії європейського розвитку.

Відкрилась можливість модернізувати країну, реально почати боротьбу проти корупції, яка вже протягом довгих років блокує суспільний та економічний розвиток, провести структурні реформи.

Дуже важливим вважаю те, що продовження відбулось у руслі демократії і українські виборці протягом 2014 року могли голосувати за своїх легітимних представників на трьох демократичних виборах історичного значення. Зараз демократична Україна має можливість зайняти внутрішніми проблемами, що непокоять суспільство, і спробувати ефективно їх вирішити. Це відкрило шлях для внутрішньодержавного діалогу та діалогу в суспільстві, в яких, на мою думку, досі є невикористані можливості. Перед Україною, яка оновлюється, більше, ніж будь-коли раніше,

розширилися можливості міжнародного співробітництва, що заохочує на подолання і без того великих викликів. Зі свого боку я сподіваюсь на те, що Україна успішно впорається з цими викликами.

«З.С.»: Ваша оцінка підтримки України у боротьбі з російським агресором міжнародних організацій і впливових зарубіжних держав, зокрема Угорщини?

Ерно Кешкенъ: На мою думку, це значна, цілеспрямована й ефективна підтримка, однак вона недостатня і не сягає бажаного рівня. Але для України вона має вирішальне значення. Я на перше місце поставив би принципову політичну підтримку демократичних змін в Україні, адже підтримка її та українців досі є основною позицією спільноти демократичних держав.

Міжнародні організації відразу засудили події, що порушують міжнародне право, а саме – анексію Криму, а згодом втручання на Донбасі. Введення санкцій надало цьому окремого наголосу, хоча їх підтримка завдає чутливих економічних втрат багатьом країнам-членам ЄС. Важливими були швидка фінансова допомога, спрямована на стабілізацію української економіки, а згодом фінан-

сові програми МВФ та Світового банку. Підтримка була успішною, бо Україна сьогодні вступила в новий етап економічної консолідації.

Новим етапом можна вважати підтримку з боку ЄС з метою сприяння реформам. Звичайно, гідною визнання є підтримка і зі сторони США, Японії, Канади та інших країн.

Не можна забувати і про гуманітарну допомогу, яку вашій країні надає Європейський Союз і багато країн-членів ЄС. Угорщина протягом минулих років надавала допомогу в масштабах декількох мільйонів доларів Україні, українським громадянам, родинам учасників АТО і сиротам. Ми також шукаємо можливість сприяти економічному розвитку України – найочевиднішою ознакою цього є сприяння розвитку Закарпаття, що в інтересах кожного мешканця Закарпаття, а не тільки угорців. Сподіваємось, завдяки цьому Україна ще більше наблизиться до Європи. Не менш важливою є підтримка з боку Вишеградської Четвірки за нашої активної участі, а зустрічі високого рівня у форматі В4–Україна, що відбудуться незабаром, нададуть їй нового поштовху. Я радий, що в цій сфері ми змогли разом з

вами, українськими дипломатами і фахівцями міністерств, побудувати плідну співпрацю.

«З.С.»: Що Ви вважаєте найбільшим досягненням України і Угорщини в їхній співпраці протягом 25 років самостійного визначення і реалізації зовнішньополітичного курсу нашої державою?

Ерно Кешкенъ: Якби я намагався перерахувати всі результати, то це зайняло б декілька сторінок.

Моя Батьківщина 3 грудня 1991 року першою відписала угоду про встановлення дипломатичних відносин з незалежною Україною. В будівлі нашого генерального консульства у Києві відразу почало своє функціонування перше посольство – угорське. Наші дипломатичні відносини з того часу безперешкодно розвиваються: в Ужгороді працює генеральне консульство Угорщини, в Берегові – консульство Угорщини, Україна також має генеральне консульство в Ниредьгазі та консульське представництво в м. Сегед. В наших країнах також працюють почесні консули. Між сусідніми країнами це є природним явищем. Між нашими країнами добре функціонує малий прикордонний рух, що полегшує щоденне життя для багатьох тисяч людей. Однак є ще немало завдань щодо модернізації пунктів про-

пуску через державний кордон та облаштування доріг до них.

З моменту здобуття незалежності Україна є особливим партнером Угорщини. Вона є нашим сусідом з найбільшою територією і перспективними економічними можливостями, з якою нас поєднують безліч спільних історичних моментів. Для нас особливо важливо те, що тут живе значна угорська спільнота. Про важливість вашої, сусідньої нам, країни в угорській зовнішній політиці добре свідчить динамічний розвиток двосторонніх політичних та економічних відносин протягом десятиліть.

Угорщина твердо зацікавлена в успішності перебування в Україні. Це одночасно означає внутрішньополітичну та економічну стабілізацію нашого сусіда, запозичення європейських норм, а також дотримання прав людини та прав національних меншин. Інтереси Угорщини вимагають, щоб ми усіма можливими засобами сприяли прогресивним процесам, для чого поділились нашим досвідом щодо зміни політичної системи та реалізації європейської інтеграції. Ми рішуче підтримуємо суверенітет і територіальну цілісність України, та завжди підтримували єдині рішення ЄС щодо санкцій.

Україна посідає особливе місце в політиці «відкриття

на схід» угорського уряду. Про динамічний розвиток наших розгалужених відносин добре свідчать візити високого рівня та розвиток економічних відносин. У майбутньому ми маємо намір поглиблювати співпрацю у сфері ефективного урядування, економіки, енергетичної безпеки, розвитку інфраструктури та охорони навколишнього середовища. Маємо намір розширити коло освітніх та культурних програм обміну. Ми готові надавати підтримку децентралізації влади в Україні, що може сприяти збереженню самоідентичності національних меншин. Нашим рішучим наміром є надання підтримки Україні в двосторонній конструкції та в рамках В4 для того, щоб Україна могла відповідати умовам Європейського Союзу і могла отримати вигоду з транскордонних програм ЄС.

Зразковою є співпраця в міжнародних організаціях, в Раді Європи, в ООН та ОБСЄ. В місію спостереження SMM Угорщина делегує значний контингент.

Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан у лютому 2015 року здійснив візит до Києва, де мав переговори з Президентом України Петром Порошенком. Наші найвищі керівники регулярно обмінюються думками на значних міжнародних форумах. Не відкину великої таємниці, коли скажу: ми зараз працюємо над тим, щоб президенти Янош Адер і Петро Порошенко могли провести переговори в рамках Генеральної Асамблеї ООН. Співпрацю двох міністерств закордонних справ визначає план двосторонніх консультацій. Але в нас відмінна співпраця і в сфері освіти, де було підпи-

сано рамкову угоду. Подібний акт відбудеться також під час візиту Міністра молоді та спорту України Ігоря Жданова до Будапешта в листопаді.

Я вже згадував гуманітарну допомогу для України, але ще раз хочу підкреслити лікування та реабілітацію, яку в 2015-2016 роках надала Угорщина українським пораненим військовослужбовцям, а також забезпечення Угорщиною відпочинку протягом двох років на березі озера Веленце тисячам дітей з України. Також потрібно згадати сферу культури, значною подією якої був Тиждень угорської кухні восени 2015 року.

«З.С.»: Ваші побажання Україні та українському народові з нагоди святкування 25-ої річниці Незалежності.

Ерно Кешкенъ: В першу чергу бажаю, щоб на Сході України замовкла зброя, бажаю миру українському народу. Бажаю, щоб покращились умови життя людей, які потрапили у важке становище, щоб вони могли повернутись до свого місця проживання. А поки Угорщина намагається надавати допомогу тим, яких зачепив цей конфлікт – ми регулярно надсилаємо гуманітарну допомогу та організуємо літні табори в Угорщині для дітей з регіонів конфлікту.

Також бажаю, щоб Україна не покидала європейський шлях. Щоб вона виконала заплановані реформи, пододала корупцію і модернізувала економіку. Для реалізації внутрішніх структурних реформ Угорщина і надалі готова надавати допомогу, керуючись досвідом, набутим за часів зміни політичної системи в Угорщині та процесу демократичної перебудови.

Визнання Бразилією незалежної України: роль її української громади

УДК: 94: 327

Святкування в 2016 р. 25-ї річниці проголошення незалежності України та підтвердження відповідного акта на Всеукраїнському референдумі дає привід звернутися до проблем сприйняття новонародженої держави у світі. Воно не було аж надто простим. Ряд країн, особливо сусідніх, швидко визнали її незалежність вже на початку грудня 1991 р. В інших усвідомлення появи нового суб'єкта міжнародних відносин розтягнулось у часі. В його прискоренні в найбільшій та найвпливовішій країні далекої Латинської Америки – Бразилії – велику роль відіграла якраз місцева українська діаспора.

Слід, однак, зазначити, що в науковій літературі (головним чином у довідковому ключі) відображено процес визнання Бразилією незалежності України. Це стосується як загальних праць із історії зовнішньої політики України (С.В. Віднянського, Л.Д. Чекаленко та ін.), так і тематичних досліджень взаємин України та Бразилії (А.В. Бредіхіна, І.О. Лазневої, І.Г. Плевако). Роль в ньому ж української діаспори спеціально не вивчалася.

Тож метою цієї статті є окреслення діяльності української громади Бразилії зі всебічного сприяння визнанню Федеративною Республікою Бразилією незалежної України. Дослідження базується

Фернандо Коллор-де-Мелло,
Президент Бразилії 1990-
1992 рр.

передусім на аналізі матеріалів із архівів Міністерства зовнішніх зносин Бразилії, Міністерства закордонних справ України, Українсько-бразильської центральної репрезентації (УБЦР). Також використані матеріали бразильських та українських ЗМІ.

Зовнішню політику Бразилії початку 1990-х років можна охарактеризувати як прагматичну, спрямовану на пошук місця Бразилії в новому світі, що формувався в процесі розпаду біполярної системи міжнародних відносин. Було задекларовано три основні завдання зовнішньої політики Бразилії: розширювати участь країни в системі міжнародних відносин, уникати політичних конфліктів зі США та змінити власний міжнародний статус, позбувшись іміджу країни третього світу [1]. Як наслідок, і ставлення до визнання України було

Summary

The article highlights the role of the Ukrainian community in Brazil in Brazilian recognition of independent Ukraine in 1991. The study presents an analysis of different level events in 1991 in Brazil, where the Ukrainian community took an active part and thus greatly contributed to a positive perception of new Ukrainian state.

Keywords: Ukrainian community in Brazil, recognition of independent Ukraine, Ukraine in Brazil

непевним і значною мірою обумовлювалось врахуванням позиції США та пошуками варіантів практичної вигоди для Бразилії.

Але тут якраз і заявила про себе численна українська громада, яка в цілому налічувала до півмільйона осіб. Українці Бразилії в 1991 р. провели цілу низку публічних заходів із пропагування України та ролі українців в історії Бразилії. У деяких із них брали участь і делегації з України. Це були дієві нагадування громадськості та місцевій владі про значення для Бразилії налагодження офіційних відносин з Україною.

Дуже важливо, що проголошення незалежності України збіглося зі святкуванням у вересні 1991 р. 100-річчя від початку імміграції українців до Бразилії. Українська громада запросила на свято делегацію з України. До неї увійшли керівник Секретаріату Товариства зв'язків з українцями за межами України С.Ю. Лазебник та група українських артистів. Крім заходів культурного характеру власне у самій українській громаді було організовано зустрічі делегації з високопосадов-

цями Бразилії.

Так, із делегацією з України 4 вересня 1991 р. зустрівся губернатор штату Парана Роберто Рекьяо. Представників України супроводжував лідер місцевої української громади Голова Інституту земель, картографії та лісів Віторіо Соротюк. Під час зустрічі йшлося про можливість налагодження комерційних контактів з незалежною Україною, а також про відкриття бразильського консульства в Києві та українського консульства в Бразилії. Як повідомляла бразильська преса, українська делегація також планувала взяти участь у церемонії відкриття Площі України в м. Уніао-да-Віторія та закладання першого символічного каменю до фундаменту майбутнього пам'ятника Тарасові Шевченку. Водночас С.Ю. Лазебник зауважив про іншу мету цього візиту – підготовку приїзду до Бразилії Прем'єр-міністра України В.П. Фокіна, запланованого на жовтень 1991 р., адже важливо, щоб Бразилія, за прикладом інших країн, таких як Франція, Канада та США, розглянула питання про відкриття дипломатичних представ-

ництв в Україні [2].

Зі свого боку, лідер української громади Віторіо Соротюк, на той час Радник при уряді штату Парана, звернувся до керівництва штату з проханням від Українсько-бразильської центральної репрезентації (УБЦР) запросити делегацію України на чолі з Прем'єр-міністром відвідати штат Парана, де проживає основна частина української діаспори. Губернатор Р. Рекья відгукнувся на цю ініціативу УБЦР і 25 вересня 1991 р. офіційно запросив Прем'єр-міністра України В.П. Фокіна в ході запланованого візиту до Бразилії 18-19 жовтня 1991 р. відвідати штат Парана[3]. Це запрошення та лист від Українсько-бразильської центральної репрезентації на початку жовтня 1991 р. Голова УБЦР Мар'яно Чайковський передав у Києві до Кабінету Міністрів України через Голову церемоніалу О.С. Тараненка.

До складу очолюваної Прем'єр-міністром (тоді ще УРСР) В.П. Фокіним увійшли Міністр зовнішньоекономічних зв'язків України В.О. Кравченко, Міністр охорони навколишнього середовища України Ю.М. Щербак, Державний секретар Кабінету Міністрів України В.Ю. Пехота, Голова церемоніалу О.С. Тараненко, начальник Лікувально-оздоровчого об'єднання при Кабінеті Міністрів України О.Ф. Возіанов, помічник Прем'єр-міністра України О. Олейник, завідувач відділу країн Азії, Африки та Латинської Америки МЗС України О.М. Никоненко, перекладач та ін. [4].

Візит Прем'єр-міністра

викликав великий резонанс у бразильській пресі. Ціла низка газет, у т.ч. одна з найвпливовіших – «Folha de São Paulo», описуючи зустріч В.П.Фокіна з Президентом Бразилії Фернандо Коллором-де-Мелло 18 жовтня 1991 р. в Ріо-де-Жанейро, повідомили, що Прем'єр-міністр України піднімав питання про підписання угод про культурне та економічне співробітництво між Бразилією та Україною. Вітольд Павлович запропонував Президентові Бразилії в якості першого кроку до майбутнього визнання України обмінятися комерційними представництвами. Голова Уряду України запропонував відкрити таке представництво України в м. Курітіба, столиці штату Парана, де мешкає найбільша частина української діаспори в Бразилії [5].

Прем'єр-міністр України також зустрівся з губернатором штату Ріо-де-Жанейро Леонелем Брізолою [6] та з губернатором штату Парана Роберто Рекья [7]. Зокрема, зустріч з губернатором Парани відбулась 20 жовтня 1991 р. за активної підтримки місцевої україн-

ської громади. В ході зустрічі український високопосадовець пояснив позицію України щодо підписання економічної угоди між колишніми республіками СРСР [7], а також обговорив питання щодо заснування офіційного представництва України в Бразилії. Саме після цієї зустрічі губернатор Р. Рекья зазначив, що «існує великий потенціал для встановлення культурних, економічних та наукових зв'язків між Бразилією та Україною. Встановлення дипломатичних відносин між Бразилією та Україною створить можливість для штату Парана невідкладно розробити план економічної та культурної співпраці» [8].

Бразилія мала певний ряд економічних зв'язків з СРСР, у т.ч. з українськими підприємствами. Але укорінена в цій латиноамериканській країні українська громада прагнула пожвавити інтерес Бразилії й бразильців саме до України та перспектив прямої співпраці з нею. Саме тому вона взялася за широке інформування бразильського суспільства про економічний та культурний потенціал України.

Така інформація публікувалась у місцевих ЗМІ та доводилась до відома місцевих підприємців під час різноманітних зустрічей. Українська тематика була активно представлена у бразильських ЗМІ. А газета «Folha de São Paulo» навіть відрядила до Києва свого спеціального кореспондента в Москві Жайме Спіцковського і почала регулярно друкувати матеріали про економічну політику Кабінету Міністрів України В.П. Фокіна, особливо в царині відносин з Росією. В цих статтях Україна поставала як друга найбільша республіка і житниця колишнього СРСР, як країна з великими перспективами економічного розвитку. Особливо ж увага надавалась наміченому на 1 грудня 1991 р. всеукраїнському референдуму [9].

Цей референдум викликав загальний жвавий інтерес. У репортажах з Києва політичні оглядачі підкреслювали колосальне значення події для Європи і всього світу. Українська громада Бразилії з великим ентузіазмом сприйняла результати референдуму в Україні. Вона паралельно провела власний

символічний референдум, в ході якого висловила стовідсоткову підтримку незалежності своєї історичної Батьківщини, і розпочала збір підписів під зверненням до Міністерства зовнішніх зносин Бразилії щодо невідкладного визнання Урядом Бразилії незалежності України. Всього було зібрано близько 10 000 підписів, після чого цей документ було передано до зовнішньополітичного відомства Бразилії [10].

Українська громада Бразилії знову активно ввела тему України в документи місцевої влади на різних рівнях. 3 грудня 1991 р. губернатор штату Парана, відгукуючись на ініціативи місцевої української громади, звернувся до Президента Бразилії Ф. Коллора-де-Мелло з проханням «невідкладного визнання Федеративною Республікою Бразилія незалежності Республіки Україна, яка була проголошена в серпні українським парламентом та підтримана на референдумі 90% виборців цієї країни. Такий демократичний прояв волевиявлення народу шляхом прямого голосування за незалежність нації заслуговує на швидке

міжнародне визнання, так як показує мирний шлях для вирішення міжнародних відмінностей та самовизначення народів» [8]. Губернатор спеціально зазначив, що саме в його штаті проживає понад 300 000 вихідців з України, завдяки діяльності яких розвивається економіка та культура Бразилії, і вони, через діяльність Українсько-бразильської центральної репрезентації, висловлюють своє бажання підтримати незалежність України.

Ідея якнайшвидшого визнання України здобула підтримку й Законодавчої Асамблеї штату Парана, очільник якої вказав, що «встановлення дипломатичних відносин сприятиме налагодженню культурної, економічної та наукової співпраці між країнами» [8].

Таким чином, не в останню чергу завдяки зусиллям української громади Бразилії суспільство та його представники у владі були підготовлені до офіційного визнання нової незалежної України.

Щоправда, керівництво країни так і не наважилось (із зазначених вище причин) визнати її негайно. Воно таки дочекалось

офіційної відставки Президента СРСР М.С. Горбачова (25 грудня 1991 р.), коли отримало для цього останні формальні підстави. Федеративна Республіка Бразилія визнала незалежність України та інших колишніх республік Радянського Союзу 26 грудня 1991 р. – у той же день, що й США. У повідомленні для преси Міністр зовнішніх зносин Бразилії Ф.Резек зазначив, що «уряд Бразилії задоволений результатами Алма-Атинської зустрічі 21 грудня», «приймає до відома, що Росія бере на себе міжнародні права та зобов'язання СРСР» і висловлює готовність розвивати стосунки з усіма колишніми республіками Радянського Союзу [11].

З проведеного дослідження випливає, що українська громада Бразилії всебічно сприяла визнанню незалежної України і продемонструвала наперед готовність представляти й лобіювати її інтереси в Бразилії.

Список використаних джерел:

1. Bernal-Meza R. A política exterior do Brasil: 1990-2002 // *Raúl Bernal-Meza // Rev. Bras. Polit. Int.* – 2002. – No 45 (1).
2. *Requião recebe uma comitiva da Ucrânia.* // *Gazeta*

do Povo. – 1991. – 5 de setembro.

3. *Carta Oficial do Governador do Estado do Paraná ao Primeiro-Ministro da República da Ucrânia, Of.ATG 0225/91 de 26.09.1991* // *Arquivo da RCUB – Apxiv УБЦР*, ф. 6/н.

4. *Programação da visita do Primeiro Ministro Fokin do Cerimonial do Estado do Paraná* // *Arquivo da RCUB – Apxiv УБЦР*, ф. 6/н.

5. *Premiê fica “aborrecido”.* // *Folha de São Paulo.* – 1991. – 19 de outubro.

6. *Czajkowski M. 20 anos das Relações Diplomáticas Brasil-Ucrânia [2005]* // *Arquivo da RCUB – Apxiv УБЦР*, ф. 6/н.

7. *Premiê ucraniano critica abstenção.* // *Folha de São Paulo.* – 1991. – 20 de outubro.

8. *Carta Oficial do Governador do Estado do Paraná ao Presidente da República Federativa do Brasil, Of.ATG 0270/91 de 03/12/1991* // *Arquivo da RCUB – Apxiv УБЦР*, ф. 6/н.

9. *Premiê defende uma transição gradual na Ucrânia.* // *Folha de São Paulo.* – 1991. – 24 de novembro.

10. *Sorotiuk V. Comunicado à Imprensa: 20 anos das relações diplomáticas entre a Ucrânia e o Brasil [2005]* // *Arquivo da RCUB – Apxiv УБЦР*, ф. 6/н.

11. *Nota à imprensa de 26 de dezembro de 1991* // *Resenha de Política Exterior do Brasil.* – 1991. – número 69. – p. 245.

Марина Бондаренко,
здобувач Дипломатичної
академії України при МЗС
України

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюється роль української громади Бразилії у процесі визнання цієї країною незалежності України у 1991 р. В дослідженні подається аналіз заходів різного рівня 1991 р. в Бразилії, в яких українська громада взяла активну участь та які сприяли формуванню позитивного сприйняття бразильськими урядовими незалежної української держави.

Ключові слова: українська громада Бразилії, визнання незалежної України, Україна в Бразилії.

АННОТАЦИЯ

В статье освещается роль украинской диаспоры в Бразилии в процессе признания этой страной независимости Украины в 1991 г. В исследовании дается анализ мероприятий различного уровня 1991 г. в Бразилии, в которых украинская диаспора приняла активное участие и которые способствовали формированию положительного восприятия Бразилией независимого украинского государства.

Ключевые слова: украинская диаспора в Бразилии, признание независимой Украины, Украина в Бразилии.

Втеча «троянського коня»

УДК: 94: 327

Небажання окремих країн поступитися частиною суверенітету на користь наднаціональних інститутів управління породжувало проблеми розбудови європейської інтеграції.

Поступитися частиною суверенітету не означало поступитися національними інтересами. Національні інтереси деяких слабких держав саме і полягали в інтеграційному рухові, що використовувалось ними задля виживання і збереження в якості суб'єкта міжнародного права.

Європейським країнам-інтеграторам на першому етапі не вдалося уніфікувати військову, безпекову і політичну сфери. У 1950-ті роки перемогла ідея економічної інтеграції, а не політичної, на якій наполягав Пол Спаак. Провалився проект безпеково-військової уніфікації за планом Рене Плевена. В результаті проекти Європейської оборонної спільноти і Європейської політичної спільноти не були реалізовані.

Привертає увагу те, що перші інтеграційні рішення впроваджувались через політичну еліту, котра, як виявилось, не була готовою взяти на себе відповідальність за майбутнє інтеграційного процесу. Таке явище стало несподіванкою для інтеграторів, оскільки політичні еліти Європи перед загрозою Другої світової війни і повної ліквідації суверенітету, загрозою поглинання фашистською Німеччиною готові були об'єднатися в єдине ціле. Отже, як бачимо, з нівелю-

ванням загрози зникає нагальна потреба в поглибленні інтеграції.

Нагадаємо, що перші кроки об'єднавчого процесу були активно підтримані Сполученими Штатами. Саме під керівництвом цієї держави створюється Європейська організація економічного співробітництва, перетворена пізніше на Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). У 1948 році з Гааги починає свою ходу європейський рух, що заклав основи Ради Європи. У 1948 році країни «шістки» утверджують Західноєвропейський союз, спрямований проти загрози німецького реваншизму, а в 1949 році за ініціативи США з метою розв'язання проблеми безпеки Західної Європи створюється НАТО. Отже, саме США була потрібна єдина сильна Європа.

Що ж спонукало Велику Британію – стратегічного партнера США – вийти з ЄС? На фоні згаданих масштабних зсувів тієї епохи ідея двох французів – міністра закордонних

Summary

The authors presented their vision of the causes of the Brexit of the UK, tried to explain the motivation of the UK, to predict the consequences this decision for the EU and UK, enlisting the findings of foreign analysts

Keywords: UK, Brexit, European Union, motivation, "Trojan horse"

справ Французької Республіки Роберта Шумана і політичного діяча Жана Моне виглядала доволі непомітним і, здавалось, суто технічним рішенням – об'єднати сталеливарну і вугільну промисловості. Всі інші питання зі сфери політичних устремлень перебували понад можливостями утвореної Європейської спільноти вугілля і сталі (ЄСВС).

Окрилені безперечними успіхами, керівники ЄСВС зробили наступний крок, запропонувавши європейцям об'єднатись в оборонний союз. Однак ця ідея не реалізувалася. І що цікаво: запропонована французами Європейська оборонна спільнота (ЄОС) була заблокована самими французами. Перший урок був корисним для створювачів ЄС – в результаті була обрана тактика поступовості дій, неспішності у прийнятті рішень і далекоглядності. Підкреслимо:

на перших етапах євроінтеграції.

Римський договір 1957 року був етапним для долі Європи і Світу – утворив Європейську спільноту атомної енергії і Європейську економічну спільноту, чомно утримувався від прямих вказівок політичних і безпекових настанов, зосередившись на подальших економічних кроках.

Римський договір 1957 року зробив рішучий крок до впровадження митного союзу, що призвів до повної лібералізації взаємної торгівлі. Складнощі додала сільськогосподарська галузь, оскільки у всіх країнах сільське господарство було дотаційним, тому Римський договір включив три золоті правила сільськогосподарської інтеграції: спільний ринок, преференції фермерам держав-учасниць, солідарна фінансова відповідальність членів об'єднання. На все це пропонувався перехідний період у 12 років.

Президент Франції генерал де Голль зіграв неабияку роль як у розвитку ЄС, так і появи в цьому об'єднанні Великої Британії. За деякими припущеннями, саме де Голль чітко визначив загрози присутності Великої Британії в ЄС. Чим керувався генерал? За доступними поясненнями причин свого небажання бачити Велику Британію в тодішній ЄЕС ним називалась пересторога проникнення в

об'єднання американського чинника і, як наслідок, поява панамериканізму в євроінтеграційних лавах. Однак за своєю суттю концепція де Голля практично нічим не відрізнялася від британського бачення ЄС – виключно створення зони вільної торгівлі, спільного ринку.

Британський негатив виявився під час розгляду питань щодо створення Європейської атомної спільноти (Євратом). Підкреслимо, що саме це питання було найбільш важливим для керівника Французької Республіки, оскільки де Голль зробив все можливе і неможливе для ядерного озброєння країни – Франції, що диктує, спираючись на цю армаду, свої умови Світу (читай – США), а не Світ диктує Франції правила гри. Особливе роздратування де Голля викликали амбіційні ядерні проекти, що Сполучені Штати впроваджували у Великій Британії, оснастивши цю країну всіма тогочасними новинками ядерної зброї.

Отже, Франція поруч із слабкою на той час сусідкою по Європі Німеччиною сама прагнула керувати інтеграцією, і це, певною мірою, їй вдавалося. Згадаймо хоча б той факт, що практично всі проекти євроінтеграції зароджуються у французьких головах і реалізуються Францією. Вона є прародителькою, рушієм, організатором і реалізатором європейського інтеграційного процесу. Присутність британців могла сплутати всі

карти амбітних планів Франції.

Водночас і Велика Британія висунула низку вимог до свого членства, оберігаючи і захищаючи від конкурентів британські інтереси і свою спільноту – Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ). Ця країна робила все, спрямоване на нейтралізацію європейських об'єднань. На утворення Європейської спільноти вугілля і сталі шістькою європейських країн Великобританія створила ЄАВТ, утворення Євратому – поява британського аналогу тощо. Врешті кінцевою метою Британії було зірвати ратифікацію Римських угод і підпорядкувати малі держави Європи британській концепції Асоціації. У відповідь Франція домовляється з Німеччиною про спільний франко-німецький союз.

Дії Великої Британії відповідали британському кредо (Пальмерстон) непохитності і першорядності британських інтересів і концепції зовнішньої політики (Вінстон Черчилль), сконцентрованої на трьох напрямках: Північна Америка (США), Британська Співдружність і Європа, як складова атлантичної солідарності.

Які політичні гравці підтримали членство Британії в Спільноті? У першу чергу США, які, враховуючи зростання потуги Франції при ще слабкій Німеччині, вбачали необхідність врівноваження сил на Європейському континенті. Підтримали Британію і менші учасники європейського інтеграційного об'єднання – економічно слабкі держави Європи, оскільки пам'ять про Другу світову війну ще не вщухла. В самій Британії рішення за євроінтеграцію також не пройшло на «ура»: парламент ратифікував документи про вступ (13 липня 1973 р.) мінімальною більшістю голосів – 301 проти 284 [1].

Прихід Британії в ЄС у кризові 1970-ті роки приніс об'єднанню і нові проблеми. Британія вимагала зменшення розміру власних внесків у бюджет Спільнот, виступала проти значних витрат на спільну сільськогосподарську політику (ССП) та вимагала інших преференцій Британській Співдружності. Оскільки Велика Британія прийшла в інтеграцію не з порожніми руками, посилювалися й регіональні контрасти. Британії вдавалося переконувати інших, не гребуючи шантажем виходу, і

отримувати певні преференції.

Британія домоглася зменшення суми внеску до загального бюджету Спільнот майже втричі, перенісши тягар поповнення дефіциту на Францію і Німеччину. Таким кроком британцям вдалося повернути понад половину своїх витрат, спрямованих на потреби ЄЕС. «Брюссельську бюрократію» постійно критикувала і М.Тетчер.

Не останню роль у «примирненні» Британії з правилами ЄЕС зіграли успіхи розширених Спільнот. Не секрет, що Іспанія, яка покривала левову частку потреб британців у сільськогосподарській продукції, а також Португалія і Греція, з якими ВБ мала розвинуті торговельні відносини, набули членства в ЄЕС також завдяки лобістській підтримці держави туманного Альбіону.

З прийняттям Маастрихтського договору парламент Великої Британії не спромігся ратифікувати його вчасно – тобто до 1 січня 1993 року. Ратифікація відбулася зі значними труднощами тільки в серпні того року. Підписання Договору про ЄС відкрило свободу дій його учасникам, оскільки з тексту документа було вилучено ключове поняття «федеральний». Свободу маневрування надавали і положення низки протоколів, прийняті на додаток до основного документа. Так у Протоколі 11 Договору про Європейський Союз стосовно Великої Британії говориться, що Сполучене Королівство не буде змушене або зобов'язане переходити на третій етап економічної і валютної інтеграції без

окремого рішення уряду чи парламенту [1].

Головна перевага такого формулювання полягала в тому, що Банк Великої Британії не брав участі у створенні та діяльності Європейського Центрального Банку (ЄЦБ). У випадку приєднання ВБ до валютної системи ЄС країна втрачала право голосу в процесі розробки нової майбутньої структури ЄЦБ. Нагадаємо, що таке положення було включено до тексту документа – Маастрихтського договору – за пропозицією саме британців. Пізніше цю ідею вже як теоретичне підґрунтя назвали «інтеграцією різних швидкостей». Не останню роль в цьому процесі грала налаштованість Прем'єр-міністра ВБ М.Тетчер, яка зазначала, що ставлення Великої Британії до європейського проекту суттєво змінюється в залежності від поведінки уряду і особистості прем'єр-міністра [2].

Особливо гостру дискусію з питань інтеграції викликав пакет соціальних гарантій, а саме положення про мінімальну заробітну плату і максимальний робочий тиждень, що було потенційно небезпечним для конкурентоспроможності британської промисловості. Групу антиінтеграторів очолила М. Тетчер, яка була категорично проти політичної, інституціональної і соціальної політики ЄС, хоча вважала зону вільної торгівлі прийнятною для ВБ.

Головну роль у позитивному вирішенні питання ратифікації Договору про ЄС (1993 р., Маастрихт) зіграла постать Дж. Мейджора, який вдався до загрози піти у відставку в

разі провалу ратифікації. Такий поворот дій призвів би до нових парламентських виборів, що не було на руку правлячій партії. Фактично ратифікація Договору призвела до розколу консервативної партії в європейському питанні. Водночас посилилось протистояння Лондона і Брюсселя стосовно розширення і прийому нових держав, проведення єдиної політики у сфері оборони і безпеки тощо.

У Договорі про ЄС можливість виходу передбачена ст. 50, в якій йдеться про те, що будь-яка країна ЄС може прийняти рішення про вихід зі складу Союзу. Документ був ратифікований, однак не був розроблений механізм виходу, оскільки такий варіант мало хто з учасників передбачав. Такий стан речей демонструє теперішнє розгублене поведінка керівників як ЄС, так і Великої Британії. Отже, ВБ створила певний прецедент, оскільки механізм виходу з ЄС остаточно не розроблений.

Навіть після формального оформлення виходу, на думку Д. Туска, у найближчі два роки ЄС не зазнає змін, а ВБ буде виключено з процесу обговорення і прийняття рішень Європейською Радою і Радою ЄС тільки у питаннях, що стосуються

самої Великої Британії. Водночас усі права та обов'язки ВБ в рамках ЄС зберігаються [3]. Процедура виходу, як уявляється, є доволі складною. Остаточне рішення про вихід країни з ЄС може прийняти після відповідних процедур тільки Європарламент. Нагадаємо, що в разі не підписання угоди протягом дворічного періоду, дія договору припиняється автоматично. У той же час Європейська Рада може пролонгувати дворічний термін. І причиною для цього може бути, у першу чергу, перегляд величезної маси (27 країн) договірно-правових актів, укладених в межах ЄС.

Які наслідки матиме вихід ВБ з ЄС для самої країни та її громадян?

По-перше, громадяни ВБ (теоретично) мають втратити громадянство Євросоюзу. Однак навряд чи Брюссель піде на такий крок.

По-друге, поки не зрозумілою є подальша доля рішень Європейського Суду для країни, що виходить.

По-третє, виникає питання щодо компетенції Хартії ЄС про основні права і свободи.

По-четверте, постає питання і про співпрацю поліції і національних судів.

По-п'яте, не зрозуміло,

як вирішуватимуться питання щодо контролю кордонів.

Постають питання щодо сфери економіки, що вже зараз перебувають на поверхні: до чого призведе відмова від єдиного ринку з ЄС і загальних європейських стандартів; чи зміниться статус європейських компаній, що працюють у ВБ; всіх тривожить доля лондонського Сіті тощо.

Брюссельські чиновники також мають визначитись щодо надання спеціального статусу ВБ, перегляду договірно-правової союзової і двосторонньої основи та Договору про ЄС, питання мови, освіти – програми Еразмус, долі спільних наукових програм тощо. Зрозуміло, що ВБ не відмовиться від преференцій, які вже має. Вочевидь, консенсус буде віднайдений, однак якою ціною?

В експертному середовищі ведеться широке обговорення можливих наслідкових сценаріїв і вже апробованих варіантів відносин за формулою «країна – ЄС» як швейцарського, так і норвезького. Згадується також і турецький приклад. На наше переконання, у даному випадку жодна модель не підпадає під британський варіант. Однозначно це буде британський сценарій з усіма можливими наслідками для європейської спільноти. Певні, що ВБ не погодиться дотримуватись регламентів і директив та не буде у захваті від ідеї сплачувати вагомі грошові внески до бюджету ЄС, за обсягом яких вона була третьою державою об'єднання. Навряд чи Лондон відмовиться від міграційного квотування

робочої/інтелектуальної сили ЄС, що вводитиметься з лютого 2017 року, оскільки у ВБ доволі голосно звучать голоси про загрозу масової внутрішньої міграції – переселення в країну «польського сантехніка» [4].

До можливих наслідків Brexit можна віднести посилення ролі Німеччини і поглиблення негативного ставлення до брюссельської бюрократії, яка втратила відчуття реальності, відповідальності і креативності, не тримає руку на пульсі проблем країн ЄС тощо. Особливо занепокоєння викликав Brexit у Німеччині, оскільки з ЄС виходить одна з найпотужніших країн Європи, фінансова столиця світу, ядерна держава, постійний член РБ ООН. Із послабленням Європи – ослабне і німецький потенціал. Німеччині потрібен британський ринок, оскільки він займає третє місце за експортом німецьких товарів. Для Німеччини збільшиться і частка внеску в загальний бюджет ЄС. Як відреагує німецький соціум на всі ці негаразди? Тим більше, що на Німеччину в 2017 році чекають вибори до парламенту і все голосніше звучить критика внутрішньої та зовнішньої політики керівництва.

ВИМОГИ. Велика Британія вимагає будувати відносини з ЄС на основі угоди про вільну торгівлю, що не тягне визнання верховенства права ЄС, юрисдикції Європейського Суду, вільного переміщення людей, значних виплат в бюджет ЄС.

ЕКОНОМІКА. Позитивний сценарій. ВВП ВБ щорічно зростатиме на 1,6%, і до 2030 року країна

віднайде найвигідніші торговельні домовленості. За іншим варіантом, щорічний приріст складатиме до 2030 року 0,6%, а щорічні втрати 0,8%. За іншими прогнозами, Велику Британію очікує значне зниження ВВП – від 6,3% до 9,5%, тобто нижче показників фінансової кризи 2008-2009 рр. [5].

МОДЕЛІ. Жодна модель відносин ЄС з не учасниками Спільноти не відповідає інтересам ВБ. Норвегія і Швейцарія дотримуються багатьох правил ЄС, зокрема сплачують значні суми, щоби пробитись на його ринок. Експорт Британії так чи інакше залежатиме від тарифів і стандартів ЄС. Цікавим є приклад Канади, що підписала широкомасштабну угоду з ЄС, в якій скасовуються торговельні перешкоди для більшості позицій, однак не вимагаються вільне переміщення і бюджетні внески.

ВНЕСКИ. Чи зекономить країна на внесках до бюджету ЄС? Враховуючи те, що фінансовий рік в ЄС триває з 01 січня по 31 грудня, а у ВБ – з 01 квітня до 31 березня, можна пояснити появу різних статистичних даних у довідках і в пресі. У той же час ВБ отримувала в ЄС щорічне зниження сум внеску і повернення грошей у вигляді регіональних грантів розвитку, виплат фермерам тощо. За останньою інформацією, чистий прибуток ВБ у 2014-2015 роках склав 8,8 млрд фунтів стерлінгів, що удвічі більше, ніж у 2009-2010 роках. Внески ВБ в бюджет ЄС складали в середньому 1,4% загального обсягу державних витрат (менше річного бюджету Департаменту

енергетики і зміни клімату).

Водночас, Велика Британія безпосередньо фінансує приватні компанії та університети для проведення наукових досліджень. Ці витрати вимірюються фінансовим роком ЄС і тільки у 2014 році сягали 5,7 млрд фунтів стерлінгів. Експерти певні, що ВБ зекономить значні гроші на членських внесках за рахунок «прихованого тарифу», сплаченого податківцями, «відкатів», нейтралізації різних махінацій та інших факторів. Внесок Великої Британії до бюджету ЄС порівняно з вигодами для бізнесу є краплею в морі.

ТОРГІВЛЯ. Нині ЄС не є настільки важливим для торгівлі Великої Британії: обсяг торгівлі сягає понад 400 млрд фунтів стерлінгів на рік, а криза єврозони й надалі зменшує його привабливість. Навіть невдача з домовленістю про вільну торгівлю з ЄС не стане для країни катастрофічним явищем [6]. З ЄС успішно торгують і США, і Китай, і Індія, і Японія навіть за відсутності зони вільної торгівлі. І перед ВБ відкриваються широкі можливості зв'язків з іншими країнами світу – такими як Сінгапур, Бразилія і Росія в рамках СОТ. А членство в ЄС блокує просування ВБ на інші доволі престижні ринки.

БЕЗРОБІТТЯ. Серед неприємних питань, що обговорюються у зв'язку з Brexit, найпопулярнішим стало безробіття, яке начебто загрожує британцям. Віднайти конкретну цифру щодо вивільнення робочих рук доволі складно, оскільки не вивірено вірогідні загрози від іно-

земних компаній, що працюють у ВБ. Враховуючи те, що провідні компанії свої основні підприємства перемістили до слабких держав, використовуючи стабільність ринку, сировину і наявність дешевої робочої сили, може потерпати британська автомобільна індустрія, щільно пов'язана з ЄС. Може постраждати і сектор фінансових послуг, де зайнято близько 2,1 млн осіб, оскільки фінансова індустрія побудована на законодавстві внутрішнього ринку ЄС [7]. Чи призведуть наслідки виходу до суттєвого скорочення робочих місць для британців – у 3–4 млн осіб? У даній ситуації треба враховувати, що ринок праці ВБ є настільки динамічним, що доволі швидко адаптується до змін у відносинах з ЄС.

МІГРАНТИ. Велика Британія прагне мати повний контроль над власними кордонами. Тому громадяни ЄС також зіткнуться з візовими проблемами при в'їзді до цієї країни. Така постановка питання призведе до появи додаткових робочих місць і підвищення заробітної платні. В результаті – збільшення соціальних виплат на різноманітні потреби, як то школи, лікарні, побутові послуги тощо. В цілому ж британське бачення щодо дозволу міграції скоріше схиляється до знаку «плюс», ніж «мінус». Зрозуміло, британці бажають законної трудової міграції – прозорої, передбачуваної і прорахованої.

ГРОМАДЯНИ. Британія отримає повний контроль за своїми громадянами за кордоном, оскільки весь процес регулювати-

меться виключно британськими законами. Громадяни інших країн ЄС не будуть депортовані за положеннями договору 1969 року, за яким права, надані громадянам на визначений термін, не можуть бути скасовані іншими новими договорами. Безперечно, однією з важливих переваг ЄС є те, що громадяни Спільноти можуть без віз працювати, пересуватися і жити у будь-якій країні об'єднання. Нині в країнах ЄС мешкає понад 2,2 млн британських громадян, з них найбільша кількість в Іспанії, Франції та Ірландії. Однак за законами ЄС британські емігранти тепер мають розглядатися в країнах ЄС як нелегали, оскільки Британія в результаті виходу вилучила з Європейської конвенції захисту прав людини положення вільного пересування.

ЗАКОНОДАВСТВО. Країна вивільнена від європейського ордеру на арешт та інших положень закону і правопорядку. З іншого боку, ВБ навряд чи легко вдасться повернути своїх громадян, звинувачених у здійсненні злочинів у країнах ЄС.

БЕЗПЕКА. Велика Британія є однією з основних учасників НАТО і Ради

Безпеки ООН. Британія є ядерною державою – з нею рахується весь Світ, і вона впливає на події світового масштабу. Британія є «вухами і очима США» в ЄС. Дехто вимагає переглянути роль Великої Британії як трансатлантичного мосту між США і Європою [8]. Додамо, що у недалеких 2003-2004 роки Німеччина і Франція напередодні другої війни США в Іраку визначили її «троянським конем» Сполучених Штатів в Європейському Союзі, оскільки тодішня позиція Британії ледве не призвела до розколу ЄС.

Британія, позбавлена впливу в Брюсселі, Берліні і Парижі, все більше ігнорується Вашингтоном і все менше впливає на трансатлантичні проблеми захисту навколишнього середовища, безпеки і торгівлі.

Водночас ризики втрати Великої Британії для об'єднаної Європи вбачаються більшими, ніж наслідки її виходу. США і більшість країн ЄС прагнуть залишити Велику Британію в ЄС. А Велика Британія у своєму стремлінні до «неочікуваної свободи від ЄС» ризикує стати дисидентом та ізольованою державою.

Список використаних джерел:

1. *Treaty on European Union*. 1992. Feb. 7. URL. – Режим доступу: <http://www.ena.lu>; *See Treaty Establishing the European Economic Community (EEC Treaty or Treaty of Rome)*, Mar. 25, 1957, reprinted in 298 U.T.S. 3. *The EEC Treaty was followed by the Single European Act*, Feb. 17, 1986; *the Treaty on European Union (Maastricht Treaty)*, Feb. 7, 1992; *the Treaty of Amsterdam*, Oct. 2, 1997; *the Treaty of Nice*, Feb. 26, 2001; *the Treaty of Lisbon*, Dec. 13, 2007. *These treaties have been consolidated. See Consolidated Versions of the Treaty on European Union (EU Treaty) and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)*, QJ C 326/1, 26.10.2012.
2. *Thatcher Biographer: How the Tories Turned Against the EU. Interview Conducted by Christoph Scheuermann*. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/international/europe/brexit-interview-with-thatcher-biographer-charles-moore-a-1099182.html>
3. *Press statement by President Donald Tusk on the outcome of the referendum in the UK*. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/24-tusk-statement-uk-referendum/>
4. *'Now Europe Is Speaking German:' Merkel Ally Demands that Britain 'Contribute' to EU Success*, Spiegel, Nov. 15, 2011 available online. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/international/europe/now-europe-is-speaking-german-merkel-ally-demands-that-britain-contribute-to-eu-success-a-798009.html>; *The Deep Deformation of Europe. The Legitimacy of the European Union after the Euro Crisis by*

Elli Louka. – *See Anna Myunghee Kim, Foreign Labour Migration and the Economic Crisis in the EU: Ongoing and Remaining Issues of the Migrant Workforce in Germany*, IZA Discussion Paper No. 5134, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (Institute for the Study of Labor) (2010).

5. *What if...? The consequences, challenges and opportunities facing Britain outside the EU*. – Режим доступу: <http://openeurope.org.uk/intelligence/britain-and-the-eu/what-if-there-were-a-brexit/>
6. *Steve Jobs: The Man and the Machine documentary bust myths*. – Режим доступу: fortune.com/2015/09/04/steve-jobs-apple-documentary-2/
7. *City lawyer's analysis warns of 'uncertainty' threat of EU exit. By Sam Fleming and Harriet Agnew*. – FT.com. – Режим доступу: www.ft.com – World UK Politics & Policy.
8. *Some helpful research and training videos from the Bruges Group Emergency Exit by Marcus Watney*. – Режим доступу: <http://campaignforanindependentbritain.org.uk/helpful-research-training-videos-bruges-group/>

Вячеслав Циватий,
кандидат історичних наук, заслужений працівник освіти України, ректор Дипломатичної академії України при МЗС

Людмила Чекаленко,
доктор політичних наук, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС

АНОТАЦІЯ

Автори виклали власне бачення причин виходу Великої Британії з ЄС, намагалися пояснити мотивацію самої Британії, спрогнозувати можливі наслідки цього кроку для ЄС і ВБ, заручившись висновками зарубіжних аналітиків.

Ключові слова: Велика Британія, Brexit, Європейський Союз, мотивація, «троянський кінь».

АННОТАЦИЯ

Авторы изложили собственное видение причин выхода Великой Британии из ЕС, попытались объяснить мотивацию самой ВБ, подкрепить свою точку зрения выводами зарубежных аналитиков.

Ключевые слова: Великая Британия, Brexit, Европейский Союз, мотивация, «троянский конь».

Сутінки невизначеності: Brexit та його наслідки

УДК: 94: 327

До фінансово-економічної кризи 2008 р. в розвитку проекту європейської інтеграції вдавалося уникати суттєвих збоїв і невдач. Природно, що далеко не всі наміри європейських політиків і теоретиків інтеграції виконувалися швидко й максимально ефективно. Проте до кожного чергового етапу інтеграції європейські політики намагалися підходити розважливо, заздалегідь формулюючи завдання та ретельно плануючи потрібні заходи, визначаючи їх послідовність і орієнтовні терміни виконання.

Британський референдум 23 червня 2016 р. став тривожним сигналом, що засвідчив зростання невдоволення значних верств населення європейських країн неухильним перетіканням владних функцій до керівних установ ЄС. На результатах британського референдуму вочевидь позначилися посилення впливу Німеччини і Франції як безумовних лідерів Єврозони, збільшення чисельності трудових мігрантів з країн Центрально-Східної Європи та інші загальновідомі чинники, такі як міграційна криза й терористична загроза. Однак загалом унаслідок збігу різних обставин у ЄС склалася специфічна ситуація, яка сприяє активнішому пошуку подальших сценаріїв реформування європейських інституцій та зміцнення політичних механізмів спільноти.

Програш Девіда Кемерона

Д. Кемерон – британський прем'єр у 2010-2016 рр. – прийшов до влади з амбітним планом збільшити політичну автономію Об'єднаного Королівства в межах ЄС і захистити британський суверенітет від зазіхань з боку брюссельських бюрократів. У січні 2013 р. Кемерон пообіцяв, що в разі переконливої перемоги консервативної партії на наступних парламентських виборах 2015 р. він проведе переговори з Європейською Комісією про особливий статус країни в європейському інтеграційному угрупованні та ініціює загальнонаціональний референдум щодо членства в ЄС.

Переконливо вигравши вибори, амбітний прем'єр позиціонував себе як прибічник членства Британії в ЄС, однак прагнув домовитися про вигідніші умови перебування країни в Союзі, аніж ті, на які свого часу зголосилася М. Тетчер. У ході переговорів з президентом Євро-

Summary
The 2016 referendum on the question whether the UK should leave or remain in the European Union resulted in a "limbo" status of this country, at least for the next two years. The expected termination of the UK membership in the EU indicates a serious crisis of the European integration project and leads to significant changes in its further evolution. However, the rebalancing within the EU and strengthening the role of Germany and France in decision-making provide opportunities for deeper integration in monetary, financial, political and security spheres. The joint Franco-German plans stipulate the development of a "two-tier model" of relations within the Union, which will be rejoined by a less integrated outer peripheral area enveloped by the neighbourhood and association ties.
Keywords: integration, subsidiarity, monetary union, political union, security, referendum, the EU.

пейської Ради Д. Туском і головою Єврокомісії Ж.-К. Юнкером уряд Д. Кемерона узгодив особливі, пільгові, умови британського членства. Угода, схвалена на саміті ЄС 18-19 лютого 2016 р., передбачала, що Британія «ніколи не приєднається до Єврозони». Британські компанії, які ведуть розрахунки в фунтах стерлінгів, користуватимуться правом вести операції на тих же умовах, що й компанії, які працюють з євро, а британські платники податків не мають сплачувати внески для підтримки євровалюти та відповідних фондів. Економічну політику країн ЄС, що не входять до Єврозони, мають визначати національні інститути, такі як Банк Англії.

Британський уряд домовився про застосування семирічного мораторію на надання соціальної допомоги для нових трудових мігрантів із континентальних країн ЄС, а також обмеження розміру виплат для дітей іммігрантів, які залишилися на своїх батьківщинах. Розмір соціальних виплат для дітей мігрантів, що перебували на континенті, мав коригуватися залежно від прожиткового мінімуму в їхніх країнах.

Окремий пункт угоди передбачав право Британії уникати зобов'язань, пов'язаних зі створенням політичного союзу («все більш тісного союзу народів Європи»). З цією метою Європейська Рада особливо підтвердила принцип субсидиарності, згідно з яким рішення мають ухвалюватися на рівні, якомога ближчому до громадян із урахуванням національних, регіональних і місцевих можливостей, а виняткові повноваження Союзу застосовуються тоді, коли його можливості більш дієві, ніж компетенція органів влади нижчих рівнів. Було підтверджено й право британського парламенту відхи-

ляти європейські законопроекти.

В тлумаченні Д. Кемерона ключовий принцип діяльності ЄС зводився до того, що «Європа діє там, де це необхідно, а національні органи – там, де це можливо», що суцільно заперечувало плани федералістів щодо створення європейської наддержави. Й хоча інші європейські лідери утримувалися від публічних обіцянок переглянути установчі договори на угоду вимогам британського уряду, Д. Кемерон стверджував, що таке положення вже схвалено, й натякав про бажання переговорів, спрямованих на зміцнення британського суверенітету. Оцінюючи досягнутий компроміс, важливо відзначити, що укладена угода мала набутти юридично зобов'язуючого характеру, однак лише в разі позитивного результату референдуму про членство Об'єднаного Королівства в ЄС. З точки зору британських урядовців «особливий статус» мав гарантувати країні суттєві пільги в фінансово-економічній галузі. Поряд із участю в європейському спільному ринку та можливістю використовувати угоди про вільну торгівлю та економічні преференції з понад 50 країнами світу досягнутий компроміс дозволяв зміцнити потенціал лондонського фінансового, біржового та інвестиційного центру й гарантував значну автономію в міграційній, валютно-фінансовій та соціальній політиці. На певному етапі навіть здавалося, що Лондон відіграватиме активнішу роль у розробці європейських реформ у сферах конкуренції, соціальної політики та еконо-

Девід Уільям Дональд Кемерон, Прем'єр-міністр Великобританії 2010-2016 рр.

мічного регулювання.

Втім, результати волевиявлення британських громадян 23 червня перекреслили укладену угоду, спричинили суттєву кризу європейського проекту й зумовили «підвішений» статус Британії принаймні на найближчі два роки. Відповідаючи на питання «Чи має Об'єднане Королівство залишитися в складі Європейського Союзу, чи воно має вийти зі складу ЄС?», більшість учасників підтримали вихід зі складу спільноти (51,9% проти 48,1%). За припинення членства в ЄС висловилися 17 млн 410 тис. 742 чол., а за продовження членства – 16 млн 141 тис. 241 чол. за рекордної явки в 72,2%.

Новий британський контекст

Серед очевидних наслідків британського референдуму слід відзначити істотне зменшення вартості фунта стерлінгів (курсове падіння до тридцятирічного мінімуму), зниження курсу євро та тимчасовий спад котирувань на фондових біржах. Проте основні наслідки референдуму матимуть переважно політичне значення.

Brexit окреслив низку складних проблем для сві-

Тереза Мей, Прем'єр-міністр Великобританії

тової економіки та європейського інтеграційного проекту. Для самої Британії Brexit може обернутися зниженням економічних показників (у гіршому випадку – скороченням ВВП на 15% або на 300 млрд фунтів стерлінгів) та навіть загрожує розпадом Сполученого Королівства (у разі чергової спроби відокремлення Шотландії).

Водночас заявлений вихід з ЄС буде полегшений неучастю країни в Єврозоні та Шенгенських угодах, що передбачають вільне безвізове пересування громадян через внутрішні кордони Союзу.

Поки що залишається відкритим питання про британський внесок у бюджет ЄС, який становить близько 11,3 млрд євро на рік. У 2014 р. цей внесок складав 8,3% річного бюджету ЄС (13,55 млрд євро). Більші внески сплачували лише Німеччина (25,8 млрд), Франція (19,6 млрд) та Італія (14,3 млрд). У 2015 р. британський внесок становив 15,59 млрд євро, а дотації з бюджету ЄС – 7,25 млрд євро.

Слід зауважити, що формально результати референдуму не зобов'язують британський уряд до конкретних дій, хоча Лондон вже відмовився від чергового головування в Раді

ЄС у другій половині 2017 р. Якби ситуація в країні змінилася і якщо б прем'єр зберігав контроль над більшістю в парламенті, уряд потенційно міг би спробувати не враховувати результати голосування 23 червня.

Для того, щоб розпочати вихід із ЄС, британський уряд має застосувати статтю 50 Договору про ЄС. Лише після цього може розпочатися практичне виконання статті 218(3) Договору про функціонування ЄС, яка регулює процес виходу з Союзу.

28 червня Європарламент схвалив резолюцію, що закликає негайно розпочати процедуру виходу Об'єднаного Королівства з ЄС та покладає зобов'язання вести відповідні переговори на Єврокомісію. Зміст цього уточнення полягає в тому, що уряди країн-членів могли б виявити більшу поблажливість та пом'якшити вихід Британії, ніж члени Єврокомісії як колективної виконавчої інстанції.

Такий підхід цілком відповідає позиції уряду ФРН. Після саміту ЄС 27-29 червня 2016 р. А. Меркель підтвердила вимогу до британського уряду якомога швидше оголосити про намір виходу з ЄС, що дозволило б

розпочати офіційні перемовини, оскільки стаття 50 Договору про ЄС визначає «єдину законну процедуру виходу». Британський уряд «має проголосити намір країни залишити ЄС, і ми сподіваємося, що це відбудеться якомога швидше». А. Меркель попередила, що до офіційного оголошення рішення Лондону про вихід з ЄС жодні офіційні переговори вестися не будуть. Таку ж позицію висловив і президент Єврокомісії Ж.-К. Юнкер.

Утім, у британських політичних колах не видно впевненості щодо подальших кроків. Д. Кемерон вважав ідею референдуму засобом політичного тиску на Брюссель і напередодні голосування навіть хотів виключити з уряду тих міністрів, які виступали проти членства в ЄС. Серед 331 депутата палати громад від консервативної партії до групи євроскептиків входить близько 50 осіб. Прибічники членства в ЄС переважають в обох палатах парламенту, а серед депутатів палати громад до них належить 480 депутатів з 650. Таким чином, з точки зору політичної доцільності результати референдуму вочевидь створили проблему для правлячої партії, яка утримується при владі лише завдяки застосуванню жорсткої дисципліни.

Показово, що Д. Кемерон мав намір залишитися на посаді прем'єра до жовтня, однак під тиском європейських лідерів був змушений напередодні парламентських канікул подати у відставку. Новим прем'єром і лідером консервативної партії стала Тереза Мей, міністр внутрішніх справ в уряді

Д. Кемерона, обрана депутатами-консерваторами на безальтернативній основі. Саме її кабінету, що складається з противників членства в ЄС, доведеться розпочати процедуру виходу із Союзу.

При цьому Т. Мей намагатиметься уникати схвалення своїх рішень у парламенті. Насамперед, це стосується офіційного скасування Акту про Європейські співтовариства 1972 р., згідно з яким тогочасний уряд подав заявку на вступ до ЄС. Натомість лідери лейбористів – головної опозиційної партії – стверджують, що оскільки червневий референдум мав рекомендаційний характер, палата громад має обов'язково схвалити застосування ст. 50 Договору про ЄС, без чого уряд не має права розпочати переговори з Брюсселем. За підтримки лейбористів на жовтень готується подання судового позову про незаконність початку процедури виходу країни з ЄС без скасування вищезгаданого Акту про Європейські співтовариства. Отже, окрім підвищеного статусу, економічних і політичних ускладнень, Об'єднане Королівство може спіткати гостра конституційна криза. Окрім цього, попри відвідання Берліна й Парижа та попередній зондаж ситуації в інших європейських столицях, Т. Мей не квапиться з ухваленням остаточних рішень. Попри її показну рішучість, прем'єрка не знає навіть того, скільки часу Британія зберігатиме доступ до спільного європейського ринку [1].

Оглядачі зауважують із цього приводу, що чим складнішою є проблема,

тим недоречнішим виглядає застосування референдуму для її вирішення. Йому зараз ніхто не може напевно передбачити, що станеться впродовж найближчих трьох років. Однак за оцінкою економістів Brexit спричинить негаразди і для Британії, і для ЄС, хоча і різною мірою.

Суто в політичному контексті зміна уряду та невизначеність подальших сценаріїв створюють загрозу масштабної політичної кризи в Об'єднаному Королівстві, включаючи ймовірність проведення дострокових парламентських виборів.

У разі виходу Британії з ЄС може знову актуалізуватися проблема незалежності Шотландії, більшість населення якої проголосувала за перебування в ЄС, а також постане питання про статус та ідентичність Північної Ірландії, що залишається дотаційним регіоном.

Вплив на європейські процеси

Вихід Об'єднаного Королівства з ЄС вимагатиме істотних змін, але не стане катастрофою для європейського проекту. Процедура виходу з ЄС може виявитися досить тривалою. Порядок дій сторін дуже поверхово регулюється положеннями Договору про ЄС і Договору про функціонування ЄС (в Лісабонській версії, що діє з 2009 р.). Договорами передбачено, що в найближчі два роки Лондон має домовитися з кожною з країн ЄС «про умови роздільного співіснування».

За низкою ознак керівні інституції ЄС хотіли б збити розрив з Британією

максимально складним і болісним для останньої. Такий підхід вочевидь суперечить економічним інтересам сторін, проте має послужити попередженням для тих європейських політиків різного спрямування, які агітують за вихід зі складу Союзу.

В експертному середовищі побутує думка, що «остаточне розлучення» Великобританії з ЄС відбудеться лише через два-три роки. Тим не менше, європейські інституції наполегливо вимагали від Д. Кемерона, а тепер – і Т. Мей якомога швидше застосувати ст. 50 Договору про ЄС, що дозволить почати переговори про вихід Об'єднаного Королівства зі складу Союзу. Лідери ФРН і Франції наголошували, що вони не хочуть бути втягнутими в місяці й роки суперечок з проводу статусу Британії, а президент Єврокомісії Ж.-К. Юнкер патетично нагадував, що «вихід означатиме вихід».

Багато європейських політиків назвали підсумки британського референдуму поганою новиною. Глава МЗС Австрії С. Курц порівняв підсумки референдуму з «політичним землетрусом». За цих обставин Європа потребує негайних змін, аби стати чимось більшим, ніж «ЄС мінус Велика Британія». Голова Єврогрупи Є. Дейсселблум зазначив, що найголовніше зараз – зберегти стабільність Єврозони.

Серед очевидних наслідків британського референдуму для ЄС можна відзначити наступні:

- ЄС постає перед потребою розв'язання структурних та інституціональних суперечностей, які блокують політичну та еконо-

мічну керованість конгломератом країн та управлінських інституцій, які формують теперішнє складне й асиметричне угруповання конфедеративного типу;

- ЄС буде змушений переглянути бюджет і внутрішні правила взаємодії, а також шукати способи подолання кризових тенденцій інституціонального характеру;

- європрагматики спробують активізувати механізми інтеграції у валютній та фінансовій сферах;

- лідери ФРН і Франції прагнуть використати момент для повернення до ідей федералізму, включаючи зміцнення Єврозони та створення європейських безпекових механізмів.

У політичному сенсі в рамках ЄС помітне істотне посилення впливу Німеччини. Основною внутрішньою ланкою прийняття рішень знову стає європейська «Велика трійка» (ФРН, Франція, Італія), що має сприяти більшій керованості всередині об'єднання. Стає реалістичнішим впровадження моделі «двошвидкісного союзу», в якій «ядро» системи буде диктувати правила і нормативи країнам периферії. Просуваючи політику уніфікації та згуртування, державні лідери європейського проекту активніше заперечуватимуть спроби низки країн ЄС зберегти передбачену в установчих договорах автономію в окремих питаннях, що мають для них принципове значення.

З огляду на очікувану зміну адміністрації у Вашингтоні переговори між США і ЄС з угоди про Трансатлантичне торговельно-інвестиційне парт-

нерство будуть напевно відкладені, а політичний вплив США на політику керівних установ та провідних країн ЄС неминуче скорочуватиметься.

Приклад Британії надихає правих і євроскептиків в інших країнах ЄС на спроби розхитувати єдність Союзу. Лідер французької партії «Національний фронт» М. Ле Пен вже закликала провести аналогічний референдум у Франції. Зі схожою заявою виступив і лідер правої голландської «Партії свободи» Г. Вільдерс.

Протиріччя між ФРН і Францією, – з одного боку, та країнами Вишеградської групи, – з іншого, набувають характеру сталої тенденції. Однак і в цій групі помітні внутрішні розбіжності. На відміну від уряду Польщі, який в питаннях безпеки робить більш однозначну ставку на зміцнення східного флангу НАТО, керівники урядів Угорщини та Чехії лояльніше сприйняли франко-німецький план «Сильна Європа в небезпечному світі» в частині створення спільної європейської армії [2].

Наближення термінів чергових виборів у ФРН і Франції, поряд зі згортан-

ням участі Британії в керівних установах ЄС, змусили Берлін і Париж поквапитися з посуванням спільного проекту реформ, що стосуються політичного союзу, безпеки, інтегрованої міграційної політики, валютно-фінансового союзу та бюджетної політики. У спільному плані «Сильна Європа в небезпечному світі», підготовленому міністрами закордонних справ цих країн до зустрічі Ф.-В. Штайнмайера з керівниками зовнішньополітичних відомств держав Вишеградської групи (27 червня 2016 р.), міститься виразний акцент на посиленні солідарності та згуртованості спільноти. Основні пріоритети стосуються розробки «спільної політики безпеки і оборони», що має становити основу «Глобальної стратегії зовнішньої політики та безпеки ЄС» як офіційної зовнішньополітичної доктрини організації. Інтеграція має поширюватися на такі напрямки, як аналіз і розуміння безпекових інтересів, обмін інформацією, підтримка безпеки в сусідніх регіонах, більш «сильна і гнучка» участь ЄС у вирішенні криз, запровадження й щорічне проведення

Ради з безпеки в рамках Європейської Ради. За цим задумом ЄС крок за кроком має перетворюватися на «незалежного глобального гравця з власною зовнішньою та політичною безпекою», здатного ефективно планувати і здійснювати цивільні й військові операції, спираючись на спільно фінансовані збройні сили з високим рівнем готовності.

У питаннях валютно-фінансового союзу пропонується створити Європейський валютний фонд та посаду постійного президента Єврогрупи, підзвітного окремому парламентському органу в складі членів Європарламенту та національних парламентів. Нова інституція має перебрати на себе повноваження з усіх питань, що стосуються бюджету та макроекономічного моніторингу [3].

В цьому сенсі показова позиція польського уряду як стосовно франко-німецького плану, так і перспектив переговорів між ЄС та британським урядом. Міністр національної оборони Польщі А. Мацєрєвич розкритикував німецько-французьку ініціативу за відсутність згадок про НАТО та зосередження уваги на захисті від ймовірних загроз з півдня, а не зі сходу. В свою чергу речник президента Польщі М. Магєровський припустив, що саме через спроби ЄС створити наддержаву, жителі Великої Британії вирішили сказати Європі «ні» [4].

За словами глави МЗС Польщі В. Вашиковського, сьогодні ніхто не має наміру створювати наддержаву, але є спроби зробити «спеціальні зони в рамках ЄС на базі Єврозони».

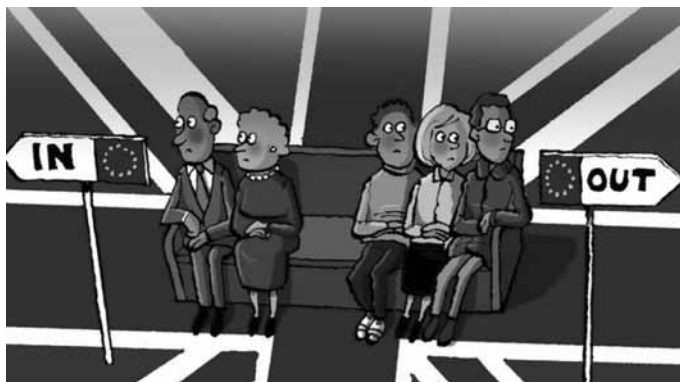

Усвідомлюючи, що британський уряд ніби тримає Європу в заручниках, міністр реалістично характеризує проблеми, пов'язані з розлученням ЄС та Британії. В. Вашиковський справедливо зауважив, що Brexit ще не розпочався, оскільки «Великобританія не започаткувала жодних формальних кроків, щоб вийти з ЄС». За його словами, процес, якщо він розпочнеться, проходитиме на трьох рівнях, які включатимуть:

- процес виходу Великобританії з ЄС;

- переговори на тему майбутнього статусу Великобританії в ЄС (відносини цієї держави з ЄС, адже Британія, «навіть якщо вийде з ЄС, залишиться європейською державою, яка буде тісно пов'язана з окремими установами, зокрема з НАТО»;

- процес реформування ЄС. «Принаймні так вважає Польща і багато інших країн», бо не можна говорити, що Brexit, коли він дійсно відбудеться, це лише і виключно примха британців». Це також помилка ЄС, котрий «дозволив собі втратити такого члена як Великобританія, державу, яка є другою за розміром економіки в Європі і п'ятою в світі, ядерною державою з ядерним арсеналом і членом Ради Безпеки. Втім, якщо ЄС протягом років думав про те, як прийняти Туреччину, Україну чи як прийняти інші країни, наприклад, Балтії, і в той же час втрачає такого серйозного свого члена, як Великобританія, то з Євросоюзом не все гаразд. Тому паралельно слід задуматися над тим, як реформувати ЄС» [5].

Нові тенденції в ЄС безпосередньо впливатимуть на становище України. Українська проблематика залишається на порядку денному, але відходить на другий план. Питання безпеки в Східній Європі виносяться на рівень компетенції НАТО в руслі рішень Варшавського саміту Альянсу.

В осяжній перспективі внутрішні проблеми матимуть для ЄС пріоритетніший характер, ніж зовнішні. Попри те, що уряди Франції, Німеччини та низки інших країн активніше звертаються до питання про створення євроармії, найближчим часом для цього бракуватиме коштів та інституціональних можливостей. Розширення ЄС за рахунок країн Західних Балкан (Македонія, Чорногорія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Албанія) буде суттєво загальмовано.

Санкції щодо РФ продовжено на другу половину 2016 р., але в жовтні Ж.-К. Юнкер пообіцяв провести масштабну внутрішню дискусію про відносини між ЄС та Росією. «Глобальна стратегія» ЄС передбачає необхідність системної та спільної відповіді на «стратегічний виклик» з боку Москви. Однак без участі Об'єднаного Королівства у визначенні пріоритетів

настрої в бік замирення з Москвою підштовхуватимуть європейських політиків до замороження конфлікту в Донбасі.

Попри спротив з боку Польщі, німецький бізнес продовжує наполягати на реалізації проекту газопроводу «Північний потік-2». Спостерігається пом'якшення позиції Єврокомісії і щодо російських обхідних проектів, пов'язаних з «південним енергетичним коридором».

Надання громадянам України та Грузії безвізового режиму для короткострокових поїздок у країни Шенгенської зони супроводжуватиметься майновими та процедурними обмеженнями. Оскільки Рада ЄС ухвалила рішення запровадити безвізовий режим без підписання додаткової угоди, його дія може призупинятися чи скасовуватися в односторонньому порядку.

Варіанти розвитку ситуації

Т. Мей проголосила, що її уряд не робитиме спроб залишити Об'єднане Королівство в складі ЄС чи знову приєднатися до нього, а також що вона не передбачає проведення нових парламентських виборів до 2020 р.

Свою головну мету Т. Мей вбачає в поєднанні

доступу до спільного ринку ЄС з обмеженням потоку іммігрантів та права громадян з країн ЄС мешкати і працювати в Великій Британії.

Виходячи зі стартових умов можна передбачити два основні сценарії подальшого розвитку подій. Незалежно від того, чи підтримає парламент Об'єднаного Королівства програму Т. Мей і початок процедури Brexit (застосування ст. 50 Договору про ЄС та переговорів з Єврокомісією), технічні переговори вестимуть МЗС та спеціально створений департамент британського уряду.

Британський прем'єр має проінформувати Європейську Раду, яка складається з глав держав та урядів 27 держав-членів, про намір Об'єднаного Королівства вийти зі складу ЄС. На проведення переговорів відведено 2 роки. Цей термін може бути продовжено (за згодою всіх 27 країн-членів Союзу), однак малоймовірно, що це станеться, коли враховувати позицію уряду ФРН і керівництва Єврокомісії. Наслідком переговорів стане проект угоди, який мають узгодити британський уряд і «кваліфікована більшість» із 27 країн-членів ЄС.

Якщо проект угоди схвалено не буде, умови економічних відносин між Об'єднаним Королівством та ЄС регулюватимуться загальними положеннями Світової організації торгівлі.

Із 1 листопада 2014 р. кваліфікованою більшістю при голосуванні в Раді ЄС вважаються голоси як мінімум представників 55% країн-членів (15 країн), котрі представля-

ють не менш як 65% населення Союзу.

Єврокомісія висловила намір полегшити надання статусу резидентів британським громадянам, які мешкають в інших країнах ЄС, проте залишається актуальним питання про захист прав громадян країн ЄС, які мешкають та працюють у Великій Британії, оскільки їхні права досі були захищені лише нормами європейського права. З цього приводу Лондон намагається розпочати закулісний торг і пропонує врегулювати питання на умовах, погоджених Д. Кемероном і Д. Туском в лютому 2016 р. Окрім прав на проживання і пересування громадян Об'єднаного Королівства та країн ЄС основні розділи майбутньої угоди мають стосуватися умов торгівлі, руху послуг і капіталів між Об'єднаним Королівством та ЄС, а також впровадження норм СОТ і умов торгівлі з понад 50 країнами, з якими ЄС уклав угоди про вільну торгівлю або угоди про преференційні торговельні відносини.

Схоже, європейські керівні інституції не бажають дарувати британському уряду значного терміну на підготовчі процедури та попередні консультації з основними партнерами всередині та поза межами ЄС. Водночас президент США Б. Обама вже попередив європейських лідерів, зокрема А. Меркель, про бажання адміністрації США забезпечити Об'єднаному Королівству «впорядкований вихід».

У межах описаного сценарію перемир'я та непередбачувані чинники стосуються можливої спроби уряду і парламенту Шот-

ландії відокремитися від Англії, а також загострення стосунків Лондона з Берліном і Парижем. При цьому уряд Італії висловив сподівання, що британський уряд все ж відмовиться від виходу з ЄС.

Умови для другого сценарію можуть виникнути, якщо британський парламент заперечить вихід країни з ЄС. Принаймні до референдуму 23 червня більшість членів британського парламенту не підтримувала ідею Brexit.

За цих обставин виникає перспектива проведення позачергових парламентських виборів та навіть повторного референдуму (після позачергових парламентських виборів або на етапі перед підписанням угоди про вихід із ЄС). Така перспектива може бути задіяна в разі розколу в правлячій консервативній партії, що може взагалі позбавити уряд Т. Мей парламентської підтримки.

Й, нарешті, проміжний сценарій передбачає, що кабінету Т. Мей вдасться зберегти достатню підтримку в парламенті. Такий уряд матиме провести переговори про вихід Об'єднаного Королівства з ЄС, однак напевно стикнеться зі спробою відокремлення Шотландії та загостренням внутрішньополітичної кризи на етапі підготовки до підписання зазначеної угоди. Тоді, ймовірно в 2018-2019 рр., політичні чвари можуть спричинити дострокові парламентські вибори та можливий прихід до влади проєвропейської лейбористської партії або коаліції проєвропейськи налаштованих партій. За подібних обставин, попри завершення переговорів про

умови виходу Британії з ЄС, новий уряд зможе спробувати винести проєкт угоди про вихід із ЄС на новий референдум, якщо, звичайно, на це буде неофіційна згода урядів ФРН, Франції та Італії.

Проте досі уряди ФРН, Франції та керівництво Єврокомісії не зробили жодних кроків, що могли б полегшити британським правлячим колам відмову від втілення результатів референдуму. Це однозначно свідчить про чіткі наміри домінуючого угруповання в керівних установах ЄС скористатися ситуацією з метою посилення федералістських тенденцій у формуванні та функціонуванні європейських інституцій.

Список використаних джерел:

1. Thaler R. Britain pays the price for a badly designed Brexit choice // *The Financial Times*. – 2016. – August 17.
2. Pietruszka R. Премьеры Венгрии и Чехии выступили за создание общей европейской армии / *Polskie Radio*.

26.08.2016. Режим доступу: <http://www.radiopolsha.pl/6/137/Artykul/268209>

3. Rachoń M. NASZ NEWS: Superpaństwo zamiast UE – ultimatum Francji i Niemiec / *TVP Info*. 27.06.2016. Режим доступу: <http://www.tvp.info/25939371/nasz-news-superpanstwo-zamiast-unii-europejskiej--ultimatum-francji-i-niemiec>

4. Танасійчук О., Сущенко Р., Банахевич Ю. «Європейська наддержавка» за схемою Меркель-Олланда. Що налякало поляків? / *Укрінформ*. 05.07.2016. Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2044453-evropejska-nadderzava-zaschemou-merkellollanda-sonalakalo-polakiv.html>

5. Kusiński W. Що чекає Євросоюз після виходу з нього Великобританії? / *Polish Radio*. 23.08.2016. Режим доступу: <http://www.polskie.pl/5/39/Artykul/267753>

Сергій Толстов,
кандидат історичних наук, доцент, зав. відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АНОТАЦІЯ

Результати британського референдуму про вихід з ЄС зумовили «підвішений» статус Об'єднаного Королівства принаймні на найближчі два роки. Очікуваний вихід країни зі складу ЄС позначає суттєву кризу європейського інтеграційного проєкту та зумовлює значні зміни в його подальшій еволюції. Втім, встановлення нового балансу всередині ЄС і посилення ролі ФРН та Франції в ухваленні рішень відкривають перспективи для поглиблення інтеграції в валютно-фінансовій, політичній і безпековій сферах. Спільні франко-німецькі плани передбачають розвиток «двохшвидкісної моделі» відносин у межах Союзу, до якого примикатиме менш інтегрована зовнішня периферійна зона, охоплена відносинами сусідства та асоціації.

Ключові слова: інтеграція, субсидиарність, валютно-фінансовий союз, політичний союз, безпека, референдум, ЄС.

АННОТАЦИЯ

Результаты британского референдума о выходе из ЕС обусловили «подвешенный» статус Объединенного Королевства по крайней мере на ближайшие два года. Ожидаемый выход страны из состава ЕС указывает на серьезный кризис европейского интеграционного проекта и предопределяет значительные изменения в его дальнейшей эволюции. Впрочем, установление нового баланса внутри ЕС и усиление роли ФРГ и Франции в принятии решений открывают перспективы для углубления интеграции в валютно-финансовой, политической сферах и в сфере безопасности. Совместные франко-немецкие планы предусматривают развитие «двухскоростной модели» отношений в рамках Союза, к которому будет примыкать менее интегрированная внешняя периферийная зона, охваченная отношениями соседства и ассоциации.

Ключевые слова: интеграция, субсидиарность, валютно-финансовый союз, политический союз, безопасность, референдум, ЕС.

Досвід подолання наслідків політики націонал-соціалізму

УДК 94:008 (430)

Здавалося, що з плином часу, зміною десятиліть і поколінь, входженням у нову історичну епоху, проблеми, пов'язані з політикою націонал-соціалізму та її наслідками, втрачуть свою актуальність і поступово припинять тривожити людство. Однак огидні прояви жорстокості і нелюдськості можна спостерігати і в нашому ХХІ ст. як своєрідні успадковані рецедиви політики націонал-соціалізму.

Із широкого кола проблем, пов'язаних із Другою світовою війною, важливою і донині невирішеною залишається проблематика переміщених або назавжди втрачених культурних цінностей. Втрачені твори мистецтва, що багато років вважалися безслідно зниклими, час від часу і нині продовжують повертатися до своїх власників або їхніх нащадків. Багато з них зберігається не лише у музеях та запасниках, а й у приватних колекціях та володіннях різних країн світу. Доволі типовими є випадки, коли вже нинішні власники творів мистецтва не мають інформації щодо їх походження, не підозрюючи, що це переміщені за часів панування націонал-соціалістів або ж викрадені об'єкти, які є унікальними в своєму роді або ж є складовою частиною колекції, і колись були власністю іншої держави чи її громадян.

Україн негативні наслід-

ки для творів мистецтва та культурних цінностей мали події Другої світової війни. Цілеспрямована державна стратегія нацистської Німеччини у період 1933-1945 рр. мала на меті пограбування тисячолітніх надбань людства. Це був величезний масив злочинів – позбавлення приватної власності, дискримінація і позбавлення громадянських прав, переслідування і, врешті-решт, фізичне знищення мільйонів людей. Варто підкреслити, що німецька держава тоді систематично діяла і проти власних громадян, втілюючи в реальність злочинні цілі та механізми.

Долаючи наслідки політики націонал-соціалізму в культурній сфері, Україна зіткнулася і з новими викликами сучасної доби. У даному контексті не можна не згадати про російську експансію та вивезення з музеїв Криму цінних творів мистецтва – культурної спадщини України. Так у липні 2016 р. в Третьяковській галереї в Москві, порушуючи правові норми та міжнародне законодавство, було відкрито виставку робіт художника Івана Айвазовського, вивезених з Криму. Експозиція складалася з 38 картин та графічних малюнків, що зберігалися у Феодосійській картинній галереї імені Айвазовського. Серед них «Ніагарський водоспад», «Буря над Євпаторією»,

Summary

Robbery, made by National Socialists, the alienated art, trophies of war – all these are the components which today are stirring up the society, professionals and among them not only historians, art historians and museum experts, but politicians and diplomats. The article raises the important and still not solved problem of the permanently displaced or lost cultural values. There is investigated the fate of some of the lost artworks, which for many years were considered as disappeared and which only in the XXI century keep coming back to their owners or their descendants.

Keywords: policy of National Socialism, the consequences, alienated art, displaced and lost cultural values.

«Корабель „Дванадцять апостолів“». Співробітники галереї стверджують, що 14 графічних творів Айвазовського, які знаходилися у Феодосії, взято на реставрацію, а повернуто їх буде після закриття виставки.

Тож для нашої держави таке становище значно актуалізує вивчення широкої міжнародної практики, певного досвіду окремих країн у розв'язанні цих важливих проблем. У даному відношенні слухним є досвід політики та діяльності Німеччини останніх десятиліть у розв'язанні проблем розшуку та реституції втраче-

них, вкрадених чи незаконно відчужених творів мистецтва.

Політико-правовою базою для багатьох країн світу у царині реституції творів мистецтва та культурних цінностей останнього періоду стали напрацювання Міжнародної Вашингтонської конференції з питань майна періоду Голокосту (1998 р.). Надто важливо, що у контексті заявленої проблематики під час роботи конференції особливу увагу було приділено проблемі пограбованих творів мистецтва. Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав, які підписа-

ли цю угоду, покликані перевірити свої фонди на предмет їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, незаконно відчужені за часів панування націонал-соціалістів.

Доля багатьох предметів культури, які були конфісковані або викрадені у їх власників у період 1933-1945 рр., без згоди власника продані, залишається недостатньо дослідженою як у світі, так і у ФРН зокрема. Причини цьому є абсолютно різними. Частково несвідомо, частково свідомо у повоєнні десятиліття німецькі історики, культурологи, мистецтвознавці і музеєзнавці недостатньо займалися проблематикою виявлення та повернення культурних цінностей, втрачених за часів нацистського панування.

Виходячи з положень Вашингтонської декларації від 3 грудня 1998 р., Федеральний уряд

об'єднаної Німеччини взяв міжнародне зобов'язання – зробити свій внесок у дослідження походження та реституцію культурних цінностей.

Підкреслимо, що досвід ФРН у розв'язанні цієї важливої задачі – ідентифікації та повернення розграбованого націонал-соціалістами майна, культурних цінностей – є неоціненним. Адже вирішення цього кола проблем було поставлено на ґрунтовну державну основу. У 1998 р. у Німеччині (м. Магдебург) було засновано Координаційне бюро з розшуку втрачених культурних цінностей. Бюро бере активну участь у пошуках творів мистецтва та утворенні банку інформації про викрадені чи втрачені культурні цінності. Велика робота проводиться щодо пошуків втрачених творів мистецтва, реконструкції колекцій, списків робіт, що проливають світло на історію тво-

рів мистецтва. Крім того, за допомогою останніх можна підтвердити справжність або виявити підробку. В свою чергу, німецькі державні музеї, архіви та бібліотеки з метою сприяння пошуку конфіскованих нацистами творів мистецтва підготували низку інформаційних матеріалів, що дозволяють знайти численні докази автентичності та перевірити право власності за період 1933-1945 рр. Таким чином, завдяки створенню та діяльності німецького Координаційного бюро з розшуку втрачених куль-

турних цінностей наукові дослідження у цій площині якісно зросли. Передусім, мова йде про справжній професіоналізм, вагомі наукові результати роботи, а також про подолання дефіциту інформації.

Варто зазначити, що протягом останнього десятиліття у Німеччині значно активізовано підготовку майбутніх експертів – мистецтвознавців, музеєзнавців, які займаються дослідженням походження творів мистецтва. Суттєво збільшилася кількість науково-практичних конференцій, присвячених проблемам подолання наслідків націонал-соціалістичного панування в культурній сфері. Важливими у цьому зв'язку є проблеми викрадених творів мистецтва, трофеїв війни, колекцій нацистів, історії їх походження та переміщення.

Німецькі мистецтвознавці ретельно і регулярно вивчають каталоги відомих аукціонів на предмет появи в них творів, відчужених за часів панування нацистів. Особливий інтерес викликають твори мистецтва, що розпродавалися із знаменитих колекцій, а також твори, вилучені насильницьким шляхом у євреїв. Але відстежувати предмети культурної спадщини, що знаходяться у

приватних колекціях різних країн світу, – надзвичайно складна справа. Куплені на аукціонах та у приватних колекціонерів старожитності не завжди мають легальне походження, доволі складно прослідкувати їх переміщення, історію від першого до останнього власника.

Неабиякі складнощі виникають під час пошуку та з'ясування походження трофейних та розграбованих творів мистецтва. Оцінюються перед усім ті дані, що знаходяться безпосередньо на досліджуваному об'єкті або поруч із ним. Це надписи на зворотному боці, позначки митців та власників на картинах, рукописні записи, маргіналії, присвяти, ініціали, печатки або екслібриси на книгах та архівних матеріалах.

Друга світова війна нанесла величезної шкоди людству та призвела до численних втрат культурного надбання народів СРСР. Як слушно зазначає відомий український дослідник С. Кот, під час Другої світової війни Україна втратила до 250 тис. предметів з 21 музею і близько 50 млн книжок. Учений стверджує, що цінності, вивезені з України, становили 55% усіх культурних цінностей, вивезених нацистами з Радянського Союзу. Визначні культурні цінності ешелонами вивозилися з її території спеціальними фашистськими організаціями та підрозділами, серед яких вирізнялися Айнзацштаб рейхсляйтера А. Розенберга та батальйон спеціального призначення «Група Кюнцберга». Надзвичайно велика кількість безцінних українських музейних, архівних, бібліотечних

Общий видъ Кіево-Печерской Лавры.

фондів досі вважається зниклою безслідно [1].

У центрі німецьких нападів опинилося багате на традиції місто Київ. Києво-Печерська Лавра – музейний і науковий осередок, який після революційних подій 1917 р. був переформатований з метою складування та зберігання старожитностей, схвалених радянською владою. Тож до початку панування націонал-соціалістів до Лаври завозилися різні колекції як до «нерелігійного музею» – це і колекції з архітектурно-історичного музею Софіївського собору, музею Західноєвропейського мистецтва, музею українського мистецтва, бібліотек і науково-дослідних інститутів Академії наук, дворянські бібліотеки та багато іншого.

Становище всіх цих культурних скарбів кардинально змінилося під час німецько-фашистської окупації. Із перепідпорядкуванням музеїв Генеральному комісаріату в січні 1942 р. вони перейшли до цивільного управління. До компетенції рейхскомісаріату «Україна» від 7 грудня 1942 р. було передано у Києві земельне управління архівів, бібліотек і музеїв під керівництвом Георга Вінтера. Одночасно було створено земельну службу прадавньої та давньої історії. Устремління до централізації призвели до численних переформатувань низки музеїв, бібліотек та архівних установ Києва. Так із соборів на Подолі та Володимирського собору зібрання дворянських бібліотек, привезені туди радянською владою, були

перевезені до земельних управлінь, а бібліотеки з провінції (наприклад, Полтави) були перевезені до Києва [2].

Гітлерівська окупація мала так звані ознаки культурного вивищення. У ті роки у Києві та інших містах німецькі установи дозволяли собі прикрашати свої приміщення картинами з розграбованих музеїв. Це підтверджують збережені до сьогодні записи та довідки про вилучені з цією метою твори. Але чи була картина повернута до колекцій музеїв, потрібно перевіряти у кожному окремому випадку.

Так у щоденнику Александра фон Рейтценштейна – відомого мистецтвознавця, офіцера вермахта – значиться наступне: «17 червня. Наступ, під час якого ми зробимо невеличку виставку від Полтави до Танненберга. Виставку книг та картин з історії російської армії (авт. радянської армії). Лише деякі зацікавлені дозволять себе нею відволікти, заглибляться і навіть забудуть здивуватися. Той чи той поставить врешті-решт запитання: А звідки у вас все це? – А ми скажемо: все це – книги, картини ми забрали з російських (авт. радянських) бібліотек, також ми додамо – з окупованих бібліотек. Чи повинні ми вибачатися? Ми не маємо докорів сумління. До того ж залишається під великим питанням – чи матимуть ці бібліотеки все це в кінці війни, чи вистоять вони. Сьогодні вночі вони можуть бути розбиті. ... у нас немає совісті і не тільки в нас – німців» [3].

Проте частину незаконно переміщених цінностей

вдалося повернути як у ході бойових дій за визволення радянських територій, так і з території Німеччини вже після її капітуляції. Так Є. Денисова аргументовано доводить, що повернення культурних цінностей в цілому мало стихійний і безсистемний характер, що призвело до складнощів при документальному посвідченні кількості втрат і обліку повернутих на батьківщину цінностей. Це спричинило те, що не внесені до облікових списків цінності потрапили з окупованої Німеччини в треті країни, після чого сліди їх часто губилися [4].

Варто враховувати і той факт, що не всі незаконно переміщені та повернуті культурні цінності зберігаються у музеях та архівах. Безцінні експонати можна знайти у приватних колекціях, бо куплені вони, як правило, на знаменитих аукціонах світу.

Проблемним залишається і те, що колекціонери не завжди мають готовність відкрити свої колекції, інформувати про них державу. У цьому зв'язку не можна не згадати знахідку 2012 р. у приватному володінні Корнеліуса Гурліта у Мюнхені, яка стала «знахідкою століття» і з новою

силою розпалює дискусію щодо походження предметів культури. Вражаюча колекція включає в себе близько 1300 полотен художників класичного модернізму. Серед них роботи Пабло Пікассо, Марка Шагала, П'єра Огюста Ренуара, Анрі Матісса, Еміля Нольде. За оцінками експертів загальна вартість «знахідки століття» перевищує 1 млрд євро [5]. За оцінками німецьких експертів декілька творів з колекції Гурліта мали пряме відношення до згубних наслідків політики націонал-соціалістів.

Все частіше лунають звинувачення на адресу німецьких музеїв у тому, що вони мають причетність до продажу культурних цінностей нащадкам високопосадовців націонал-соціалістів. Замість того, щоб повернути законним власникам твори мистецтва, баварські державні картинні галереї начебто продавали їх дружині та дочці Германа Герінга. Зазначимо, що це питання є складним і потребує ретельного дослідження, а також низки доказів на предмет вчинення подібних дій.

Доволі поодинокими є випадки повернення в

Україну переміщених творів мистецтва, що багато десятиліть поспіль вважалися втраченими назавжди. У цьому зв'язку не можна не згадати відомого українського мецената сучасності – Олександра Фельдмана, який на одному з аукціонів викупив власним коштом втрачену картину і повернув її музею Богдана і Варвари Ханенків.

Картину Корнеліса Пуленбурга «Аркадійський краєвид» було вилучено з музею у серпні 1943 р. за розпорядженням нацистської окупаційної влади та разом із багатьма іншими творами переправлено до Кенігсберга (нині Калінінград, РФ). Так до недавня вважалося, що ця частина колекції загинула під час пожежі 17 лютого 1945 р. у замку Вільденхофф поблизу Кенігсберга. Однак у травні 2011 р. інформація про продаж картини Корнеліса Пуленбурга (Cornelis Poelenburch) «Аркадійський краєвид» (Утрехт, 1594/1595–1596 рр. (олія, дерево)) з'явилася на сайті одного з європейських аукціонів. Фонд О. Фельдмана профінансував усі необхідні витрати для її повернення в Україну. Картина К. Пуленбурга

походить з колекції засновників музею Богдана і Варвари Ханенків. У довоєнній експозиції картина «Аркадійський краєвид» посідала важливе місце як еталонний твір, підписаний автентично монографією художника. Корнеліс Пуленбург був міжнародною знаменитістю. У 1620–1621 рр. він працював на службі у Козімо II де Медічі – Великого герцога Тосканського, а у 1637 р. отримав запрошення до Лондона: англійський король Карл I замовив художнику особисто серію картин. Палким шанувальником творів К. Пуленбурга був утрехтський колекціонер живопису барон Віллем-Вінсент ван Віттенхорст (1613–1674 рр.). Для свого великого зібрання він придбав близько 60 творів художника, і серед них – наш «Аркадійський краєвид». Про це свідчить червона сургучна печатка барона на звороті картини. Твір, який вдалося повернути до національної художньої скарбниці, є досконалим зразком самотнього жанру голландського живопису – так званого «аркадійського пейзажу». Одним із засновників цього жанру був саме Корнеліс Пуленбург [6].

Звернемо увагу на те, що

ще у 1992 р. Посольство Великобританії в Україні застерігало МЗС України щодо появи великої кількості українських культурних цінностей. До Міністерства закордонних справ України ще у серпні 1992 року надійшла нота Посольства Великобританії в Києві, в якій висвітлювалася стурбованість різким зростанням на Лондонському ринку виробів мистецтва кількості творів, незаконно вивезених з країн Центральної та Східної Європи. Уряд Великобританії мав намір зробити все можливе для запобігання на своїй території розвиткові торгівлі культурними цінностями, викраденими з музеїв, колекцій, зібрань інших держав. У зв'язку з цим Посольство висловило побажання одержувати від відповідних українських відомств і організацій детальні, по можливості з фотографіями, описи викрадених в Україні культурних цінностей. Ці описи мали передаватися представникам Лондонського ринку, що дозволило б ідентифікувати викрадені речі [7].

Варто зазначити, що 15 лютого 1993 р. була укладена міжурядова угода між Україною та Німеччиною про культурне співробітництво. В документі йшлося, зокрема, про повернення власникам чи їх спадкоємцям втрачених або незаконно вивезених культурних цінностей. 13 липня 1993 р. був підписаний двосторонній протокол з проблем культурних цінностей, що були втрачені або незаконно переміщені під час Другої світової війни та в наступні роки. Документ передбачав створення Міжурядової

українсько-німецької комісії з проблем повернення культурних цінностей, в складі якої мали діяти робочі групи в галузі музеїв, архівів та бібліотек, а також здійснення пошуку і уточнення відомостей про переміщені культурні цінності, що перебувають на територіях сторін. Були передбачені конкретні взаємні передачі таких предметів культури [8].

У цей період в рамках двосторонньої співпраці Україна передала німецькій стороні цілу низку культурних об'єктів. Археологічний комплекс із 8 тис. фрагментів кераміки і виробів зі скла, що походив з пам'ятки древніх германців поселення I–III ст. З фондів Київського музею Західного та Східного мистецтва було передано три альбоми з гравюрами XVIII ст. до Дрезденської картинної галереї [9]. З Німеччини в Україну були передані втрачені в роки війни 83 предмети періоду енеоліту з колишнього Херсонського історико-археологічного музею. Адже це втрати культурного надбання всього українського народу, які складають цілі пласти національної культури.

До найважливіших повернень культурних цін-

ностей з України до Німеччини належать так званий "архів Баха" Берлінської співочої академії, архівні документи, пов'язані з Йоганном Вольфгангом фон Гете, кілька альбомів літографій та гравюр XVIII ст., колекція археологічних матеріалів з історії поселення давніх германців та інші цінності, малюнок з Дрездена „Veduta di Valmontone“ Георга Фрідріха Августа Лукаса. Твір Георга Лукаса належав приватній особі в Україні, котра запропонувала передати його посольству ФРН. Згодом німецьким експертам були передані списки 248 видань з бібліотеки «Розаріум» м. Зангергаузен, які після війни потрапили до бібліотеки Національного ботанічного саду ім. М. Гришка [9].

У квітні 2011 р. уряд ФРН урочисто передав до України твори народного мистецтва – 210 писанок та одну старовинну керамічну таріль. Вони були вивезені з Києва нацистами восени 1943 р. і знайдені німецькими фахівцями в одному з музеїв Баварії [10]. Переговорний процес щодо повернення того чи іншого об'єкту – справа тривала, часто вона продовжується роками.

Таким чином, для нашої держави при вирішенні проблем у царині розшуку втрачених культурних цінностей та творів мистецтва у роки Другої світової війни досить важливо враховувати європейську практику, певний досвід Німеччини останніх десятиліть.

По-перше, слушним має стати використання політико-правових засад цієї політики як державної ваги справи. Варто, у зв'язку з цим, переглянути і внести доповнення до Закону про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, що запобігатиме незаконному вивезенню та ввезенню культурних цінностей, взявши за зразок сучасний Закон ФРН про захист культурних цінностей, прийнятий 31 липня 2016 р.

По-друге, доцільним буде створення профільної науково-дослідної установи, завданням якої стало б виявлення, повернення відчужених та переміщених українських культурних цінностей та поновлення активної роботи Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. У якості зразка державної установи варто взяти напрацьований досвід роботи: Kulturgutschutz Koordinierungsstelle Magdeburg – Координаційний центр захисту культурних цінностей у м. Магдебург (ФРН). Науково-дослідна установа була б спроможна скласти досконалий і максимально повний каталог переміщених культурних цінностей України.

По-третє, імперативним

постає завдання підключення музеїв України до мережі Lost Art (втрачене мистецтво), взявши до уваги роботу колег з ФРН та врахувавши новаторські підходи музею Богдана і Варвари Ханенків, який тісно співпрацює із зарубіжними колегами у сфері розшуку, повернення, захисту та збереження переміщених культурних цінностей. Без участі у такій широкій інформаційно-пошуковій мережі складно вести активний пошук та ідентифікацію втрачених культурних цінностей.

По-четверте, у площину державної політики у цій царині слід перевести пошукову роботу з широким колом приватних колекцій, які відомі аукціонам світу своїми інтересами щодо продажу української культурної спадщини. До поля зору має входити і моральний бік справи – навіть якщо міжнародні угоди не впливають на приватний сектор, приватні колекціонери, артдилери, аукціонні будинки не повинні уникати відповідальності.

По-п'яте, у справі подолання наслідків політики націонал-соціалізму в культурній сфері та реалізації проектів щодо викупу та повернення культурного надбання України, втраченого у роки Другої світової війни, вважаємо за доцільне створення спеціального державного фонду. Саме наявність такого фонду, широке залучення до зростання його активів підприємців, меценатів уможливить компенсаційні виплати та прискорить повернення розшуканих у приватних колекціонерів культурних національних цінностей.

Таким чином, справа повернення переміщених культурних цінностей має державного значення вагу, вона повинна враховувати і офіційний рівень (по можливості, із залученням перших осіб країни і обов'язково експертів) – це той капітал, що створює позитивний імідж держави, дає підстави на подальшу плідну співпрацю у цій сфері на паритетних засадах з широким колом партнерів. Ця політика зможе значно прискорити подолання наслідків нацистського силового панування, остаточно перегорнувши сторінку тієї епохи.

Список використаних джерел:

1. Історик Сергій Кот в програмі про історичні цінності. BBC Ukrainian. 11 липня 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2009/07/090711_kot_interactive_is.shtml
2. Ulrike Hartung Verschleppt und verschollen. Eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum Kunstraub in der Sowjetunion (1941-1948). Kultur und Gesellschaft im stlichen Europa. Hardcover. Edition Temmen. 1. Jan. 2000. – S. 37-38.
3. Alexander Freiherr von Reitzenstein Itinerar durch Krieg und Kunst (1940-1948) [Tilman Breuer] Privatdr. X. – S. 60-61.

4. Евгения Денисова. Правовые основы реституции культурных ценностей, перемещенных во время и по окончании Второй мировой войны // Вестник МГИМО Университета. – Вып. № 1 / 2012. – С. 281-287.

5. Солошенко В.В. Дослідження щодо походження втрачених культурних цінностей (досвід Федеративної Республіки Німеччина). / В.В. Солошенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015, вип. 44, том 2. – С. 140-143..

6. Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків. Картина Корнеліса Пуленберга «Аркадійський краєвид».

7. Міністерство Закордонних справ України. Лист №9/37-13110 від 06.08.1992 р. Про ноту Посольства

Великобританії в Україні. Фонд №1., опис 4, спр. № 6932 а. – Арк. 72-73.

8. Історико-архівне управління МЗС України. Ф. «Міжнародні договори України на дво- і багатосторонній основі». Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво. – № 236 від 15 лютого 1993 року. – Арк. 1.; Солошенко В.В. Українсько-німецькі відносини у 90-х роках ХХ століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. – К.: 2005. – С. 149-153.

9. Кот С. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991-2012рр.). / С. Кот // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2012. – Вип. 21. – С. 165, 175.

10. Солонина Є. Українські писанки повернулися з Німеччини / Є. Солонина [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/3554073.html>

Вікторія Солошенко,
кандидат історичних наук, доцент, учений секретар ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АНОТАЦІЯ

Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни – це складові, які і сьогодні з новою силою сколихують суспільство, фахівців. І не лише істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців, але й політиків і дипломатів. У статті піднімається важлива і донині невирішена проблема переміщених або назавжди втрачених культурних цінностей. Досліджено долю окремих втрачених творів мистецтва, які багато років вважалися безслідно зниклими і лише у ХХІ ст. продовжують повертатися до своїх власників або їх нащадків.

Ключові слова: політика націонал-соціалізму, наслідки, відчужене мистецтво, переміщені, втрачені культурні цінності.

АННОТАЦІЯ

Национал-социалистические ограбления, отчужденное искусство, трофеи войны – это составляющие, которые и сегодня с новой силой сотрясают общество, специалистов. И не только историков, искусствоведов, музеєведов, но и политиков, дипломатов. В статье поднимается важная и до сих пор нерешенная проблема перемещенных или навсегда утраченных культурных ценностей. Исследована судьба отдельных утраченных произведений искусства, которые много лет считались пропавшими без вести и лишь в ХХІ в. продолжают возвращаться к своим владельцам или их потомкам.

Ключевые слова: политика национал-социализма, последствия, отчужденное искусство, перемещенные, утраченные культурные ценности.

Політика пам'яті в умовах демократії

(приклад країн Центрально-Східної Європи)

УДК 94:327

Рубіж XX-XXI ст., позначений глобалізаційними впливами, труднощами трансформації посттоталітарних режимів, кардинальними зрушеннями на геополітичній мапі Світу і Європи (зокрема Центрально-Східної), спричинив серйозні зміни в сприйнятті минулого країн регіону. В умовах лібералізованого посттоталітарного суспільства колективна/соціальна пам'ять виступає одним із найважливіших механізмів розвитку демократичних засад громадського життя, чинником пошуку ідентичності як на рівні індивіду й спільнот, так і на рівні суспільства в цілому, важливою умовою формування громадянського суспільства як форми консолідації й інтеграції його членів. Не випадково трансформація пам'яті у постбіполярному світі неминуче призвела до відродження (відживлення) й пошуку (творення) нових колективних та індивідуальних «пам'ятей», загострення уваги до спогадів очевидців трагедій XX ст. – Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноцидів.

Кожна країна має свою систему того, що німецькою мовою передається поняттями «Vergangenheitsbewältigung» (подо-

лання минулого) або «Vergangenheitspolitik» (політика минулого). Водночас «біль пам'ятання» є універсальним, попри різнохарактерність та полімозаїчність історичного розвитку держав та націй. Важливо чітко усвідомлювати не лише «що пам'ятати», але і «як пам'ятати», аби не виховати покоління, позбавлене відчуття національної гордості. Намагання зрештувати минуле небезпечне вже тим, що відкриває шляхи для політичних спекуляцій. Ідеться про дози і, ще більшою мірою, про адаптування шокуючих фактів до особливостей певної аудиторії, оскільки виникає реальна небезпека «перенесення провин» з одного суб'єкта на інший і виникнення на цій основі відчуттів національної ущемленості, «комплексу жертви», запрограмованості на поразку [1].

Summary

Politics of Memory (historical policy) in Central and Eastern Europe is defined as the interior features of each country, how the political process, political culture, the culture of memory and the nature of international relations and external influences. Politics of Memory also correlated with government policy identity. In Central and Eastern Europe debate about memory remain relevant, they act as an important factor influencing the nature of society and political processes. Keywords: Central and Eastern Europe, politics of memory, democracy, identity.

Ми свідомі того, що політика пам'яті («історична політика») визначається як внутрішніми особливостями кожної країни, перебігом політичного процесу, політичною культурою, культурою пам'яті, так і характером розвитку міжнародних відносин і зовнішніми впливами. Окрім того, політика пам'яті корелюється з політикою ідентичності, що її проводить держава. Відтак йдеться про заходи:

1) спільні (загальні), притаманні як загальна тенденція країнам демократії; 2) характерні для конкретної країни/суспільства.

Термін «політика пам'яті» є відносно новим

та актуальним у рамках різних соціально-гуманітарних наук, що викликає помітні дискусії. Зокрема депутат Європейського парламенту від Німеччини Елмар Брок зауважив, що концепція «політики пам'яті» виглядає суперечливою через використання самого слова «політика», яке, справді, не найкращий друг історії. Універсалізуючи підхід з огляду на варіативність моделей пам'яттєвих смислів, він виокремив два принципово важливі моменти в проведенні політики пам'яті:

по-перше, її реалізація дає можливість співпраці різних країн і груп населення на основі загальних переживань найважливіших подій історії;

по-друге, політика пам'яті означає, що існує усвідомлювана суспільством необхідність познайомити своє молоде покоління, в якого немає досвіду переживання найгостріших моментів національного минулого, з історією [2].

Відомий німецький теоретик Г. Люббе розглядає

практику оновлення живого спогаду як «ритуальну», зауважуючи, що в процесі спогадів суб'єкт діє не в рамках власної пам'яті, а відповідно до своєрідних усталених зразків, позначених печатками певних інститутів та традицій [3]. Відтак «цілком природно розблоковує механізм, потрібний для нової інтерпретації історії і водночас породжує побічне явище політики пам'яті: бухгалтерію жертв, шукання нових домінант власної тотожності в оперті на історію – об'єктивне явище, з яким важко полемізувати: «кінець епохи свідків» (Ян Ассман вбачає в ньому універсальне явище, що сягає корінням ще римської традиції).

Підставою для узагальнення тенденцій у розвитку комеморативних практик є увиразнення спільних рис історичного розвитку. Так Р. Траба спробував охарактеризувати своєрідні «сталі елементи» в розвитку історії Центрально-Східної Європи за останні двісті років:

- по-перше, метастази війни, тобто специфічний досвід двох світових воєн, позначений, з одного боку, модерних національних держав, але, з другого, трагедією окупації (фашистської та советської) та Голокосту євреїв;

- по-друге, не-тяглість історичних процесів, оприямлена в браку державності в XIX столітті та в змінах кордонів і примусових переселеннях небачених раніше розмахів у XX столітті;

- по-третє, гібридність, виявлена у співіснуванні

Герман Люббе, німецький філософ

на порівняно маленькому просторі конденсованої мозаїки етнічних і національних груп. Під час nation building на цих теренах нерідко відбувалися процеси, властиві міграційним спільнотам. Різниця полягала в тому, що рушієм цих процесів були не «чужі», а спільнота, яка протягом тривалого часу була гомогенною групою;

- по-четверте, нарешті, півстоліття досвіду комунізму/«реального соціалізму».

Водночас дослідник наголосив, що «Центрально-Східна Європа особливо вирізняється під кутом зору зіткнення національних інтересів, джерела яких містяться в гібридному минулому та суспільній структурі» [4]. При цьому автор покликається на справжні суперечки та конкуренції словацько-угорської, польсько-німецької, білорусько-литовської, чесько-німецької чи польсько-української пам'яті, що також становлять вагомий чинник поточної політики.

Виходячи з того, що лад післявоєнної Європи було побудовано на зумисно сфальшованій пам'яті, Тоні Джадт дійшов висновку, що з 1989 р. його формують, у свою чергу, на компенсаційному надлишку пам'яті: інституціоналізоване публічне згадуван-

ня як сам фундамент колективної ідентичності [5]. Політика будь-якої держави в сфері національної пам'яті ґрунтується на трьох принципах: амнезія – забування деяких «сюжетів»; актуалізація – «пригадування» забутих подій, імен і дат; амбівалентність – одночасне існування різних

трактувань окремих явищ. При цьому варто враховувати «роботу трауру й забуття», зміст яких корелюється індивідуальними пам'яттю та досвідом. І хоча Т. Джадт погоджувався з тим, що певний ступінь замовчування, навіть забування, є умовою громадянського здоров'я, він підкреслював також, що для позитивного сприйняття цього «відкидання» у сфері пам'яті необхідним є попереднє пам'ятання [6].

Якщо в тоталітарних суспільствах колективна пам'ять творилася «міністерствами правди», і саме в цьому контексті виникли поняття «репресованої пам'яті», «травматичної пам'яті», «схованих народів», врешті «реабілітованої пам'яті», то нині на посткомуністичному просторі відбувається повернення значущих фактів, які належали до загнаної в глибини пам'яті. Посттоталітарна пам'ять надає сенс тим епізодам минулого, що значущі для певної спільноти, нації, перевагу тим постатям, подіям і процесам, які сприяють формуванню самообразу цієї нації, утвердженню її ідентичності. Пам'ять прагне не стільки відображати минуле таким, яким воно було насправді, скільки формувати його сенс

для сучасності. У цьому контексті варто нагадати відомий вислів – «вибираючи спосіб увічнити минуле, нація водночас вибирає своє майбутнє», тому що тим самим нація відповідає на ті питання, які потрібно знати. «Так виходить, – зазначає Т. Гундорова, – що минуле – особливо, коли воно забарвлене травматичними переживаннями, – впливає на майбутнє і викорінює з буття сучасність. Прив'язаність до травматичного минулого ставить нащадків у позицію заручників: фізично не причетні до минулих подій майбутні покоління виявляються до них прив'язаними, а сучасність стає натомість чимось, що не піддається репрезентації, є невловною» [7].

У посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи дискусії щодо пам'яті залишаються надзвичайно актуальними, що перетворює їх на чинник, який помітно впливає на життя суспільства та визначає характер політичних процесів. Важливість осмислення питань колективної пам'яті для цієї групи країн пов'язане з утвердженням власної ідентичності й вирішенням питань так званої перехідної (транзитної) справедливості. Останнє пов'язане з упровадженням програм перевірки й люстрації, обвинуваченням комуністичних лідерів та агентів відповідних спецслужб, відкриттям секретних архівів для громадськості тощо. Як правило, дослідники виокремлюють дві основні позиції в ставленні країн Центрально-Східної Європи до свого комуністичного минулого: «пробачити й

забути» або «переслідувати й карати».

Загалом же, специфіка вирішення як проблеми ставлення до тоталітарного минулого, так і утвердження власної культурної (національної) ідентичності в посткомуністичних країнах обумовлюється складністю феномену колективної пам'яті й особливостями сучасної політичної культури, яка є вагомим компонентом характеристики політики пам'яті. Йдеться про взаємообумовленість цих складників.

Одним із яскравих прикладів є еволюціонування політичної культури та відповідне формування пам'яттєвих смислів у Німеччині. Узагальнено аналіз періодизації становлення політичної культури в Німеччині подає Герт Пікель [8].

1. Початковий етап до 1945 р., що може бути охарактеризований критичним ставленням до політичних інститутів, авторитарними орієнтаціями й вірою в авторитет вождя, завищеною національною гордістю, слабким укоріненням демократичних цінностей, відсутністю інтересу до політичної участі, а також обмеженим знанням та розумінням політики. У цей період політична кон'юнктура характеризувалася неефективністю партійного плюралізму і недостатнім рівнем політичної соціалізації та відсутністю політичної освіти.

2. Відновлення та посилення демократії в суспільстві. «Вихід з культури «мерзенних вчинків» (1945-1966 рр.) визначався

Роберт Траба, польський історик, керівник
Центру історичних досліджень при польській
Академії наук

прагматичним дистанціюванням від минулого, невпевненістю та аномією у царині цінностей, орієнтацією на виживання та відбудову, сильною прив'язкою позитивного ставлення до демократії та економічного зростання, незначним інтересом до політичної участі. За результатами соціологічних досліджень цього періоду очевидними були:

- дистанція від політики та політичної участі (у 1953 р. лише третина німців інколи говорила на політичні теми, 8% - часто, а в 1955 р. 70% батьків висловилися негативно щодо перспективи політичної кар'єри сина);

- скептичне ставлення до партійної системи (у 1949 р. 51% німців не довіряв політичним партіям, а в 1950 р. 47% німців вважали партійний плюралізм «неважливою проблемою», у 1960 р. – 21%, у 1972 р. – 12%);

- невикоріненість національної політичної системи (у 1959 р. тільки 7% були горді за політичну систему країни, у 1978 р. – 31%).

3. Партиципаторна революція та диферен-

ціація політичних уявлень. «Шлях до громадянської культури» (1967-1982 рр.), що характеризувався протидією авторитарним цінностям, інтенсифікацією різних форм політичної участі, вимогами «більше демократії», становленням громадянської політичної культури. Серед основних причин зміни типу політичної культу-

ри чи партиципаторної революції називали радикальні зміни цінностей у молодшого покоління та його поступову політизацію, що за наслідком мала диференціацію поколінь та диференціацію ставлення до цінностей демократії.

4. Політична похмурість та розвиток критичного осмислення. «Від громадянської культури до критичного громадянина» (1983-1989 рр.), серед рис якої визначаються криза легітимності західної демократії, криза довіри населення до політики, дистанціювання від інституціоналізованої політики, зниження членства в партіях, завищені очікування від держави, виникнення критичного громадянина (недовіра до політичних партій та об'єднань, але при цьому сильна віра в демократію).

Тоні Джадт, британський історик і філософ

5. «Стіна в головах». Політична культура після об'єднання. «Диференціація політичної культури» (1989-2014 рр.), серед рис якої були єдиний процес плавлення двох систем та культур, поєднання різних соціалізацій та різної історичної пам'яті, розмежування між інституційним та культурним об'єднанням, дебати щодо політико-культурної інтеграції східних німців в загальнонімецьку демократичну державу. І все ж, уніфікація Німеччини, окрім забезпечення постійного зростання економічних показників, передбачала зміну суспільної свідомості, прийняття іншої генераційної (якщо йдеться про переосмислення досвіду нацизму) чи ідеологічної (щодо розбіжностей Схід-Захід) картини світу.

Таким чином, Німеччина пройшла складний шлях подолання наслідків свого історичного минулого у суспільній свідомості, упровадження кардинальних змін у національну політичну культуру в досить короткий строк. Жодна з країн, оглядаючись на власну історію на початку ХХ ст., не несе такого усвідомленого тягара злочинів як Німеччина, характерним для якої було почуття колективної провини як детермінанти політичної культури.

Проте і жодна інша країна – попри першопочаткові сумніви та внутрішній супротив – не вийшла із цього процесу чеснішою та успішнішою за Німеччину. Самокритичні спогади про націонал-соціалізм, його причини та наслідки, набували

Герт Пікель, німецький
соціолог і політолог

все більшої присутності: починаючи від підручників з історії та медіа до облаштування місць нагадування та вшанування пам'яті, від відзначення певних дат, промов політиків до буденного життя та мистецтва. Ці спогади стали найвпливовішим тлом формування політичної культури сучасної Німеччини. Це історичне знання було надзвичайно потужним контекстом, в рамках якого доводилося політично, культурно та духовно діяти в умовах об'єднання.

Фактично вже три покоління німців опановують психологічну проблему, пов'язану зі злочинами Третього Рейху, формуючи власне ставлення до нацистського минулого. Суттєвою відмінністю між першим і третім поколінням виступає те, що останнє не розглядає нацистське минуле через призму злочинів і подій, пов'язаних з Голокостом. Більше того, ідентифікуючи себе, вони зауважують, що вони німці і саме з цим пов'язують відповідальність. Це проявляється у тому, що німці розглядають свої взаємовідносини з представниками інших національностей через призму подій Голо-

косту і дій Гітлера. Таким чином, висувається гіпотеза про колективне почуття провини, яке й досі виступає ідентифікуючою ознакою уже для третього повоєнного покоління [9].

Отже, в умовах демократії у просторі творення політики пам'яті на основі трактування та репрезентації суспільного минулого відбувається складна взаємодія ряду суб'єктів, сукупність дій, націлених на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті, покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого. Стратегії формування моделей пам'яті формуються в системі інституційних засобів реалізації політики пам'яті кожної окремої країни, а також на підставі загальних тенденцій меморіального законодавства країн демократії.

Зауважимо, що в політиці завжди існував і завжди існуватиме аспект символізації. Символічна політика реалізується в чотирьох формах: 1) ерзац-акції; 2) ерзац-законодавство; 3) ерзац-персоналізація: формування іміджу політиків; 4) ерзац-ідеологізація [10]. Відтак важливо, щоб політика пам'яті не перебрала рис символічної політики чи трансформувалася до її форм, а (за висловом Хосепа М. Коломера) чесноти періоду демократичних перетворень не перетворились у вади демократії. При упродовженні канонів політики пам'яті необхідним є врахування досвіду демократизації, європейських норм, визнання розмаїття пам'ятей, а також шанованих у суспільстві цінностей і досвіду минулого.

Список використаних джерел:

1. Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – С. 271 – 272.
2. Брок Э. Европа и Россия: поиск общей идентичности / Элмар Брок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Evropa-i-Rossiya-poisk-obschej-identichnosti>
3. Люббе Г. В ногу со временем. Сокращенное пребывание в настоящем / Герман Люббе; пер. с нем. А. Григорьева, В. Куренного, М. Румянцевой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. – С. 52.
4. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – К.: Критика, 2009. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань. – С. 57.
5. Judt T. Z domu zmarłych. Esej o współczesnej pamięci europejskiej [w:] J Idem, Powojnie. Historia Europy od roku 1945. – z Poznań, 2010. – S. 933, 964.
6. Карме Агусті Рока Політика повернення історичної пам'яті в Іспанії. Каталонська модель // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за аг. ред.

Ю. Шаповала. – К.: ІПіЕНД, 2013. – С. 301.

7. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Тамара Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – С. 10.

8. Pickel Gert. Das politische System der BRD Die politische Kultur der Bundesrepublik Deutschland 29.04.2008 Vortrag im Rahmen des Habilitationsverfahrens. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slideplayer.de/slide/207440/>

9. Палько О. Сучасна політична культура Німеччини: шлях від денацифікації до мультикультуралізму / Олена Палько, Антоніна Стряко, Павло Худіш і Вікторія Машкара-Чокнадій // Незалежний культурологічний часопис «І». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji-magazine.lviv.ua

10. Євсєєв К. Символічна політика в Україні / Кирило Євсєєв // Наукові записки ІПіЕНД. – 2012. – Вип. 6 (62). – С. 318.

Алла Киридон,
доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
директор державної
наукової установи
«Енциклопедичне
видавництво», заступник
голови Головної редакційної
колегії ВУЕ

АНОТАЦІЯ

Політика пам'яті (історична політика) у країнах Центральної і Східної Європи визначається як внутрішніми особливостями кожної країни, перебігом політичного процесу, політичною культурою, культурою пам'яті, так і характером розвитку міжнародних відносин і зовнішніми впливами. Політика пам'яті також корелюється з державною політикою ідентичності. У країнах Центрально-Східної Європи дискусії щодо пам'яті залишаються актуальними, вони виступають вагомим чинником впливу на життя суспільства і характер політичних процесів.

Ключові слова: Центральна і Східна Європа, політика пам'яті, демократія, ідентичність.

АННОТАЦИЯ

Политика памяти (историческая политика) в странах Центральной и Восточной Европы определяется как внутренними особенностями каждой страны, ходом политического процесса, политической культурой, культурой памяти, так и характером развития международных отношений и внешними воздействиями. Политика памяти также коррелируется с государственной политикой идентичности. В странах Центральной и Восточной Европы дискуссии о памяти остаются актуальными, они выступают важным фактором влияния на жизнь общества и характер политических процессов.

Ключевые слова: Центральная и Восточная Европа, политика памяти, демократия, идентичность.

Паризький конгрес і доля Севастополя

УДК 94: 327 (73)

Найважливішим вектором зовнішньої політики російського уряду в середині XIX століття було прагнення вирішити на свою користь так зване східне питання. Сутність його полягала у боротьбі народів, пригноблених Туреччиною, за своє звільнення, у суперництві європейських держав за переважний вплив на Близькому Сході та Балканах. Російський царизм переслідував свої інтереси. Він бажав закрити протоки Босфор та Дарданелли, що знаходилися в руках Туреччини, для іноземних суден, з метою забезпечити південні кордони Росії та забезпечити вільний вихід своїх кораблів з Чорного моря у Середземне. У подальшому планувався розподіл Туреччини та забезпечення свого господарювання над протоками.

Одночасно Росія прагнула закріпити вплив на Балканському півострові. При цьому зовнішня політика Росії спиралася на боротьбу балканських народів – молдован, валахів, греків, сербів, болгар – проти турецького ярма. Пригноблені султанською Туреччиною народи поклали надії на споріднений та дружній російський народ. Незалежно від бажання російського царя, який не ставив перед собою визвольних завдань, російсько-турецькі війни першої половини XIX століття були важливою віхою на шляху звільнення балканських народів та завоювання ними незалежності.

Туреччина змушена була визнати автономію Молдавії, Валахії, Сербії та незалежність Греції.

Після придушення угорської революції 1849 року за допомогою царських військ, що врятувало австрійську монархію від розвалу, Микола I вирішив вести активнішу політику на Близькому Сході.

Царський уряд вирішив, що обставини початку 50-х років сприятливі для вирішення зовнішньополітичних задач. Така думка ґрунтувалася на тому, що Туреччина була відсталою, феодальною державою і розгромити її не потребувало великих зусиль. Микола I розраховував на підтримку австрійського та прусського монархів на знак вдячності за послуги, які він їм надав у боротьбі проти революційного руху. Франція, на думку царського уряду, ще не прийшла до тями після революції 1848 року. Нарешті, з Англією Микола I мав домовитися, пообіцявши їй частину турецьких володінь – Єгипет та острів Крит.

Однак ці розрахунки були глибоко помилковими. Англійська буржуазія сама бажала затвердити своє господарювання на Близькому Сході та Балканах. Англійський уряд підштовхував Туреччину до війни, сподіваючись з її допомогою розгромити Росію і тим самим усунути свого конкурента. Французькій буржуазії також було економічно не вигідно посилення позицій Росії

Summary

The article deals with the Paris congress in 1856 as a result of the entire foreign policy of the Russian Empire in the period from 1853 to 1856 years. Studied the position of Britain and France in relation to Russia, explained the role of Austria and Prussia. Analyzed the importance of the Paris congress of the results for the further fate of Sevastopol and the foreign policy of the Russian Empire as a whole.

Keywords: Russia, Paris congress, Crimea, the Russian fleet, history, Sevastopol, the Eastern question, coalition, international relation, foreign policy, allies.

на Близькому Сході. Французькому імператору Наполеону III була потрібна успішна війна для зміцнення своєї влади. Австрія, зі свого боку, боялася посилення впливу Росії на Балканах, оскільки це погрожувавало перешкодити затвердженню її влади над слов'янськими народами. Туреччина, зі свого боку, також прагнула війни з Росією. Вона сподівалася за допомогою західноєвропейських держав поновити своє панування над народами Балканського півострова, прагнула відторгнути у Росії низку територій на Закавказзі та на Чорноморському узбережжі.

Таким чином, напередодні війни царська Росія опинилася у політичній ізоляції. Проти неї постала могутня коаліція європейських держав. Проти самодержавства були налаштовані і народи Європи, які вбачали в російському уряді жандарма, душителя революційного руху.

За таких обставин у жовтні 1853 року між Росією та Туреччиною розпочалася війна.

Військові дії, що розгорнулися на двох фронтах, на Дунаї та на Закавказзі, на початку йшли успішно для Росії. Російська армія перейшла кордон та окупувала дунайські князів-

ства Молдавію та Валахію. Контрудари турецьких військ з-за Дунаю були відбиті.

Важливішою подією першого етапу війни був морський бій у листопаді 1853 року між турецьким та російським флотом у Синопській бухті. Це був останній бій в історії військового вітрильного флоту. Чорноморська ескадра повністю розгромила турецький чорноморський флот а командувача флотом було взято в полон. Ця велика морська перемога показала мистецтво російських флотоводців та безмежну мужність матросів.

Російською ескадрою командував чудовий флотоводець, герой оборони Севастополя віце-адмірал Павло Степанович Нахімов (1802-1855 рр.).

Розгром турецького флоту викликав тривогу в західноєвропейських країнах. Англія і Франція, які до цього часу закінчили приготування до війни, ввели свої ескадри у Чорне море, а у березні 1854 року оголосили війну Росії і відкрито виступили на боці Туреччини. Усі розрахунки Миколи I виявились хибними. Співвідношення сил змінилося не на користь Росії.

Взимку 1853-54 років на обох фронтах – і в Закав-

каззі, і на Балканах – було затишшя. Лише зі вступом у війну Англії та Франції дії турецької армії стали активнішими. Створивши на Закавказзі більш чисельну перевагу, турки зчинили наступ на Грузію, прагнучи захопити Тифліс. Із півночі їм на допомогу рухалися війська Шаміля. Але завдяки героїзму та стійкості російських солдат та грузинської міліції турецькі війська та загони Шаміля було відкинуто і загрозу захоплення Тифлісу ліквідовано. Російська армія перейшла у наступ і в розгромила війська противника на Кавказькому фронті.

На Балканах військові дії йшли мляво. Російські війська були скуті облогою фортеці Сілістрія. Розгортанню дій російської армії заважала Австрія. Зосередивши величезну армію на кордоні з Росією та погрожуючи війною, австрійський уряд при підтримці Пруссії зажадав вивести російські війська з дунайських князівств. Росія змушена була задовольнити цю вимогу і відвести свої війська за річку Прут [1].

Англо-французькі

кораблі бомбардували Петропавловськ-на-Камчатці, Соловецький монастир (на Білому морі), Одесу. За чисельністю та технічним оснащенням флот Англії та Франції перевершував флот Росії. Невеликі російські гарнізони чинили героїчний супротив та скинули десанти противника у море. Велика ескадра союзників блокувала Балтійське узбережжя, що належало Росії, розраховуючи захопити морські фортеці Свеаборг та Кронштадт, але атакувати їх так і не наважилась.

Восени 1854 року союзники почали проводити військові дії з метою захоплення Криму. Кримський півострів мав величезне військове значення, оскільки забезпечував безпеку усього півдня Росії. Заволодівши ним, супротивник міг загрожувати і Кавказу, і Балканам, і плодючим південним російським губерніям.

У вересні більш ніж 60-тисячна армія союзників, що включала англійські, французькі та турецькі війська, висадилася біля Євпаторії та почала наступ на головну військово-мор-

ську базу в Криму – Севастополь. Спроба російського командування затримати ворога біля річки Альми не вдалася. В той же час битва біля річки Альма показала англійцям та французам, що розраховування на легку перемогу не має сенсу. Незважаючи на те, що російська армія була гірше озброєна та майже вдвічі менша за ворожу, бій був кровопролитним. «Ще одна така перемога, – сказав командир однієї з англійських дивізій, – і в Англії не буде армії» [2].

Англо-французькі війська рушили на Севастополь, сподіваючись взяти його комбінованим ударом із моря та суші. Але захисники Севастополя затопили вітрильні кораблі біля входу до бухти, щоб закрити флоту противника доступ до неї. Переконавшись, що флот не може приймати участь у штурмі Севастополя, а росіяни готові вперто захищатися, союзники відмовилися від лобового удару. Вони обійшли місто зі східного боку та розташувалися південніше нього, захопивши Балаклаву.

Того часу Севастополь був найбільшим морським

портом Росії, базою Чорноморського військового флоту. Втрата Севастополя означала по суті знищення флоту та кінець господарювання Росії на Чорному морі. Тому союзники і направили основний удар на цю морську фортецю. Севастополь був неприступний з моря, але дуже слабо укріплений з суші.

У вересні 1854 року головнокомандувач російською армією підстаркуватий князь О.С. Меншиков відвів армію до Бахчисарая, щоб зберегти зв'язок із внутрішніми губерніями країни. У місті залишився лише гарнізон фортеці, на плечі якого лягла уся тяжкість боротьби.

Оборону Севастополя очолювали адмірالي Володимир Олексійович Корнілов, Павло Степанович Нахімов, Володимир Іванович Істомін. У будівництві укріплень видатну роль відіграв військовий інженер Едуард Іванович Тотлебен. Усе населення Севастополя від малого до великого піднялися на захист міста. За короткий час навколо нього було збудовано захисні споруди.

Коли у жовтні противник зробив спробу узяти Севастополь штурмом, він нашофхнувся на завзятий оборону і був змушений перейти до тривалої облоги. Більше 11 місяців гарнізон Севастополя та його жителі героїчно відбивали атаки противника. На місто обрушився шквал артилерійського вогню.

Спроби царського командування відволікти сили противника від Севастополя і розбити їх були невдалими.

Однак облога Севастополя дорого коштувала союзникам. В Англії та

Франції наростало невдоволення тривалою війною. Наприкінці серпня 1855 року почалося останнє, найсильніше, бомбардування Севастополя. Вісімсот гармат безперестанно громили місто. Почався штурм. Ціною великих втрат союзникам вдалося захопити Малахів курган – пануючу над містом висоту. Після цього подальша оборона стала безнадійною. Захисники фортеці через заздалегідь побудований через бухту міст перейшли на північну сторону, залишивши південну частину міста.

Падіння Севастополя зумовило результат війни. Російська армія була знекровлена, а фінанси країни виснажені. Хоча на Закавказзі російські війська отримали велику перемогу – узяли майже неприступну фортецю Карс, цей успіх не міг вплинути на результат війни.

Основною причиною поразки Росії у цій війні була економічна, а отже, і військово-технічна відсталість. Основна маса російської піхоти була озброєна крем'яними рушницями, що заряджалися з дула і стріляли лише на 300 кроків. Нарізна зброя союзників перевершувала їх по дальності, швидкості та влучності стрільби. Слабкішою виявилася і російська артилерія, бо вона була оснащена старими гарматами, далекобійність яких була невеликою. До того ж не вистачало снарядів. Військові заводи з їхніми кріпаками-робітниками та відсталою технікою не могли забезпечити армію озброєнням та боєприпасами.

Залізниць, що пов'язують центр країни з її околицями, не було.

Основними транспортними засобами слугували коні та воли. Підвезення боєприпасів та продовольства поганими дорогами займало дуже багато часу.

В Росії майже не було парового флоту – будівництво його тільки починалось. Вітрильний флот, що повністю залежав від вітру та погоди, значно поступався сильному паровому флоту противника.

Дуже погано було організоване медичне обслуговування та постачання армії. Казнокрадство та хабарництво службовців набули у ці останні роки існування кріпосного права катастрофічних розмірів. У царській армії господарювали муштра та палочна дисципліна.

Кримська війна була несправедливою війною з обох сторін. Як царська Росія, так і її противники прагнули до захоплення нових володінь, до встановлення панували на Близькому Сході.

Супротивникам Росії не вдалося здійснити усі свої плани – відокремити Прибалтику, Польщу, Крим, Закавказзя та перетворити Росію на другорядну державу. Тим не менш царизм вимушений був піти на підписання важкого для Росії Паризького мирного договору (30 березня 1856 року). За цим договором Росія втрачала гирло Дунаю та південну частину Бессарабії, втратила право мати військовий флот на Чорному морі. Фортеці на Чорному морі передбачалося знищити, а саме море оголошувалося відкритим для торгівель-

них суден усіх країн. Південні кордони Росії виявилися беззахисними перед ворожим нападом. Її вплив на Балканах ослабнув.

Царизм потерпів тяжку військову поразку. Його міжнародний авторитет був підірваний, він не міг вже відігравати роль жандарма Європи. Поразка у Кримській війні наочно показала, що без ліквідації кріпосного права подальший розвиток Росії неможливий.

Паризький конгрес розпочався 13 (25) лютого 1856 року в столиці Франції. У ньому брали участь Росія, Франція, Англія, Австрія, Сардинія. Пізніше приєдналася Туреччина. Головував на засіданні міністр іноземних справ Франції, двоюрідний брат Наполеона III граф А. Валуєвський. Росія була представлена першим уповноваженим графом О.Ф. Орловим і другим уповноваженим Ф.І. Бруновим, який тривалий час служив російським послом у Лондоні. Англія була представлена лордами Кларендоном та Каулі.

Австрія – Буолем, Сардинське королівство – Кавуром.

Основними супротивниками Росії в Парижі стали Англія та Австрія. Що стосується Франції, то вона з багатьох питань підтримувала російську делегацію, ставлячись до союзу з Англією досить формально. Наполеон III справедливо вважав, що його країна і так вже отримала багато від війни. Більше того, під час конгресу намітилося потепління відносин між колишніми ворогами. Наполеон III підтвердив у бесіді з Орловим, що відтепер не бачить ніяких корінних суперечностей, які могли б перешкодити зближенню Росії та Франції.

Англія, що спочатку взагалі не бажала такого швидкого миру, тепер відверто прагнула до ослаблення Росії в басейні Чорного моря, до підризу її позицій на Кавказі, наполягала на демілітаризації Аландських островів. За підтримки австрійців англійці вимагали навіть повного зриття російських укріплень на Чорноморському узбережжі, проте, завдяки підтримці Наполеона III, Орлов у цьому питанні переміг.

Австрія вимагала відторгнення від Росії усієї Бессарабії і розраховувала на приєднання до своїх володінь Дунайських князівств. Колишні союзники, проте, ніяк не підтримали Дунайську імперію, і австрійці пішли з конгресу, не отримавши ніякої сплати за свій ультиматум від 2 грудня 1855 року, що назавжди зіпсував відносини з Росією [3].

Туреччина на конгресі була вимушена погоджуватися з союзниками навіть тоді, коли їхня думка явно розходила з її інтересами. Особливо (але без ніяких серйозних наслідків) на конгресі розглядалося питання про необхідність майбутнього політичного об'єднання Дунайських князівств.

У результаті 18 (30) березня 1856 року було підписано Паризький мирний договір 1856 року, який підбив підсумки Кримської війни. До 1871 року цей Договір визначав зовнішню політику європейських держав. Він став закінченням Паризького конгресу 1856 року.

Росії було запропоновано повернути туркам зайнятий під час війни Карс. Погоджуючись на цю поступку, російські уповноважені вимагали компенсації, але, не одержавши підтримки Наполеона III у цьому питанні, були змушені відмовитися від своїх претензій, погодившись, щоб у договорі було вказано на повернення туркам Карса в обмін на Севастополь та інші міста у Криму.

Найтяжчою умовою для Росії була нейтралізація Чорного моря, але прийня-

ти цю умову було вирішено ще на нараді у Олександра II у Петербурзі. Тому це питання не викликало суперечок. Паризький конгрес постановив, що Чорне море – нейтральне, прохід військових суден європейських держав через Босфор та Дарданелли забороняється. Росія не може тримати у Чорному морі більше 6 парових суден по 800 т та 4 судна по 200 т (для турецького флоту встановили ті ж обмеження) і не може, також як і Туреччина, мати на Чорному морі військово-морські арсенали. При обговоренні останнього пункту Кларендон спробував зобов'язати Росію зруйнувати морські верфі у Николаєві, але зустрів твердий опір Орлова та змушений був відступити [4].

У зв'язку з обговоренням питання щодо проток та щодо нейтралізації Чорного моря було вирішено допустити на Паризький конгрес представника Пруссії на тій підставі, що Пруссія підписала Лондонську конвенцію 1841 року щодо проток і тепер не може не приймати участь у складанні нового рішення щодо цього питання.

Паризький конгрес прийняв також декілька інших постанов заборони каперства та забезпечення нейтральних торговельних суден від нападу з боку країн, що воюють.

Паризький мирний договір поклав початок новому курсу російської зовнішньої політики. У записці, складеної за дорученням Олександра II канцлером К.В. Нессельроде та відправленої 17 квітня 1856 року Орлову до Парижа, говорилося, що Священний союз, як показала війна та особливо поведінка Австрії, перестав існувати, відносини Росії з Туреччиною залишилися напруженими і після укладення миру. Ворожість до Росії з боку Англії, не вдоволеної Паризьким миром, не зменшувалася. Нессельроде вважав, що для усунення загрози створення нової, направленої проти Росії коаліції, треба усіма способами намагатися зберегти прихильність до Росії імператора французів, «не забов'язуючись, однак, слідувати за ним у його задумах». Цього нового курсу російська зовнішня політика дотримувалась протягом декіль-

кох років після Паризького конгресу.

Обмеження суверенітету Росії на Чорному морі були скасовані 30 жовтня 1870 року. Серйозні зміни у системі міжнародних відносин на Балканах, створену Паризьким конгресом, внесли російсько-турецька війна 1877-78 років та Сан-Стефанський мирний договір 1878 року і Берлінський конгрес 1878 року, що її завершили [5].

Список використаних джерел:

1. Айрапетов О.Р. Зовнішня політика Російської імперії (1801-1914) / О.Р. Айрапетов. – М., Європа, 2006.
2. John Sweetman "The Crimean War" / J. Sweetman. - Osprey, 2001.
3. Бестужев И.В. Крымская война 1853-1856 гг. / И.В. Бестужев. – М.: Издательство АН СССР, 1956.
4. Покровский М.Н. Крымская война / М.Н. Покровский. – М., Центрполиграф, 2001.
5. Тарле Е.В. Крымская война. / Е.В. Тарле. – М., 2003. Т.2.

Алла Ликова,
аспірантка кафедри
регіональних систем та
європейської інтеграції
Дипломатичної академії
України при МЗС

АНОТАЦІЯ

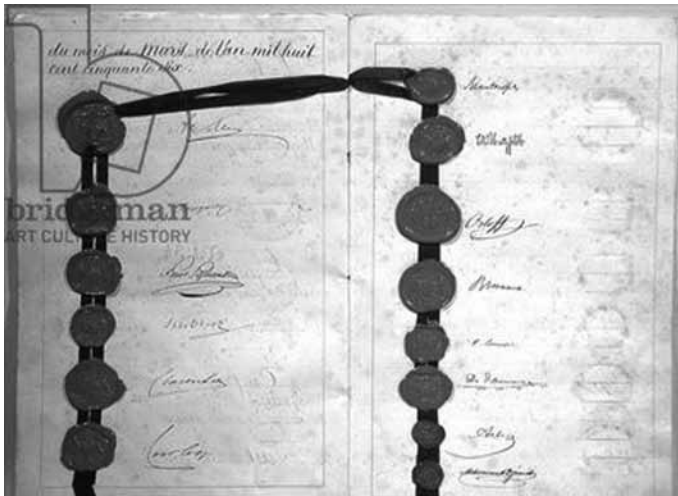
У статті розглядаються рішення Паризького конгресу як підсумку усієї зовнішньої політики Російської імперії у період з 1853 по 1856 роки. Досліджено позиції Англії та Франції щодо Росії, з'ясовано роль Австрії та Пруссії. Проаналізовано значення результатів Паризького конгресу для подальшої долі міста Севастополя та зовнішньої політики Російської імперії в цілому.

Ключові слова: Паризький конгрес, Росія, Севастополь, російський флот, історія, східне питання, коаліція, міжнародні відносини, зовнішня політика, союзники.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются решения Парижского конгресса 1856 года как итога всей внешней политики Российской империи в период с 1853 по 1856 годы. Исследованы позиции Англии и Франции по отношению к России, выяснена роль Австрии и Пруссии. Проанализировано значение результатов Парижского конгресса для дальнейшей судьбы города Севастополя и внешней политики Российской империи в целом.

Ключевые слова: Парижский конгресс, Россия, Севастополь, российский флот, история, восточный вопрос, коалиция, международные отношения, внешняя политика, союзники.

Зовнішня політика України на зламі тисячоліть (погляд зсередини)

УДК – 327(477 + 479.24)

Міністерство закордонних справ у будь-якій країні уповноважене урядом чи президентом здійснювати зовнішню політику держави. Від ефективної, професійної, злагодженої роботи дипломатичного відомства країни значною мірою залежать її успіхи на міжнародній арені. Україна ще за часів УРСР мала своє зовнішньополітичне відомство, але українські дипломати того періоду були позбавлені можливостей діяти самостійно і були вимушені виконувати вказівки Москви, суворо дотримуючись настанов із радянської столиці.

Здобуття державної незалежності України вимагало невідкладної трансформації тогочасного МЗС у повноцінне зовнішньополітичне відомство, яке відповідало б світовим вимогам. На жаль, у перші пострадянські роки бракувало і професійних кадрів, і коштів. Нагадаю, що на той час в МЗС працювало близько 60 дипломатів. Маючи кістяк досвідчених фахівців у сфері багатосторонньої дипломатії, одиниці мали досвід двосторонньої дипломатії.

Тож, коли у 1991 році настав час створювати посольства у зарубіжних країнах, виникло безліч проблем. Автор цих рядків на прохання тодішнього першого заступника

МЗС М.П. Макаревича провів семінар-кологвіум з керівниками підрозділів міністерства, головною темою якого була саме двостороння дипломатія. Півтори години тривала лекція і півтори години відповіді на запитання. До речі, всі учасники тієї наради потім представляли Україну за кордоном.

Перші кроки української незалежної дипломатії здійснювались під керівництвом Міністра закордонних справ України А.М. Зленка.

Наступним главою зовнішньополітичного відомства України у серпні 1994 року став видатний український дипломат Г.Й. Удовенко. Геннадій Йосипович у 1985-1992 рр. працював Постійним представником України при ООН (м. Нью-Йорк), із вересня 1992 р. до серпня 1994 р. — Надзвичайним і Повноваж-

Summary
The foreign policy of Ukraine in 1998 - 2000, when Borys I. Tarasiuk was the Minister, is analyzed in this article. The main directions of transformational change of the Ministry activity that allowed in the short term to make its performance more efficient and result-oriented are defined. The author analyzes in detail the reorganization of Ministry, implementation of electronic document flow, introduction of fundamental changes in recruitment and placement of staff. The characteristic of Minister Borys I. Tarasiuk activity at this position is given, the strengths of his work that became the basis of achievements of Ukraine in the field of foreign policy during this period are highlighted.
Keywords: Ukraine, foreign policy, Borys I. Tarasiuk, the structure of the Ministry, e-governance, human resources management.

ним Послом України в Польщі.

25 серпня 1994 року Геннадій Удовенко призначають Міністром закордонних справ України. У 1997 році його обирають Президентом 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (вересень 1997-вересень 1998 рр.). Представляв Україну на численних сесіях і конференціях ООН та інших міжнародних організацій. Головував на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради ООН. Обирався Головою економічного і

спеціального політичного комітетів Генеральної Асамблеї ООН.

Геннадій Йосипович Удовенко був зовнішньополітичним стратегом, мислив на багато років уперед, був знаним дипломатом у міжнародній спільноті, його поважали колеги і навіть недруги нашої держави. Він був трудоголіком, кожний день працював до ночі, а приходив на роботу рано вранці. Але були і вади в його роботі, а саме – він левову її частку брав на себе, а апарат міністерства був відсторонений від вирішення стратегічних завдань, працюючи на поточну роботу.

У квітні 1998 року Міністром закордонних справ України став Б.І. Тарасюк, перед яким постало завдання повністю перебудувати роботу зовнішньополітичного відомства, забезпечити роботу українських дипломатів як єдиної команди. З перших днів своєї роботи на новій посаді Б.І. Тарасюк визначив головні напрями зовнішньополітичної служби України, а саме:

Геннадій Удовенко, Міністр закордонних справ України (1994-1998 рр.), Президент 52-ої сесії Генеральної асамблеї ООН

- євроатлантична та європейська інтеграція України. Лише нагадаємо, що вже 11 червня 1998 р. Президент України Л. Кучма затвердив Стратегію інтеграції України до ЄС, де були визначені пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 року, протягом якого мали бути створені передумови для набуття Україною статусу асоційованого члена ЄС [1]. Щодо Північноатлантичного Союзу, то тут головним документом стала Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО, розроблена за активної участі Б.І. Тарасюка і підписана під час Мадридського саміту 9 липня 1997 р. [2];

- активне просування інтересів України у провідних міжнародних організаціях: ООН, РЄ, ОБСЄ;

- утвердження стратегічного партнерства із США та Росією;

- розвиток взаємовигідних двосторонніх відносин із сусідніми країнами та країнами світу;

- захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

- сприяння розвиткові зв'язків із зарубіжними українськими громадами та надання цим громадам підтримки.

Для виконання цього завдання потрібно було перебудувати структуру міністерства, яка сформувалася стихійно у перші роки державної незалежності України. На той час у МЗС працювало два перших і чотири заступники міністра. Кожен із них курував певні управління і відомства. Проблема була у тім, що коли цей керівник їхав у відрядження, то його підрозділи не могли завізувати важливі документи, а серед них були і термінові, які вимагали негайної реакції центру.

Враховуючи це, було

вирішено побудувати роботу міністерства за блочним принципом, що передбачав двох керівників-заступників міністра у кожному блоці. Таким чином, у разі відрядження одного з керівників, інший мав повноваження виконувати його функції. Усього було створено три великі блоки:

- блок євроатлантичної інтеграції та економічного співробітництва;

- політико-правовий блок;

- адміністративно-фінансовий блок.

Блок євроатлантичної інтеграції та економічного співробітництва очолювали перший заступник Е.Р. Бершеда та заступник А.К. Орел, і до нього належали наступні підрозділи:

- Управління економічного та наукового співробітництва (УЕНС).

На нього було покладено завдання економізації української зовнішньої політики. Це управління не лише відповідало за двосторонні економічні відносини України, а й курувало співпрацю зі світовими економічними організаціями, на кшталт Світового банку та МВФ, займалося міжнародною допомогою у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

- Управління Європейського Союзу (УЄС).

Цей підрозділ було створено у 1998 р. за ініціативи Б.І.Тарасюка, і його поява сама по собі засвідчила пріоритетність відносин з ЄС. Управління мало забезпечити координацію усіх урядових структур України з ЄС. Інший великий блок питань – політичні відносини з ЄС, які мали пріоритетне значення.

- Управління євроатлантичної інтеграції (УЕІ).

Також створено у 1998 р. за ініціативою міністра. До його компетенції належали питання відносин, з одного боку, з військово-політичними інституціями – такими як НАТО і Західноєвропейський Союз, а з іншого – з такими багатосторонніми європейськими структурами як Рада Європи та ОБСЄ. Відповідно це управління працювало в тісному контакті з постійними представництвами України при цих організаціях. Співробітники цього підрозділу регулярно входили до складу офіційних делегацій на переговорах із цими міжнародними спільнотами, тісно співпрацювали з секретаріатом Верховної Ради України, фракціями та відповідними парламентськими комітетами.

- Друге територіальне управління (ІІ ТУ).

Відповідало за двосторонні відносини з країнами Західної та Північної Європи. Утворене у 1998 р. в результаті розділу величезного за сферою компетенції Управління Європи та Америки.

- Управління міжнародних організацій (УМО).

Це одне з небагатьох структурних підрозділів МЗС, яке залишилось ще з часів УРСР. Його головним завданням була організація співробітництва України в рамках Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій. Дипломати управління вели велику роботу з підготовки участі українських делегацій у роботі органів ООН, у першу чергу, на ГА ООН і на інших важливих міжнародних форумах, нада-

вали необхідну допомогу представництву України при ООН та інших представництв при міжнародних організаціях.

- Управління державного протоколу (УДП).

Це також один із найстарших підрозділів міністерства. До його компетенції належали питання організації візитів керівництва країни за кордон, а також прийом іноземних гостей високого рівня в Україні, підтримка зв'язків із закордонними дипломатичними представництвами в Україні.

- Історико-архівне управління (ІАУ).

Воно збирало, документувало та зберігало документи про зовнішню політику України – як ті, що поступали із центрального апарату, так і ті, що надсилалися закордонними установами.

- Четверте територіальне управління (IV ТУ).

Також започатковане за ініціативи нового міністра у 1998 р. До його компетенції належали країни Північної та Південної Америки. Звичайно, у першу чергу мова йшла про відносини зі США та Канадою. Стосунки з країнами Латинської Америки, хоч і не були такими значущими, але і їм надавали великої уваги.

Політико-правовий блок очолили перший заступник міністра О.О. Чалий та О.І. Майданник. До нього увійшли:

- Управління політичного аналізу та планування (УПАП).

Цей підрозділ був заснований у 1991 р. і першим його керівником був Борис Тарасюк. Він традиційно укомплектову-

вався найдосвідченішими і креативними дипломатами, які займалися аналізом зовнішньополітичної діяльності країни, як поточної, так і на перспективу, вносили пропозиції щодо подальших кроків Україні у міжнародних відносинах.

Договірно-правове управління (ДПУ).

Це також дуже важливий підрозділ міністерства. Жодна угода або договір, які Україна готувала на багатосторонньому або двосторонньому рівні, не можуть бути укладені без погодження з ДПУ. Після підписання ці документи зберігаються в архівах Управління.

- Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва (УКОВТС).

Це найбільш закрите та утаємничене управління міністерства. Тут працювали дипломати зі спеціальною військово-технічною підготовкою та дипломати з досвідом роботи у сфері контролю над озброєннями і роззброєнням. У компетенції підрозділу були питання ядерного роззброєння, дотримання режиму нерозповсюдження, контролю над озброєннями і виконання міжнародних договорів у цій царині.

- Перше територіальне управління (I ТУ).

Управління займалося відносинами з більшістю країн СНД, у першу чергу, з Росією, а також участю України в роботі органів Співдружності Незалежних Держав. Діяльності I ТУ Борис Тарасюк надавав особливої уваги, розуміючи, що відносини з РФ та іншими новими незалежними державами

відігравали дуже важливу роль у зовнішній політиці України.

- Управління інформації (УІ).

Управління було і в старій структурі, але перед ним було поставлене нове завдання – займатися формуванням позитивного іміджу України у світі. У першу чергу, мова йшла про посилення на цьому напрямі роботи дипломатичних представництв, забезпечення їх відповідною інформацією з ключових питань зовнішньополітичної діяльності країни. Важливим також була робота з аналізу інформаційних повідомлень закордонних установ, передусім тих, які стосуються України.

- Консульське управління (КУ).

Перед цим управлінням, функції якого залишилися незмінними, було поставлено завдання забезпечити в консульських установах за кордоном піклування про потреби українських фізичних та юридичних осіб. Із тим, щоб кожний громадянин України знав, що у разі потреби його завжди захистить українська держава.

- П'яте територіальне управління (V ТУ).

Управління займалося відносинами з країнами Азії, Африки, Близького Сходу та Тихоокеанського регіону. Тут також було поставлено завдання активізації економічної дипломатії, використання можливостей країн регіону для просування українських товарів та послуг.

До цього блоку було віднесено також журнал МЗС „Політика і час”.

Адміністративно-фінансовий блок очолювали заступники міністра Сардачук П.Д. та автор цих рядків. До нього увійшли:

- Загальний секретаріат (ЗС) зі статусом управління.

Цей підрозділ отримував і відправляв десятки тисяч документів від міністерств і відомств України та із закордону, від наших та іноземних дипломатичних представництв, звернень українських та закордонних фізичних та юридичних осіб. Тут також було поставлено амбітне завдання поставити весь цей документообіг на сучасну, комп'ютерну основу, запровадити в Україні перший досвід електронного урядування на міністерському рівні.

- Третє територіальне

**Борис Тарасюк, Міністр закордонних справ України
(1998-2000 рр., 2005-2007рр.)**

управління (ІІІ ТУ).

До компетенції підрозділу входили двосторонні взаємини з країнами Центрально-Східної Європи, Балкан та Закавказзя. Це були і залишаються надзвичайно важливі регіони для України.

- Управління кадрів та навчальних закладів (УКНУ).

Управління, яке відповідало за підбір, підготовку та розстановку кадрів. Перед цим підрозділом було поставлено завдання зробити прозорим призначення дипломатичних та адміністративно-технічних кадрів, залучити до цієї роботи керівників підрозділів міністерства шляхом створення конкурсних комісій, проведення відкритих конкурсів на посади.

- Управління організаційно-технічного забезпечення (УОТЗ).

У першу чергу, перед УОТЗ стояло завдання комп'ютеризації роботи міністерства. Це завдання було продиктовано часом, кожний дипломат мав опанувати персональний комп'ютер, володіти Інтернетом та орієнтуватися у сучасному Інтернет-полі.

- Центральна бухгалте-

рія (ЦБ).

Цей підрозділ забезпечував внутрішнє фінансування міністерства.

- Валютно-фінансове управління (ВФУ).

Управління займалося валютно-фінансовим забезпеченням закордонних дипломатичних представництв України.

- Управління справами (УС).

Управління забезпечувало господарську роботу міністерства.

- Управління дипломатичних установ (УДУ).

Цей підрозділ забезпечував потреби закордонних дипломатичних і консульських установ України.

Окрім цього, до адміністративного блоку належали Дипломатична академія при МЗС України, а також представництва МЗС у Сімферополі, Одесі та Ужгороді.

Створена структура дозволила зробити роботу міністерства максимально прозорою та зрозумілою. Нові підрозділи забезпечували реалізацію євроінтеграційних та євроатлантичних цілей зовнішньої політики України.

У період 1998-2000 рр. Україна прагнула грати роль регіонального ліде-

ра. Згадаємо лише декілька знакових подій, що забезпечувалися українською дипломатією:

- 5 червня 1998 р. у м. Ялті відбувся саміт глав держав і урядів Азербайджану, Албанії, Вірменії, Болгарії, Греції, Грузії, Молдови, Російської Федерації, Румунії, Туреччини й України. На цьому форумі була створена Організація Чорноморського Економічного Співробітництва [3];

- 14-15 травня 1999 р. у м. Львові пройшов VI саміт президентів країн Центральної і Східної Європи, який став визначною подією у новітній історії України. Лідери восьми держав ЦСЄ зосередили свою увагу на темі "Людський вимір Європейської і регіональної інтеграції та його роль у будівництві нової Європи" [4];

- у вересні 1999 р. в Ялті було проведено саміт Балтійсько-Чорноморського співробітництва "В інтегровану Європу ХХІ століття – без ліній розподілу". На цьому міжнародному форумі були керівники 22-х балтійських та чорноморських країн [5];

- жовтень 1999 р.: у Лівадійському палаці був проведений саміт голів урядів країн СНД [6.С.211].

Із перших кроків роботи на посаді Міністра закордонних справ України Б.І. Тарасюк перед відповідними службами поставив завдання реформувати систему оплати праці працівників дипломатичних установ за кордоном. Справа у тім, що попереднє керівництво взяло за основу радянську систему оплати праці. При цьому заробітна плата відрядже-

ним за кордон виплачувалася в українській національній валюті в МЗС, а кошти за кордоном сплачувалися як компенсація за перебування у країні акредитації. Передбачалося, що оплату за квартиру, експлуатацію машини, медичне страхування сплачувало диппредставництво.

Міністр запропонував революційні зміни. По-перше, виділяти кошти на утримання працівників дипломатичних представництв за кордоном з урахуванням видатків на проживання, включно з оплатою за квартиру, експлуатацію машини, медичне страхування. По-друге, використовуючи дані Секретаріату ООН, раз на два роки індексувати кошти на утримання працівників дипломатичних представництв за кордоном. По-третє, виплачувати кошти на утримання дитини до семи років. По-четверте, доплачувати 15% до утримання в країнах, де ведуться бойові дії або відбуваються громадянські конфлікти. По-п'яте, доплачувати 20% від утримання посла його дружини/чоловіку за виконання протокольних функцій і втрату заробітку в Україні. Всі ці пропозиції, за винятком першої, були підтримані Міністерством фінансів та затверджені Кабінетом Міністрів України. До речі, ці норми фінансування діють і донині.

Наступне завдання, що терміново потрібно було вирішити – забезпечити компактне розміщення підрозділів міністерства в будинку на Михайлівській площі. За роки перебування МЗС у цій будів-

лі кабінети управління були розкидані по всьому приміщенню. Наприклад, валютно-фінансове управління розташовувалося на п'яти поверхах, що ускладнювало виробничий процес. Це, начебто просте завдання, було виконати доволі складно. У чому переконався на власному досвіді автор цих рядків під час оптимізації використання приміщень міністерства, яка була йому доручена міністром.

Ще один напрям, що знаходився під особливим контролем Бориса Тарасюка, - запровадження комп'ютерних технологій. У березні 2000 р. МЗС презентувало власний веб-сайт, створений за кошти Програми розвитку ООН (ПРООН) у рамках пілотного проекту «Зміцнення потенціалу МЗС України».

Наступне завдання стосувалося наведення порядку із документообігом. Розпочали із того, що призначили керівником загального секретаріату досвідченого дипломата Ганну Кармадонову. Ми розуміли, що для вирішення цієї надзвичайно складної проблеми потрібно застосувати можливості електронного урядування. Нам вдалося знайти фахівців у сфері АР-технологій, які зголосилися створити електронну систему документообігу міністерства. Компанії «Геос-інформ» та «Інтерактивні системи» погодилися налагодити комп'ютерну мережу та «Систему електронного документообігу МЗС України». Але в той час Інтернет в Україні тільки зароджувався і для комунікації між комп'ютерами

потрібно було змонтувати десятки кілометрів кабелів. Проблема була в грошах. Потрібно було знайти значні кошти для реалізації цього проекту.

Ми звернулися до керівництва ПРООН із проханням фінансувати розробку та впровадження системи електронного документообігу МЗС. Ці кошти були виділені. Протягом трьох місяців була розроблена відповідна комп'ютерна програма і проведені всі необхідні роботи по її впровадженню у життя. 4 січня 2000 р. була запущена «Система електронного документообігу МЗС України». Оскільки робота була організована за принципом «клієнт-сервер», зменшувалася потреба у фінансових видатках на впровадження системи і збільшувалася кількість місць у мережі. Це також дало змогу одночасно працювати в мережі значній кількості користувачів, не сповільнюючи процес обробки бази даних.

Система дала можливість значно прискорити та уніфікувати способи обробки документів, створила умови для ефективного контролю їх використання, швидкого доступу користувачів до інформаційних ресурсів, нагромаджуваних за допомогою системи бази даних, довела свою ефективність при проходженні документів та їх обробці у підрозділах МЗС. Особливо корисною була можливість використання НТМ-

технології для статистичної обробки даних, альтернативних способів пошуку документів, здійснення контрольних функцій. Система давала змогу швидко визначити місцезнаходження та виконавців документа на різних етапах його проходження. Ще однією позитивною властивістю системи була лабільність — можливість внесення поправок та вдосконалень, не перериваючи її роботи. Успішний досвід використання системи в МЗС дав підстави запланувати впровадження «Системи електронного документообігу» в закордонних установах у 2001 р. [7].

Це була перша в Україні, впроваджена на рівні міністерства, програма електронного урядування. Ця тема в українському уряді стала на порядок денний тільки через десять років.

Спеціальні програми було складено для бухгалтерського обліку, кадрової політики, обліку та контролю за діяльністю міністерства і закордонних місій, створена й активно застосовується пошукова машина «Інтердок» для користування міністерською базою даних.

Впровадження всіх цих програм потребувало відповідної підготовки дипломатичного та адміністративно-технічного складу МЗС. Із цією метою були створені спеціальні курси комп'ютерної грамотності, на яких пройшли навчання сотні працівників відомства.

Ефективна реалізація важливих завдань, які перед міністерством ставив Президент України, вимагала продуманої роботи з підбору, підготовки та розстановки дипломатичних кадрів. Міністром було ініційовано створення двох

кадрових комісій: з відбору дипломатичних кадрів та адміністративно-технічного персоналу. Причому робота комісій була організована таким чином, що спочатку розглядалися кандидатури з центрального апарату, а вже потім проводилися відкриті конкурси, у яких міг взяти участь будь-який громадянин України. Відповідне повідомлення про оголошення конкурсу оприлюднювалося на веб-сайті МЗС. Така система виключала корупцію у кадрових призначеннях,

Дмитро Ткач, заступник Міністра закордонних справ України (1998-2000 рр.)

робила прозорою систему підбору кадрів.

Окремо потрібно сказати про стиль та методи роботи Міністра закордонних справ Б.І.Тарасюка. Борис Іванович був надзвичайно вимогливим до себе, і того ж самого вимагав від усіх працівників міністерства. При ньому щотижнево проходили засідання керівного складу, де заступники міністра, керівники підрозділів доповідали про виконане за тиждень та заплановане на наступний. Регулярно проходили засідання колегії міністерства. Питання, які там ставилися, детально вивчалися, обговорювалися із подальшим прийняттям конкретних рішень.

Міністр щоденно проводив наради із заступниками, на яких велися дискусії з актуальних питань діяльності МЗС. При цьому, коли йшлося про підготовку візитів на найвищому рівні, то на нараду запрошувалися всі причетні до цього заходу. Наприклад, навіть третій секретар, який курував країну (зараз їх називають деск-офісери), до якої планувався візит, і саме він розпочинав доповідати про стан підготовки візиту.

Велика увага приділялася міністром створенню умов для підготовки дипломатичних кадрів, завдяки чому в цей час була досягнута домовленість із київською мись-

кою владою про виділення будинку на Михайлівській площі (вул. Велика Житомирська, 2) для потреб Дипломатичної академії при МЗС України. Була започаткована робота із забезпечення співробітників міністерства житлом за пільговими цінами.

На жаль, розміри статті не дозволяють детально розповісти про всі новації і здобутки, які вдалося здійснити під час роботи на посаді керівника міністерства Бориса Івановича Тарасюка. Звичайно, діяв він не сам – у нього була команда однодумців, які самовіддано забезпечували виконання важливих для України зовнішньополітичних завдань. Чимало об'єктивних і суб'єктивних факторів не дозволили реалізувати Б.І. Тарасюку багато його задумів. На думку експертів, тодішній Президент України Леонід Кучма звільнив його з посади Міністра закордонних справ 29 вересня 2000 р. за надмірно прозахідний курс.

Безсумнівна заслуга Б.І. Тарасюка полягає саме у тому, що він за короткий період разом зі своєю командою зумів створити потужну базу

для розбудови МЗС, перетворив його на міністерство європейського рівня.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента №615/98 від 11.06.1998, Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС, 11 червня 1998 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U615_98.html – Назва з екрану.
2. Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО, підписана під час Мадридського саміту 9 липня 1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_002 – Назва з екрану.

show/994_002 – Назва з екрану.

3. Історія створення і цілі ОЧЕС - Журнал Топ Онлайн ТВ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://toponlinetv.livejournal.com/293115.html> – Назва з екрану.

4. Львівський саміт - 99 // Альтернатива. - 1999. - № 1. - 21 травня. - С. 1.

5. Людмила Рассоха. Балто-чорноморське партнерство: перспективи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Odessa/Rossoha.htm> – Назва з екрану.

6. Дорошко М. С. Країнознавство. Країни СНД: Навч. посіб. – К. : МАУП, 2007. – 286 с.

7. Особливості діяльності Міністерства закордонних справ України по формуванню іміджу держави [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/political/00087436_2.html – Назва з екрану.

Дмитро Ткач,
професор, доктор
політичних наук,
проректор з міжнародних
питань університету
«КРОК»

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується зовнішня політика України в 1998-2000 рр., коли міністром був Б.І.Тарасюк. Визначаються головні напрями перебудови діяльності міністерства, які дозволили у короткий термін зробити його діяльність ефективнішою та результативнішою. Автор детально аналізує перебудову структури міністерства, впровадження системи електронного документообігу, принципові зміни у роботі з підбором та розстановки кадрів. Дається характеристика діяльності міністра Б.І.Тарасюка на цій посаді, відмічаються сильні сторони його роботи, що стало запорукою досягнень України в зовнішньополітичній царині за цей період.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, Б.І.Тарасюк, структура міністерства, електронне урядування, кадрова політика.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется внешняя политика Украины в 1998-2000 гг., когда министром был Б.И.Тарасюк. Определяются главные направления перестройки деятельности министерства, которые позволили в короткий срок сделать его деятельность более эффективной и результативной. Автор подробно анализирует перестройку структуры министерства, внедрение системы электронного документооборота, принципиальные изменения в работе по подбору и расстановке кадров. Дается характеристика министра Б.И.Тарасюка на этой должности, отмечаются сильные стороны его работы, ставших залогом достижений Украины во внешнеполитической области в этот период.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, Б.И.Тарасюк, структура министерства, электронное управление, кадровая политика.

Політико-дипломатичний і соціокультурний цивілізаційний діалог в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (або роздуми про призначення Історії)

УДК 94(100):327

Проблематика взаємодії цивілізацій найбільш пов'язана з працями Самуеля Гантінгтона. Зазначимо, що він у своїх судженнях не був настільки категоричним, як часто це інтерпретують, і зовсім не вважав, що катастрофічні цивілізаційні конфлікти – неминучість. Протягом останніх двох десятиліть багато хто пророкував швидке і жакливе зіткнення цивілізацій (конфлікт цивілізацій) – *clash of civilizations*.

На наше переконання, не лише труднощі, а й реальні можливості плідного діалогу Європа – Схід та шляхи вирішення міжцивілізаційних проблем є здобутками поліцентричного світу ХХІ століття. Такі висновки спираються, насамперед, на результати багаторічного наукового, життєвого й дипломатичного досвіду авторів цієї наукової розвідки та вивчення архівних матеріалів. Сьогодні більшість дослідників визнають різноманітність сучасного світу, що оновлюється, багатоманітність цивілізацій та субцивілізацій. У той же час, коли мова заходить про критерії їх класифікації, починаються наукові дискусії. Дійсно науковий підхід вимагає багатовимірності в ретроспективній та перспективній оцінці всесвітньо-історичних процесів. Лише так

можливо досягнути мети і спрямувати цивілізаційні процеси не на зіткнення та конфліктогенність, а на інтеграцію соціумів, етнокультурне, соціокультурне й міжкультурне співробітництво.

Автори намагаються віднайти ціннісно-сміслові обрії сучасних цивілізацій за нових екзистенційних умов та політико-глобалізаційних орієнтирів. При цьому варто зазначити, що методологічні виміри історичної та політичної наук сьогодні позначені певним компромісом між інтуїтивно-логічним й аналітико-прикладним підходами, у межах нашого світу представники різних цивілізацій віддають перевагу співробітництву, а не зіткненням.

Людство сьогодні складається, у першу чергу, не з цивілізацій, а з національних держав, що діють у відповідності зі своїми інтересами, які є комплексними, багатограними, різноманітними й далеко не завжди збігаються з цивілізаційними, регіональними та іншими векторами.

Нині Азійсько-Тихоокеанський регіон є одним зі світових центрів поліцентричного світу ХХІ століття. Проте досі триває дискусія щодо його визначення і географічних меж.

Серед дослідників-сходознавців пострадянського простору немає абсолютної

Summary

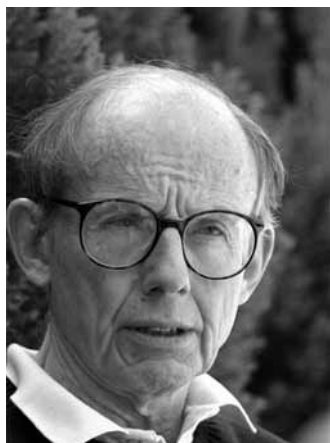
The article analyzes the Asia-Pacific region and leading countries in the region as independent players not only at national level but also in the international arena as a whole, because the modern international political processes in the world and the evolution of political and diplomatic formed in the context of three interrelated trends: globalization, regionalization and institutionalization. One of the most striking manifestations of regionalization has become a trend of growth of sub actors in international and diplomatic systems. Attention is paid also to civilizational dimension of the world history and the special significance of historical sources in the study of institutional development stages of international political regions.

Keywords: diplomacy, foreign policy, institutionalization, international political region, globalization, China, Japan, Asia-Pacific region.

єдності в цьому питанні. Одні – В. Єрьомін, К. Саркісов, А. Сенаторов – активно використовують термін «Азійсько-Тихоокеанський регіон». В.О. Кістанов у монографії «Японія в АТР» не тільки пише про «анатомію економічних і політичних відносин» у регіоні, але й надає своєрідну історію створення «азійсько-тихоокеанського співробітництва»: від Тихоокеанської економічної ради (ТЕР) 1967 р., яка нараховувала 900 могутніх корпорацій; Конференції тихоокеанського економічного співробітництва (КТЕС) 1980 р., що в січні 1992 року була перейменована в Раду з тихоокеанського економічного співробітництва (РТЕС, куди входило 20 країн тихоокеанського басейну) до Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС, проголошено створення в листопаді 1989 р., м. Канберра; у 1994 р. у Богорі біля індонезійської столиці Джакарти прийнята декларація про розвиток до 2020 року), яке об'єднує

21 державу. Відомо, що ще в липні 1997 р. валютні резерви країн АТЕС становили 600 млрд доларів, зокрема Японії – 280 млрд, Китаю – 140 млрд, Гонконгу – 100 млрд; Тайваню – 85 млрд. Ці цифри, безперечно, переконують і надають наукове підґрунтя щодо необхідності подальшого вивчення і майбутніх перспектив АТР.

П.Ю. Самойленко, С.В. Мухіна словосполучення «Азійсько-Тихоокеанський регіон» винесли у назву своїх дисертаційних досліджень, що захищені у 2004 і 2006 рр. у Владивостоці та Санкт-Петербурзі. Але, в той же час, існують й інші підходи до визначення АТР. Інші науковці, зокрема д.і.н. О.О. Арін (Р.Ш. Алієв), взагалі відкидають і сам термін, і безпосередньо регіон, дорівнюючи його до Східної Азії. О.О. Арін пише: «... ніякого цілісного регіону «АТР» ні в економічному, ні в політичному розумінні не існує. Тоді довелося б доводити, що політика і економіка Мексики, Чилі

Самуел Ґантінгтон,
американський соціолог і
культуролог, автор концепції
етнокультурного поділу
цивілізацій

або Нової Зеландії (яка теж є частиною «АТР») міцно зв'язані з політикою чи економікою Південної Кореї, Китаю, Росії, що, у принципі, неможливо довести. Будувати «загальний дім» з неіснуючим регіоном – це вже «Палата №6». Таке можуть тільки росіяни» [1]. Самокритика, беззаперечно, – це велика річ, залишимо її без коментарів, та повернемося до провідних країн АТР – Китаю і Японії, не понижаючи ролі та значення не менш вагомих (а

може й головних) регіональних акторів – США, Росії, Канади, Кореї, Австралії, Індії, Нової Зеландії, Індонезії...

Автори даної статті продовжують пошук нових сюжетів з історії провідних держав Азійсько-Тихоокеанського регіону. Так, аналізуючи матеріали японських дослідників-фахівців і відеосюжети каналу «Discovery», було виявлено цікаві факти. Наприклад, онук Чингісхана Хубілай, який у 1274 та 1281 роках намагався захопити Японію, зазнав поразки не стільки від тайфуну під назвою «Божественний вітер» (японською мовою – «камікадзе»), скільки від того, що в якості «дерев'яного мосту» уперек Кореїської затоки використовував не морські, а річкові човни, які технічно для цього не були пристосовані. І кількість човнів була не 10 000, а 4 400; людей загинуло – 70 000.

На жаль, наукова байдужість окремих сучасних дослідників, традиційно-радянська «обережність»

(аби нічого не сталося), втрата почуття сміливості сьогодні призвели до того, що навіть сама назва – «Японія» («Ніппон») ними перекладається невірно. Колишній заступник міністра закордонних справ СРСР, радянський посол в Японії, доктор філологічних наук, почесний член Інституту китайознавства (Токіо), академік Академії політичних і соціальних наук (Філадельфія, США), академік Академії мистецтв (Флоренція, Італія), лауреат Міжнародного конкурсу сінологів світу (Фонд професора Міллера, Іллінойський університет, США) Микола Трохимович Федоренко, суспільна і наукова діяльність якого на Україні взагалі не досліджена, свого часу наводив приклад небезпідставного здивування професора Охари, що росіяни називають Японію «країною Східного сонця», водночас, коли всім східознавцям відомо значення двох ієрогліфів «ніппон» – «коріння сонця» [2]!

Або візьмемо інший приклад. «Злощасна» терито-

ріальна проблема між Росією та Японією навколо Південних Курил, яка фактично тягнеться з 7 лютого 1855 р., коли віце-адмірал Є.В. Путятін в японському місті Сімоді підписав перший російсько-японський договір, і стосується чотирьох островів Шикотан, Кунашир, Ітуруп, Хабомаї, хоча до групи островів Хабомаї входять також острови Полонського, Зелений, Танфілова, Анучіна, Дьоміна, Сигнальний, Лис'ї, Шишки.

Небагатьом відомо, що «кунашир» у перекладі з давньояпонської – «земля за межами країни». А обидві зацікавлені сторони стільки часу витратили й продовжують витрачати, застосовуючи політичні, дипломатичні, юридичні, географічні, історичні та інші можливі й неможливі засоби повернення «своєї території»? Це перша теза, яка підштовхує до концептуальних роздумів про хибність постановки питання про недоцільність та «неперспективність» вивчення історії держав АТР.

Мапа
етнокультурного
поділу цивілізацій
за концепцією
Ґантінгтона

Друга теза. Яке головне призначення історії як науки? Перед тим, як звернутись до «батька історії» Геродота, зосередимо вашу увагу на висловлюванні української дослідниці професора Наталії Яковенко: «Історик, як відомо, працює перевізником на переправі між теперішнім і минулим – возить туристів на той бік річки забуття...» [3].

По-перше, не хотілося бути таким собі Хароном, який, за грецькою міфологією, перевозив померлих (до речі, за гроші) до воріт бога Аїда (за однією з версій античного міфу вхід до царства «підземного Зевса» знаходився десь у Криму).

По-друге, навряд чи історія як наука заслужила бути зведеною, за призначенням, до «річки забуття».

Безумовно, правий український історик Михайло Чугуєнко, коли пише: «Класики історичної науки Геродот, Тит Лівій, Гай Саллюстій, Сіма Цян – це, передусім, талановиті оповідачі цікавих історій про людей, країни, народи. Ось чому навіть виявлення в них очевидних фактичних помилок, неточностей або неправдоподібних пояснень анітрохи не відбивається на загальній цінності їхніх творів. Саме завдяки незаперечним літературним достоїнствам класичне історичне оповідання не застаріває» [4].

Третя теза органічно пов'язана з попередньою – чи можна історію викладати не цікаво? Саме сьогодні в українській загальносередній і вищій школах на першочерговий план виходить проблема цікавості в широкому розумінні цього

процесу (отримання знань, виховання, привертання уваги, дисципліна тощо). У своїх новітніх наукових або навчальних дослідженнях маємо для студентів на початку лекції спеціальну рубрику «Цікаві факти». Розуміючи, що цікавість, як і таємниці та скарги, завжди бентежили і відповідним чином приваблювали (та й продовжують це робити) будь-яку людину, надаємо фактичний історичний матеріал, так би мовити, «в живу», без коментарів.

Наприклад, цікавий факт з історії Японії. Сьогун Хідейосі Тойотомі (1536-1598 рр.) висловив бажання оглянути сад майстра чайної церемонії Рікію (1522-1591 рр.), сад якого прославився на всю країну своїми квітами повіліки. Коли сьогун у призначений ранковий час прийшов до саду, то побачив, що всі квіти зрізано. Розлючений, він зайшов у кімнату для чайної церемонії і побачив ікебану з одногоднісінького стебла повіліки. Рікію приніс у жертву всі квіти свого саду, щоб підкреслити їх красу саме в одному – найкращому. Ієрогліфи «іке-бана» дослівно перекладають як «живі квіти». У книзі «Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині XX століття» підкреслюється наступне: «Коли Мао Цзедун поставив на голосування питання про заборону руху «Сто квітів» (1956 рік, ідея «широкої демократії»), у Центральному Комітеті Комуністичної партії Китаю всі присутні, крім одного, проголосували «за». Єдиним незгодним був Ден Сяопін, який з часом очолив Китай».

Чому сьогодні, напри-

клад, недостатньо досліджується взаємовплив європейської та далекосхідної цивілізацій, зокрема їх політико-дипломатичний діалог крізь століття? Візьміть лише проблему зв'язку португальської (лузітанської) культури з країнами Далекого Сходу. Прикладів більше, ніж необхідно: індійське місто Бомбей має португальське коріння і перекладається як «хороша бухта»; Тайвань раніше мав португальську назву Формоза, у перекладі – «прекрасний»; у сучасній японській мові збереглося чимало португальських слів, у тому числі й такі, що широко використовуються, як, скажімо, «пан» (хліб) та інші. Цікаво? Думаємо, що так.

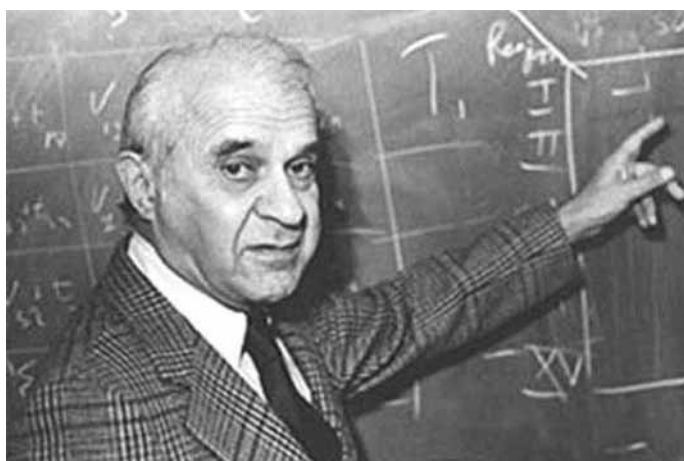
Четверта теза. Свого часу французький письменник Оноре де Бальзак писав про те, що «передбачити значні події майбутнього ... не більш складне завдання, ніж вгадати минуле ... Якщо подія, що відбулася, залишає сліди, то цілком законно припустити, що в майбутнього є коріння».

«Докопатись» до цього коріння, розібратися в ньому, дати об'єктивну, аргументовану оцінку, можливо, саме в цьому й полягає одне з головних призначень сучасної історичної науки?

Один з найвидатніших економістів світу – американець російського походження Василь Леонт'єв (це про нього в «Радянському енциклопедичному словнику» 1980-го року записано (мовою оригіналу): «...игнорирует антагонистические противоречия капитализма») [5], лауреат Нобелівської премії 1973 року, серед нагород якого: орден Херувіма

(Італія), орден Почесного легіону (Франція), орден Сходячого сонця (Японія), Французький орден мистецтва і літератури та багато-багато інших, – зрозуміло, не був фахово пов'язаний з історією. Але зверніть увагу на запропоновані ним методи вивчення історичної науки (чого заслуговує тільки сама назва лекції, з якою він виступив перед студентами Французького коледжу в березні 1962 року, – «Коли історія повинна писатися у зворотному напрямку»). В.В. Леонт'єв зауважує: «Дорога, яка веде з одного світу в інший... є дорогою, що веде лише в одному напрямку. Ми не можемо перетворити омлет у цілі яйця, з яких він був зроблений. До того часу, поки дослідження залишаються ... описовими, послідовність, в якій розглядаються різні стадії процесу розвитку, не має суттєвого значення по мірі того, як зростає роль причинно-наслідкового аналізу, пояснення у «зворотному напрямку» можуть виявитися більш продуктивними, ніж традиційне пояснення, спрямоване з минулого у майбутнє» [6].

Цікавою також є думка вченого про те, що «моністична інтерпретація історії порівняно з плюралістичною... має суттєву перевагу». Він підкреслює: «Повертаючись до сьогодинішнього стану справ у всіх науках, що мають відношення до пояснення історичного процесу, можна відмітити, по-перше, кожна з них, як то – економіка, антропологія, лінгвістика або географія, розвила свій власний аналітичний апарат й досягла певних успіхів у поясненні спостережува-

Василь Леонтьєв, американський економіст, лауреат Нобелівської премії (1973 р.)

них явищ, та, по-друге, всі ці науки розвиваються абсолютно незалежно одна від одної». Більше того, В.В. Леонтьєв переконаний, «коли історичні часові ряди свідчать, що валовий національний продукт даної країни за 60 років збільшився в чотири рази або що ефективність роботи транспорту з 1860 до 1960 р. підвищилася на 300%, мабуть, не приймається до уваги різниця між екіпажем, запряженим конем, залізничною дорогою 1860 р., автомобілем і літаком 1960 р.». Хіба роздуми і аргументи видатного науковця не потребують подальшого ретельного вивчення?

П'ята теза. Загальновідомим є те, що людство вивчає досвід минулого, щоб уникнути помилок у сучасності. Щоб цього досягти, треба принаймні знати історію, і, в першу чергу, національну. Інформованість – об'єктивна, реальна, політично не спотворена, «не причесана» журналістськими колами – одна з важливих складових освітнього процесу.

Повернемося до історії Китаю. На жаль, мало хто з істориків-науковців знає, що аналогом стародавньо-

го Трипілля України є синхронна їй китайська культура Яншао; що в добу Середньовіччя з Китаю юанського періоду (1271-1368 рр.) до Києва, Галича, Володимира в складі Галицько-Волинського князівства почали надходити політико-дипломатичні відомості про «піднебесну імперію», які зумовили початок різноманітних обмінів між двома народами; що у Київській Русі «хіновські стріли», ймовірно, мали китайське походження; трохи пізніше в українській мові з'являється назва «китайка» (шовкова червона хустина), китайське коріння якої не викликає сумніву; про духовну місію в Пекін вихованця Києво-Могилянської академії архімандрита Іларіона (Лежайського) – 1667-1717 рр.; що ще в 1984 р. уряд КНР зробив рішучий крок для відкриття країни зовнішньому світові: 14 китайських міст здобули статус «відкритих», було створено 13 безмитних зон, 32 райони технічно-економічного засвоєння, 52-і території опанування нових і високих технологій державного значення; що у

1999 р. ВВП Китаю, за даними Світового банку, становив 980 млрд доларів, а у 2003 р. – 6,5 трлн доларів; у 2010 р. лише валютні накопичення Китаю склали 2,8 трлн доларів.

Понад сто років тому, у 1908 році, німецький професор Бернгейм у книзі «Введение в историческую науку» писав: «Ми дали відповідь на питання про гідність і користь історичної науки: вона повчає нас, людей, самопізнанню і саморозумінню; вона дає нам ключ до пояснення сьогодення минулим...» [7]. У цьому й полягає призначення історії як науки в цілому та вивченні, опануванні, дослідженні «неперспективної» найстарішої та найсучаснішої історії країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, (і, можливо, у першу чергу, Китаю та Японії) зокрема, яка базується, насамперед, на етнокультурній та історичній спільності, а не на політико-економічній регіональній інтеграції.

Актуальність поставленого перед широким читачьким загалом питання підтверджують сучасні науково-методологічні підходи до оцінки історичних і політичних подій сьогодення експертним середовищем. Уявляється, що політичний розвиток глобалізованого на сьогодні світу не є чимось особливим, а, як і будь-який інший розвиток, історично проходить стадії еволюції, коли нові структури або інститути вибудовуються поступово, і революційні фази швидких і якісних змін одних структур та інститутів на інші. Очевидно, що саме таку революційну зміну політичної системи ми спостерігаємо сьогодні, і тому варто

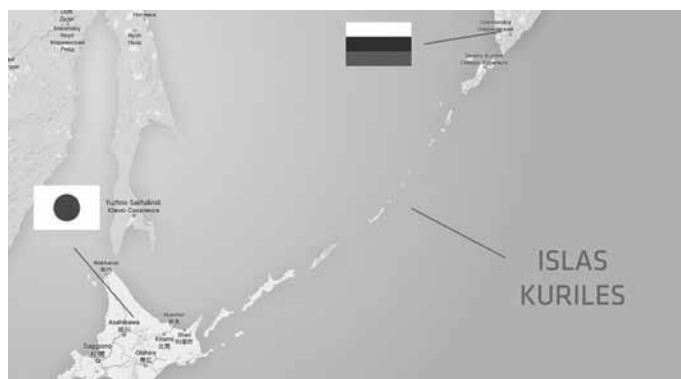
долучитися до вивчення історичного досвіду, не зважаючи на його певну історичну віддаленість. Історія вчить навіть тих, хто в неї не хоче навчатися – вона їх просто провчає!!! Якщо торкнутися історіографічних досліджень інституційного розвитку Європи, то варто зазначити, що не випадково деякі автори вбачають аналогії між розвитком світу на рубежі XX-XXI століття і середньовічною Європою або Європою раннього Нового часу. У сучасних наукових розвідках з'явилася теорія нового середньовіччя в контексті сучасності [8].

І в той відносно віддалений час, і сьогодні досить гостро відчувалися і відчувуються процеси, які пов'язані з хаотизацією, поганою передбачуваністю і прогнозованістю політико-історичного розвитку буття. У стадії еволюційного розвитку превалюють процеси, що безпосередньо пов'язані з упорядкуванням структур та їх інституційного розвитку, а в революційній стадії, навпаки, – процеси хаотизації, які співставні з розпадом та руйнацією інституційності існуючих структур, і перш за все – державних та дипломатичних інститутів. Ця стадія, свідчить історичний досвід, як правило завершуються формуванням нових структур й інститутів, новим етапом еволюційного розвитку державності. Варто відзначити, що обидва тренди розвитку – упорядкування та хаотизації – протягом усієї історії йдуть пліч-о-пліч, разом, але в той чи інший історичний період один із двох трендів превалює, при цьому не виступаючи єдиним. Превалю-

вання лінії одного тренду над іншим носить відносно довгостроковий характер у світополітичному розвитку та інституційному вимірі. Тренди хаотизації та упорядкування мають свій вияв у всіх сферах міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії, а саме: воєнно-політичній, економічній і соціально-гуманітарній.

Також автори переконані, що системність полягає не лише в хронологічному зваженому викладенні фактологічного матеріалу, а й в ілюстрації логіки, рушійних сил світової політики, їх переваг, недоліків, протиріч, які в цілому доводять, що міжнародні відносини – складний, але єдиний організм з усіма притаманними йому історичними компонентами.

Політико-дипломатичні обставини та реалії сьогодення як в Україні, так і в Європі, в Азії, на Далекому Сході та в інших міжнародно-політичних регіонах світу наштовхують нас на роздуми і спонукають поставити перед суспільством гострі політичні питання: «Коли збереться для врегулювання української кризи й майбутнього Європи нова міжнародна інституція?»; «Коли почне ефективно діяти конференційна дипломатія та дипломатичний інструментарій?»; «Що на сьогодні являє собою Європа, куди вона рухається і з ким вона рухається – з Україною чи без України?». Беззаперечно одне – на сьогодні політико-дипломатичний діалог європейських держав має вестися цілодобово, має діяти превентивна дипломатія, щоб знайти новий спосіб нейтралізувати

більшій безпековій точці, зняти загострення з історичних проблем і задовольнити потребу відчувати себе в комфорті в новому світі, у новій Європі, в Єдиній Великій Європі, частиною якої усі ми є. Адже дипломатична історія має багатий досвід реалізації та ефективного вирішення вищезазначених проблемних питань у міжцивілізаційному просторі сьогодення.

Усім уже набили оскомину історичний мазохізм, історичне марево та історичні спекуляції. Історію неможливо переробити, її не можна судити, бо вона – не винна; вона потрібна нам, щоб бачити як день сьогоднішній, так і завтрашній. Без мистецтва міркувати (думати), як і без совісті, неможливо зрозуміти, досягнути суттєвості історії.

Автори впевнені, що дана публікація сприятиме усвідомленню, вивченню та практичному використанню уроків історії (беручи за основу та опанувавши системну історію – помилок, досягнень, досвіду міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії). Тож Ad Fontes! До джерел! Історичні джерела – запорука історичної істини й правдивості!!!

Список використаних джерел:

1. Арун О.А. (Алиев Р.Ш.). Стратегические контуры Восточной Азии в XXI веке. Россия: ни шагу вперед. – М.: «Альянс», 2001. – С. 135.
2. Федоренко Н.Т. Курильский архипелаг. Из записок о Японии // Новая и новейшая история. – 1994. – №1. – С. 120-121.
3. Яковенко Н. Вступ до історії. – Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2007. – С. 11.
4. Чугуєнко М. Україна, яка шокує. Лабіринти історії. – Харків: ВАТ «Білоцерківська книжна фабрика», 2005. – С. 9.
5. Советский энциклопедический словарь. – М.: «Сов. Энциклопедия», 1980. – С. 711.
6. Леонтьев В. Эконо-

мические эссе. Теории, исследования, факты и политика: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1990. – С. 42-43.

7. Бернгейм. Введение в историческую науку. – Москва: Издание М.Н. Прокоповича, 1908. – С. 33-34.

8. Див. дем.: Kaplan Robert D. The Coming Anarchy / Robert D. Kaplan // Mansbach Richard W., Rhodes Edward. Global Politics in a Changing World. A Reader. – Boston, New York Houghton Mifflin Company, 2000. – P. 105-115; Lake D. Hierachy in International Relations / D. Lake. – Ithaca: Cornell University Press, 2009.

Вячеслав Циватий,
ректор Дипломатичної
академії України при МЗС,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
дипломатичної та
консульської служби,
заслужений працівник
освіти України

Сергій Пронь,
доктор історичних наук,
професор, Дипломатична
академія України при МЗС

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується Азійсько-Тихоокеанський регіон та провідні держави цього регіону як самостійні гравці не лише на національному рівні, але й на міжнародній арені в цілому, адже сучасні міжнародно-політичні процеси у світі та еволюція політико-дипломатичних систем формуються в контексті трьох взаємопов'язаних тенденцій: глобалізації, регіоналізації та інституціоналізації. Одним із найяскравіших проявів регіоналізації стала тенденція зростання субнаціональних акторів у міжнародних та дипломатичних системах. Увага акцентується також на цивілізаційному вимірі всесвітньої історії та особливій значущості історичних джерел при дослідженні інституційних етапів розвитку міжнародно-політичних регіонів.

Ключові слова: дипломатія, зовнішня політика, інституціоналізація, міжнародно-політичний регіон, глобалізація, Китай, Японія, Азійсько-Тихоокеанський регіон.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется Азиатско-Тихоокеанский регион и ведущие государства этого региона как самостоятельные игроки не только на национальном уровне, но и на международной арене в целом, ведь современные международно-политические процессы в мире и эволюция политико-дипломатических систем формируются в контексте трёх взаимосвязанных тенденций: глобализации, регионализации и институционализации. Одним из наиболее ярких проявлений регионализации стала тенденция роста субнациональных акторов в международных и дипломатических системах. Внимание акцентируется также на цивилизационном измерении всемирной истории и особой значимости исторических источников при исследовании институциональных этапов развития международно-политических регионов.

Ключевые слова: дипломатия, внешняя политика, институционализация, международно-политический регион, глобализация, Китай, Япония, Азиатско-Тихоокеанский регион.

Дипломатія колоніалізму: Гельголанд-Занзібарська угода 1890 р. та її наслідки

УДК 94:325.3

125 років тому, в 1891 р., острів Гельголанд у Північному морі перейшов від вікторіанської Англії до кайзерівської Німеччини і став частиною німецької землі Шлезвіг-Гольштейн. Це була єдина, здобута німцями в кінці XIX ст. в боротьбі за колонії, територія, яку Німеччина зберегла в результаті поразки в Першій світовій війні та умов Версальського мирного договору 28 червня 1919 року. Можливо, не випадково всемогутня Кліо розпорядилася таким чином, адже саме на Гельголанді 175 років тому – в 1841 р. – німецький поет Август Генріх фон Фаллерслебен написав на музику Йозефа Гайдна «Пісню німців», яка 11 серпня 1922 р. була проголошена гімном Веймарської Німеччини. У період Третього Рейху виконувався тільки перший стовпчик зі словами «Німеччина понад усе, понад усе в світі». Після об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 р. гімном ФРН став третій стовпчик «Пісні німців», що починається рядком «Єдність і право і свобода для німецької Вітчизни!». З огляду на це зберігає актуальність дипломатична історія англо-німецького колоніального протистояння останніх десятиліть XIX ст., зокрема укладення Гельголанд-Занзібарського договору 1 липня 1890 р. та його геополітичних і суспільних наслідків.

Намагаючись підпоряд-

кувати колоніальну експансію своїм завданням в Європі та уникнути гострих конфліктів з Англією, рейхсканцлер Отто фон Бісмарк у грудні 1888 р. демонстративно проголосив: «Моя карта Африки знаходиться в Європі» [1]. Він навіть заявив, натякаючи на несанкціоновані імперським керівництвом самочинні дії німецького колоніального ділка і лідера Товариства німецької колонізації (згодом – Німецької Східноафриканської компанії) Карла Петерса по захопленню нових територій, що проповідь подальших колоніальних загарбань у Східній Африці продиктована амбіціями окремих осіб і не відповідає національним інтересам країни.

Результатом політики

німецького і британського урядів з урегулювання східноафриканських колоніальних колізій стало укладення відповідної угоди. Її основою був обмін островами Гельголанд у Північному морі та Занзібар в Індійському океані, через що вона отримала назву Гельголанд-Занзібарської.

У березні 1890 р. пішов у відставку канцлер Отто фон Бісмарк. Новий уряд очолив керівник військово-морського відомства генерал Лео фон Капріві.

Summary

In the late XIX century German and British Empire signed an agreement on colonial division of Africa. It was the result of complex diplomatic moves and combinations. Agreement in 1890 contributed to the international recognition of German colonial possessions in Africa. Germany also received the island of Helgoland in the North Sea. However Helgoland-Zanzibar a treaty in 1890 testified that there was a turn of the official Berlin from active colonial policy to strengthen the foundations of European policy.

Keywords: German Empire, Great Britain, Helgoland-Zanzibar treaty, colonial policy.

Обов'язки міністра закордонних справ від Г. Бісмарка перейшли до Маршалла фон Біберштейна. Цікаво, що сам князь Бісмарк в одній із розмов з кореспондентами так охарактеризував канцлера Капріві: «Капріві я ціную більше ніж кого-небудь: він гарний, навіть кращий з наших генералів, жаль тільки, що йому доводиться знайомитися з політикою. Він, втім, не може багато змінити в заданому мною в політиці напрямку. Колії вибиті такі глибокі, що політична

колісниця повинна слідувати ними» [2].

Однак уже на перших порах зміна співвідношення сил у правлячому таборі кайзерівської Німеччини внесла деякі суттєві корективи до її зовнішньополітичного курсу. Впливові англійські політики та економісти підкреслювали, що «Капріві займає більш лояльну позицію стосовно Британської імперії» [3]. Щодо колоній Капріві відкрито зізнався, що, на його думку, найгірша ситуація, яка могла статися для Німеччини, – це коли б їй подарували Африку. У записці рейхстагу він оголошував період підняття німецького прапора в безгосподарних заокеанських територіях і укладення договорів з туземними вождями і князками закінченим для того, щоб можна було переварити здобуте.

Капріві вважав, що назріла необхідність термінового розв'язання англо-німецьких суперечностей на сході Африки. Обидві сторони прагнули знайти такий шлях урегулювання конфлікту, який задовольнив би як Великобританію, так і Німеччину, і водночас мінімально зачіпав би інтереси колоніальних кіл. При цьому англійський прем'єр-міністр Солсбері використав погіршення російсько-німецьких відносин і зазіхання Німеччини на о. Гельголанд у Північному морі. 13 травня 1890 р. він запропонував Німеччині цей острів взамін за поступки у Східній Африці.

Слід зауважити, що ще у 1884 р. прибрати Гельголанд до своїх рук хотів Отто фон Бісмарк. Він направив відповідний проєкт англійському уряду, але пропозиція рейхсканцлера

не зустріла ніякої позитивної реакції у Лондоні. Всю відповідальність за провал проєкту Бісмарк постарався перекласти на Англію і німецького посла в Лондоні графа Мюнстера, якого він звинувачував у нерішучому веденні переговорів з англійським урядом. Значення о. Гельгоlanda особливо зросло для Німеччини після початку будівництва Кільського каналу в 1887 р. (закінчене у 1895 р.). Канал мав з'єднати Північне та Балтійське моря, і тому Гельголанду, як важливому опорному пункту, відводилася особлива роль у німецьких військово-морських планах.

На початку 1890 р. деякі придворні кола в Англії, Данії, Німеччині навіть сподівалися шляхом потрібного обміну викликати зближення між Берліном і Копенгагеном. Англія передавала би Данії острів Гельголанд взамін дрібних островів Антільського архіпелагу, які належали датчанам. Данія, у свою чергу, обмінювала б Гельголанд на датські райони північної частини землі Шлезвіг-Гольштейн. Але новий німецький імператор Вільгельм II Гогенцоллерн заявив, що Німеччина може розпоряджатися своїми африканськими володіннями як їй тільки забажається, але вона не має права віддавати жодної п'яді землі, що скроплена німецькою кров'ю.

Німецькому уряду сподобалася пропозиція лорда Солсбері, тому він пішов на складні переговори про поділ і розмежування територій у Східній Африці. В Європі, як видно з донесень російських дипломатів, навіть стали побоюватися можливого зближення між Німеччиною та

Великобританією. «Тепер Європі доводиться рахуватися з фактом спільних дій в Африці двох колишніх суперників – Німеччини та Англії» [4], – повідомляв 7 травня 1890 р. з Лондона до Санкт-Петербурга російський посол Є. Стааль.

1 липня 1890 р. в Берліні обидві сторони підписали договір, який в історичній літературі одержав назву Гельголанд-Занзібарського пакту. Німеччина віддавала Англії значну частину своїх колоніальних володінь на східноафриканському узбережжі та острів Занзібар в обмін на острів Гельголанд у Північному морі [5].

До Великобританії відійшли колишні німецькі володіння:

- 1) Віту, який мав статус султанату;
- 2) Райони, розташовані в міжріччі Тана – Джуба, а також південніше до кордонів Єгипту і на схід від західного водорозділу Верхнього Нілу;
- 3) території, що лежали на захід від оз. Вікторія (Буганда) та у верхів'ях Нілу (Ваделай);
- 4) Ньясаленд і північно-східні райони Північної Родезії.

Лео фон Капріві, канцлер Німецької імперії (1890-1894 рр.)

Німеччина також визнала англійський протекторат над Занзібаром. У загальному підсумку за Гельголанд-Занзібарським договором територія Британської колоніальної імперії збільшувалася на 1 млн кв. миль.

Німеччина за договором одержала:

- 1) о. Гельголанд у Північному морі;
- 2) смугу східноафриканського узбережжя (з виплатою компенсації султану);
- 3) о. Мафія біля Занзібара;
- 4) смугу території шириною 20 миль, яка давала Німецькій Південно-Західній Африці вихід до р. Замбезі.

Німецькі колонізатори також добилися дуже вигідного прирощення територій до Камеруну і Того, які були їхніми колоніями. Крім того, німецькі східноафриканські володіння одержували міжнародне визнання. Всього Німеччина придбала 400 тис. кв. миль територій. Угода встановлювала кордони між німецьким Тоголендом і британською колонією Золотий Берег, а також між німецьким Камеруном і британською Нігерією. Вона проголошувала свободу переміщення і торгівлі в районі озера Чад, декларувала взаємне визнання прав приватних і юридичних осіб, а також свободу місіонерської діяльності у колоніальних володіннях сторін.

Гельголанд-Занзібарський договір був доповнений угодою з Францією від 17 листопада 1890 р. Згідно з нею Німеччина одержувала володіння занзібарського султана на материковій на о. Мафія (султан Занзібара відмовлявся від

своїх претензій). Підписання цієї угоди було обумовлено приєднанням Німеччини до гарантійного договору відносно Занзібару, укладеного між Францією та Англією ще 10 березня 1862 р.

Незважаючи на те, що острів Гельголанд відіграв значну роль у подальшому військово-морському розвитку Німеччини – він не лише посилив безпеку узбережжя, а й став головною базою німецького флоту, – Гельголанд-Занзібарський договір не допоміг німецькому уряду у вирішенні двох важливих зовнішньополітичних завдань:

по-перше, кабінету Капріві не вдалося суттєво покращити англо-німецькі відносини;

по-друге, не виправдалися надії дипломатів з Вільгельмштрассе примусити Великобританію вступити до Троїстого союзу, хоча на деякий час вона й стала настільки близькою до Троїстого союзу, наскільки це можливо для держави, яка в ньому не бере участь.

До того ж Гельголанд-Занзібарська угода об'єктивно стала ще одним стимулом для початку конкретних переговорів про союз між Францією та Росією. Такої думки дотримувався, зокрема, барон Ф. фон Гольштейн [6]. Якщо додати до цього значні територіальні втрати Німеччини в Східній Африці, то незважаючи на здобуття о. Гельголанд і міжнародне визнання німецьких східноафриканських володінь, договір був настільки нерівноцінний, що викликав великий громадський і політичний резонанс у країні. «Русский вестник» відзначав, що цей факт є рівнозначним «зре-

ченню від суперництва з Великобританією на поприщі колоніальної політики, яка ще недавно проголошувалася настійною потребою і національним завданням Німецької імперії». Оцінюючи англо-німецьку угоду та ситуацію в Німеччині, газета «Московские ведомости» писала: «Теперішнє становище красномовно характеризується тим, що в суспільстві і зовсім не таємно, а відкрито говориться: при Бісмарку нічого подібного не могло б статися» [7].

Найбільше договором 1890 р. були невдоволені колоніальні та шовіністичні кола німецького суспільства. Різно негативно відреагував на укладення Гельголанд-Занзібарського пакту Карл Петерс. Коментуючи англо-німецьку угоду, він заявив, що Німеччина «обміняла три королівства – Віту, Буганду й Занзібар – на ванну в Північному морі» [8]. Тому не втрачаючи часу, доктор вирішив згрупувати навколо себе опозиціонерів.

У Лейпцигу керівники Колоніального товариства влаштували збори, на яких заявили, що імперський уряд поступився інтересами Німеччини в Африці і приніс у жертву англійцям надбання німецького народу. Опозиціонери навіть сформували комітет, який опублікував адресований «чесним німцям» заклик зробити свої пожертви до створеного «фонду Петерса». Члени німецького колоніального гуртка в Цюріху вирішили від імені німецьких патріотів скласти петицію проти англо-німецької угоди і звернутися до рейхстагу з проханням визнати недійсним договір з Великобританією. На зборах Колоніаль-

ного товариства в Кельні 1 липня 1890 р. виступив імперський комісар у Східній Африці капітан Ліберт. Він заявив, що завжди був «фанатичним прихильником» колоніальної політики Німеччини, і тому вкрай невдоволений підсумком англо-німецьких переговорів, що завершилися «непростими поступками на користь англійців» [9].

Члени Колоніального товариства, невдоволені підписанням Гельголанд-Занзібарського пакту, на загальних зборах у Берліні ухвалили наступну резолюцію з трьох пунктів:

- 1) висловити урядові подяку «за енергійне сприяння справі припинення торгівлі невільниками і розвитку культури в Африці»;
- 2) не розуміючи мотивів, якими керувався уряд при укладенні договору з Англією про поділ Східної Африки, «товариство все-таки дозволяє собі констатувати, що, судячи з враження, справленого цією угодою на громадську думку, вона здійснена на шкоду німецьким колоніальним проектам в Африці». Товариство жалкує, що таким чином «завдано відчутного удару колоніальному руху, який зробився вже важливим фактором суспільного життя Німеччини»;
- 3) товариство бажає, щоб на майбутнє уряд не робив ніяких колоніальних поступок.

Все це дало поштовх різкому піднесенню чергової хвилі шовінізму в німецькій пресі, яка висувала урапатріотичні гасла. За повідомленнями газет, німецькі екстремісти вимагали від уряду перегляду договору, а «патріотів» закликали

Отто фон Бісмарк, перший канцлер Німецької імперії

розпочати боротьбу за «свої» права в Східній Африці.

Проти Гельголанд-Занзібарського пакту різко виступила німецька преса різного політичного спрямування. Так, газета «Кельніше Цайтунг» писала: «Хто розуміє і співчуває колоніальним прагненням Німеччини, той прочитає угоду з Англією не інакше як із жахом». Мюнхенська «Альгемайне Цайтунг», яка не була органом жодної політичної партії, порівнювала Гельголанд з грудочкою цукру, якою Англія підсолодила призначену для Німеччини гірку пілюлю. Газета запитувала: «Невже становище Німеччини настільки хитке, що заради дружиби з Англією необхідні такі великі жертви?». Вона не бачила підстав для того, щоб на догоду конкурентам в особі англійських підприємців компрометувати позицію Німеччини відносно Росії та Франції, а також відкидати в сторону німецькі колоніальні зазіхання. Газета навіть надрукувала кілька статей, в яких висловлювала занепокоєння з приводу відсутності свідомої твердості і єдності в діях та намірах уряду з

часу відставки князя Бісмарка. «... На місці випробуваних практичних правил неминуче з'являється схильність до експериментів, до втрати зайнятих позицій для збуджування симпатій», – з жалем констатувала «Альгемайне Цайтунг». Під втратою «міцних позицій» у внутрішній і зовнішній політиці газета мала на увазі, по-перше, передачу англійцям африканських земель, на які німці нібито мали переважне право, а по-друге, відмову від антисоціалістичного закону 1878 р. Навіть орган ліберально-буржуазної партії прогресистів газета «Фоссіше Цайтунг» незадовго до підписання Гельголанд-Занзібарського договору застерігала, що «хоча острів Гельголанд має значення для Німеччини, але все ж, навіть у морських колах, це значення не вважається надзвичайно важливим і здобуття його не компенсувало би інтересів Німеччини в регіоні африканських озер». Приблизно в такому ж тоні невдоволення договором 1890 р. було висловлено у публікаціях друкованих органів консервативних партій і партії Центру («Нойс Пруссіше Цайтунг», «Пост», «Кройццайтунг», «Германія»).

Серед вищих німецьких військових чинів також були незадоволені Гельголанд-Занзібарським договором. Їх настрої певним чином висловив тодішній начальник німецького генерального штабу граф Вальдерзее. Він вважав, що кайзер на угоду своєму давньому бажанню заволодіти островом Гельголанд зрадив колоніальні інтереси Німеччини. Але його критика була опублікована в пресі лише після Першої

світової війни, коли німці за умовами Версальського мирного договору змушені були знищити всі військові споруди на острові. Проти англо-німецького договору висловилися також капітан Ліберт і призначений заступником керівника колоніального відділу міністерства закордонних справ майор Вісман. Щоправда, розуміючи збудження колоніальних кіл, останній допускав, що Гельголанд-Занзібарська угода – це тільки політичний маневр німецького уряду.

Проти пакту з Великою Британією і втрати частини східноафриканських територій висловився князь О. фон Бісмарк. Він скористався настроями громадської думки в країні і різко розкритикував цю угоду. Ще під час переговорів між Англією і Німеччиною Бісмарк заявив, що, британський уряд запросив за передачу німцям острова Гельголанд дуже велику ціну. Екс-канцлер через свою газету «Гамбургер Нахріхтен» викривав байдужість Капріві до імперських інтересів Німеччини [10].

Дуже неоднозначною була оцінка Гельголанд-Занзібарського договору німецькими соціал-демократами. В цілому соціал-демократична партія засудила цей пакт, про що свідчать передові статті в «Соціал-демократі» і «Берлінер Фольксблат», виступ у рейхстазі соціал-демократа Штадтхагена. У них договір характеризувався як угода колонізаторів. Штадтхаген, зокрема, зазначив: «Виникає думка, що тих, кому належить земля, поділена між двома європейськими державами, зовсім не питали» [11].

Карл Петерс, німецький державний і громадський діяч

Така позиція означала осуд будь-якої колоніальної політики: і тієї, яку проводила держава, і тієї, яку здійснювали самостійно колоніальні товариства.

Проти англо-німецької угоди 1890 р. виступили жителі о. Гельголанд. Англійський кореспондент зібрав думки різних груп його мешканців і дійшов висновку, що немає і 5 % остров'ян, які схвалювали б приєднання до Німеччини. Його повідомлення надрукувала російська преса: «Я переконався, що остров'яни сильно незадоволені і приголомшені несподіваною передачею їх острова Німеччині. Вони всі проти передачі і зовсім не приховують свого обурення цією угодою» [12]. Про це ж писав Ф. Енгельс у листі до В. Лібкнехта 19 червня 1890 р.: «Отже, Гельголанд повинен стати німецьким. Я наперед радію, уявляючи, як лементуватимуть браві гельголандці, відбиваючись обома руками від приєднання до великої вітчизни-

казарми. І вони цілком праві: відразу ж після приєднання їх остров буде перетворений на велику фортецю, що домінуватиме над розташованою на північний схід від нього якірною стоянкою; бідолах виселять так само, коли б вони були звичайними ірландськими орендарями або шотландськими вівцями, які поступаються місцем оленям» [13].

Цікаво, що в самій Німеччині група молоді висловила незадоволення цією спробою германізації. Справа в тому, що на Гельголанді знаходилася церва, де вінчалися без усіляких паперів. Німецька молодь, яка бажала одружитися без дозволу батьків, відправлялася туди і за 50 марок справляла весілля. У 1889 р. було зареєстровано 93 подібних шлюби. Зрозуміло, що із запровадженням на острові німецьких порядків припинялася його слава німецького Гретна-Гріна, і німецька молодь уже наперед оплакувала втрату можливості одружитися так легко і зручно.

Щоб позбавитися різкої критики німецької громадськості та колоніальних кіл, кабінет Капріві опублікував офіційний меморандум на підтримку Гельголанд-Занзібарського договору. Згідно заяви уряду, завдяки здобутій у результаті англо-німецької угоди дружбі з Великобританією, Німеччина зміцнила своє становище в Європі. В урядовому меморандумі також відзначалося, що німецькі колонії у Східній Африці не могли компенсувати витрати і збитки, з якими Німеччина зіткнулася б у випадку війни з Англією. Виходячи з заяви кабінету Капріві, Гельголанд становив для Німеччини набага-

то більшу цінність ніж віддалені від Великобританії східноафриканські райони. Територій, які імперія зберегла за собою у Східній Африці, достатньо для одержання прибутку за умови, що німецькі піддані припинять піднімати прапори і почнуть обробляти землю. Цей меморандум повністю підтверджує думку німецько-американського вченого Г. Хальгартена, що «з точки зору політичних ідеалів тодішнього німецького уряду укладення договору було великим політичним успіхом» [14]. Вершиною вшанування німецьких творців Гельголанд-Занзібарського пакту стали знаки «монаршої милості» до його головних авторів: посла в Лондоні графа Гагцфельда нагородили орденом Чорного орла, а керівник зовнішньополітичного відомства Маршалл фон Біберштейн одержав чин таємного радника.

Про зміну у ставленні німецького уряду до питань колоніальної політики свідчили перемини у системі підпорядкування та управління колоніями. Ще навесні 1890 р. уряд Капріві прийшов до компромісу з Німецькою Східноафриканською компанією. За її підтримку Гельголанд-Занзібарського договору він погоджувався взяти на себе управління Східною Африкою і здійснити оздоровлення компанії, щоб урятувати її від банкрутства і перетворити на прибуткову. 20 листопада 1890 р. Німецька Східноафриканська компанія підписала договір з імперським урядом про передачу йому прав суверенітету, якими компанія володіла у відповідності з «охоронною грамотою». Договір

підписали рейхсканцлер Капріві і чотири представники компанії, у тому числі її голова банкір К. Хейдт. Уряд одержував усі права на колоніальні володіння у Східній Африці.

Отже, Гельголанд-Занзібарський договір 1890 р. став для німецької громадськості першою ознакою того, що курс зовнішньої політики уряду змінився. Навіть барон Ф. фон Гольштейн у березні 1891 р. змушений був констатувати той факт, що Німеччина ставить свої європейські справи вище колоніальних інтересів. Критика англо-німецького договору означала спробу політичних течій, колоніальних кіл і громадськості взагалі продемонструвати своє ставлення до повороту в німецькій зовнішній політиці. Прийшовши до висновку, що поодинокі неможливо змусити уряд активізувати курс на захоплення нових колоній, німецькі колоніально-шовіністичні кола вирішили об'єднатися. Таке об'єднання повинно було відбутися на основі ідеологічних принципів створення Великої Німеччини шляхом проведення активної і успішної експансії в Європі, яка доповнювалася б новими заокеанськими колоніальними загарбаннями.

На хвилі боротьби проти Гельголанд-Занзібарського договору відбулася консолідація німецьких колоніальних і шовіністичних кіл. Зростання шовінізму й експансіоністських тенденцій у німецькому суспільстві, їхнього впливу на ідеологічні та політичні засади колоніалізму визначальним чином характеризували внутрішньополітичну ситуацію в умовах

визрівання та переходу кайзерівської Німеччини до «світової політики» у 90-х рр. XIX ст. Активними її провідниками стали не лише державні та політичні кола, а й певна частина німецького суспільства, яка згуртувалася довкола створеного у той час Пангерманського союзу. Все це вело до стрімкого загострення міжнародної обстановки і наближення Великої війни між тогочасними потужними міжнародними акторами.

Список використаних джерел:

1. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. 1-40. – B.: Deutsche Verl.-Gesellschaft, 1922-1927. – Bd.4. – S. 176.
2. Московские ведомости. – 1890. – 21 мая.
3. Economist. – 1890. – 17 may. – P.614.
4. Архив внешней политики Российской империи. – Ф. Канцелярия. – № 133. Он. 470. – Д. 64. – 1890. – Л. III.
5. Das Staatsarchiv. Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart. – Bd. 51. – Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1891. – S.151 u. w.
6. Holstein F. Die geheimen Papiere: In 4 Bde / F.Holstein. – Göttingen: Musterschmidt, 1956-

1963. – Bd. 3. – № 339.

7. Русский вестник. – 1890. – Т. 209. – № 7. – С. 335; Московские ведомости. – 1890. – 15 июня.
8. Sell M. Das deutsch-englische Abkommen von 1890 / M. Sell. – Bonn: Dümmler, 1926. – S. 39.
9. Правительственный вестник. – 1890. – 8 июля.
10. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: Пер. с нем.: В 3-х т. / О.Бисмарк. – М.: Соцэкгиз, 1940-1941. – Т. 3. – С. 117-120.
11. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. – B.: Norddeutsche Buchdruckerei und Verl.-Anst., 1871 – . – Bd. 2. – 1890. – 9 December. – S. 815.
12. Московские ведомости. – 1890. – 17 июня.
13. Енгельс Ф. – Лібнехту В. – 1890. – 19 червня // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. 2-ге вид. – Т. 37. – С. 337.
14. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года. Социологическое исследование германской внешней политики до первой мировой войны / Г.Хальгартен [Пер. с нем.]. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1961. – С. 158.

Сергій Троян,
професор кафедри
зовнішньої політики і
дипломатії Дипломатичної
академії України при МЗС,
доктор історичних наук,
професор

АНОТАЦІЯ

У кінці XIX ст. Німецька і Британська імперії уклали угоду про колоніальний поділ Африки. Вона стала наслідком складних дипломатичних ходів і комбінацій. Договір 1890 р. сприяв міжнародному визнанню німецьких колоніальних володінь в Африці. Німеччина отримала також острів Гельголанд у Північному морі. Водночас Гельголанд-Занзібарський договір 1890 р. свідчив, що відбувся поворот офіційного Берліна від активної колоніальної політики до зміцнення засад європейської політики.

Ключові слова: Німецька імперія, Велика Британія, Гельголанд-Занзібарський договір, колоніальна політика.

АННОТАЦИЯ

В конце XIX в. немецкая и британская империи заключили соглашение о колонизальном разделе Африки, ставшее следствием сложных дипломатических ходов и комбинаций. Договор 1890 г. способствовал международному признанию немецких колониальных владений в Африке. Германия получила также остров Гельголанд в Северном море. В то же время Гельголанд-Занзибарский договор 1890 г. стал свидетельством поворота официального Берлина от активной колониальной политики к укреплению основ европейской политики.

Ключевые слова: Германская империя, Великобритания, Гельголанд-Занзибарский договор, колониальная политика.

Новаторський проект Українського музею у Нью-Йорку

У рамках святкування 25-річчя Незалежності України в Українському музеї Нью-Йорка в одній експозиції об'єдналися відразу дві виставки – "Гроші, суверенність і влада. Паперові гроші революційної України 1917-1920" та "У металі, на папері монети, банкноти та поштові марки незалежної України, 1991-2016".

Виставки відображають тисячолітню історію України, від раннього періоду Київської Русі до сьогоднішніх днів, її найважливіші етапи державного становлення.

Партнерами Українського музею у створенні виставок стали Національний банк України, Укрпошта та Інститут Історії НАН України. Куратори виставок – Богдан Кордан, професор Коледжу св. Томаса Мора при Саскачеванському університеті та Юрій Савчук, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України.

Експозицію виставки, що приїхала до Нью-

Йорка з Канади, складають випущені впродовж 1917-1920 рр. різними українськими урядами 25 зразків паперових грошей. Тут представлено гривні, карбованці, купони і рублі. Більшість із них дозволяє роздивитися лицьовий і зворотний боки купюр. Організаторам також вдалося представити кілька поштових марок того часу.

За словами українського куратора виставки Юрія Савчука, день відкриття – 10 вересня – було обрано не випадково, адже саме у цей період 20 років тому, 2–16 вересня 1996 року,

Національний банк України успішно провів грошову реформу та запровадив грошову одиницю – історичну гривню. Вже сама назва національної валюти – гривня – свідчила про нові історичні орієнтири країни.

Усього ця частина експозиції налічує 212 монет з понад семиста, що були введені НБУ з 7 травня 1995 до 24 серпня 2016 рр., а також 24 з 56 банкнот, якими користувались і користуються українські громадяни з вересня 1996 р. до сьогодні. Окрім того, до експозиції уві-

йшли 58 предметів поштової продукції. Останні репрезентують 1 500 знаків поштової оплати, випущених Укрпоштою з березня 1992 до вересня 1996 року.

Важливими складовими церемонії відкриття виставки є презентація серії пам'ятних монет, присвячених 25-ій річниці Незалежності України, яку Національний банк України ввів до обігу 17 серпня 2016 р., та унікальна подія – урочисте спеціальне погашення української поштової марки за межами України.

Цю місію виконали Назвичайний і Повноважний Посол України у Сполучених Штатах Валерій Чалий, генеральний директор "Укрпошти" Ігор Смілянський та Голова Управи

Постійний Представник України при ООН Надзвичайний і Повноважний Посол України Володимир Єльченко

Надзвичайний і Повноважний Посол України у США Валерій Чалий

Українського музею Нью-Йорка, що цього року відзначає своє 40-річчя, Рената Голод.

В урочистостях також взяли участь Постійний представник України при ООН Володимир Єльченко, Генеральний консул України в Нью-Йорку Ігор Сибіга, родини українських дипломатів.

Відбір пам'яток та експозиційні прийоми підпорядковані головній меті виставки – відобразити тисячолітній духовний та культурний спадок України, визначні діяння та здобутки українців суціль у світі. Разом із тим для організаторів надзвичайно важливо було показати стрімку еволюцію національної свідомості та кристалізацію історичної пам'яті сучасного українського суспільства, найважливіші етапи державного становлення України.

Українська революція 1917-1920 рр. характеризувалася виникненням і провалом багатьох урядів: кожен ідеологічно інший, але всі – короткотривалі. Ці різні уряди випускали свою власну валюту, ангажуючи талановитих митців до роботи над грошми, котрі посилалися на специфічні зображення і

дизайн залежно від політичного характеру кожного уряду – популістського, консервативного чи республіканського. Проте ці зображення неминуче переступали ідеологічні межі, вказуючи на відданість ідеї Незалежності як природний і логічний вияв суверенної волі народу.

Модерні технології та передові дизайнерські рішення, апробовані на

виставці, спрямовані на представлення монет, банкнот та поштових марок як самобутнього витвору високого мистецтва, що потребує особливих знань та навиків, вагомого творчого потенціалу. Загальна кількість митців, чий творчий доробок представлено в Українському музеї Нью-Йорка, сягає 64 осіб. Над монетами, представленими на виставці, працювали 37

майстрів. З них: 24 художники – автори ескізів та 13 скульпторів. Авторський "колектив" знаків поштової оплати не менш розмаїтий: бо до експозиції увійшли твори 27 авторів. Співавтором музейного проекту та його дизайнером є добре знааний серед нумізматів та в музейних колах митець Володимир Таран.

Національну грошову одиницю, як і герб, прапор та гімн, називають четвертим державним символом. Вона наповнює державне життя економічним суверенітетом. Національна валюта є тією крапкою над "і", що перетворює політичний процес у незворотний історичний Рух.

Обидві виставки експонуватимуться в Українському музеї у Нью-Йорку до 27 листопада цього року.

За повідомленнями інформагентств

Відкриття житлового комплексу Посольства Республіки Білорусь в Україні

26 серпня у Києві відбулося урочисте відкриття житлового комплексу Посольства Республіки Білорусь в Україні та резиденції Посла Білорусі в Україні. Ведення технічного нагляду за будівництвом здійснювала Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв.

У церемонії перерізання стрічки взяли участь Міністр закордонних справ Республіки Білорусь Володимир Макей, Київський міський голова Віталій Кличко, Посол Республіки Білорусь в Україні Валентин Величко.

"Символічно, що сьогоднішній захід відбувається саме в ті дні, коли Україна відзначає 25-ту річницю своєї незалежності, та в рік, коли виповниться 25 років із моменту встановлення дипломатичних відносин між нашими країнами – відносин дружби, партнерства та співпраці на всіх рівнях", – сказав В. Макей. Він також подякував В. Величку за його внесок у будівництво цього комплексу.

Мер Києва теж звернувся зі словами вдячності до Посла Білорусі в Україні. "Дуже добре, що протягом останніх років у нас склалися хороші добросусідські відносини, і я хотів би подякувати Валентину Володимировичу, оскільки каденція дипломата незабаром закінчується, за його роботу", – сказав В. Кличко.

Успішне завершення спорудження житлового комплексу стало черговим практичним кроком реалізації Угоди між Урядом Республіки Білорусь і Кабінетом Міністрів України про умови розміщення і обслуговування дипломатичних представництв Республіки Білорусь в Україні та України в Республіці Білорусь від 15 грудня 2000 року.

Під час виступу на урочистому відкритті комплексу Міністр закордонних справ Республіки Білорусь наголосив на важливості цієї події у двосторонніх відносинах

країн, оскільки такі дії обох урядів свідчать про дружні, братерські та довготривалі відносини, які й надалі зміцнюватимуться: "Ми прийшли в Україну надовго, не з кулаком, а з дружньою, розкритою рукою".

Київський міський голова Віталій Кличко привітав представників Білорусі та України із визначною подією відкриття комплексу будівель і зазначив, що всі українські інститути доклали максимальних зусиль, аби роботи були проведені вчасно і на найвищому рівні: "Наші держави співпрацюють на

умовах довіри, дружби, партнерства у різних сферах, зокрема, культурній та економічній. Дуже важливо, щоби зв'язки між нашими країнами й надалі зберігалися на високому рівні. Київ відкритий і готовий до цього".

Як зазначив Надзвичайний і Повноважний Посол Валентин Величко, згідно зі згаданою Угодою білоруській стороні на паритетній основі було виділено ділянку 0,25 га в Солом'янському районі м.Києва для будівництва комплексу будівель, до якого належать резиденція посла, житловий будинок для білоруських дипломатів і співробітників посольства, підземний паркінг на 20 машиномісць, гостьова автостоянка, а також майданчики для відпочинку дітей і дорослих: "Під час будівництва представники Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв контролювали процес, аби було застосовано сучасні технології, а також забезпечено використання новітніх

Справа наліво: Павло Кривонос, генеральний директор ГДП, Валентин Величко, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Україні, Володимир Макей, Міністр закордонних справ Республіки Білорусь, Анатолій Дронь, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Білорусь

еколого-економічних та безпекових систем”.

Зведення комплексу розпочалося у грудні 2013 року. Комплекс посольства складається з шестиповерхового житлового будинку, триповерхової будівлі резиденції, підземного паркингу та трансформаторної підстанції.

У житловому будинку на два під'їзди перший поверх відведено під обслуговуючі приміщення – тренажерний зал, пральню, а також два помешкання готельного типу. На шостому поверсі також є зона відпочинку для мешканців будинку. Загальна кількість квартир – 21.

Резиденція з чотирьох боків має підвісні скляні конструкції, а перший поверх та вхідна група оздоблені гранітом.

На першому поверсі розмістився тренажерний зал, приміщення для водних процедур, технічні приміщення, на другому – зимо-

вий сад (атріум), робочий кабінет, гостьова спальня, санвузли. Третій поверх резиденції займає їдальня, кабінет, дві спальні з гардеробними та ванними.

У повідомленні прес-служби посольства Білорусі було зазначено, що наявність такої іноземної

власності дасть змогу заощадити на оренді житла для працівників дипломатичних місій, гарантувати високий рівень безпеки дипломатів та членів їхніх сімей.

Уведення в експлуатацію житлового комплексу білоруського диппредставництва в столиці України свідчить про прагнення Республіки Білорусь й надалі зміцнювати високий рівень дружніх відносин з Україною і готовність Києва усіляко сприяти продуктивному розвитку взаємин.

За повідомленнями ГДП та інформагентств

ГДП на Сорочинському ярмарку

Національний Сорочинський ярмарок-2016 проходив з 16 по 21 серпня, як і завжди, у селі Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області на батьківщині Миколи Гоголя. Цьогорічне свято було присвячене 25-й річниці Незалежності України та проходило під гаслом «Розквітає ярмарок – квітне Україна!»

За своїм розмахом, кількістю учасників та відвідувачів цьогорічні Сорочинці перевершили не лише два останніх, а й найпотужніший ярмарок 2013 року. Були представлені усі без винятку області України. Слід зазначити, що цьогоріч долучилися до фестивалю багато іноземних фірм. Свої традиційні

товари пропонували представники Азербайджану, Білорусі, В'єтнаму, Грузії, Індії, Пакистану, Шрі-Ланки та інших країн. Організатори дійства зареєстрували понад тисячу учасників та майже мільйон відвідувачів. Серед них були посли іноземних держав, акредитовані в Україні, а також відомі вітчизняні політики, артисти і журналісти.

Культурна програма включала виступи близько трьохсот мистецьких колективів та окремих виконавців. Кожного дня проводилися запальні дискотеки.

Серед учасників відзначився Ансамбль народної пісні “Калиновий гай” Генеральної дирекції з

обслуговування іноземних представництв – лауреат та переможець багатьох міських та всеукраїнських конкурсів. Цей колектив традиційно популяризує твори українського народного музичного мистецтва та сучасну українську пісню серед представників дипломатичних місій. Тож і під час Національного Сорочинського ярмарку музики ГДПУ не лише взяли участь у великій культурно-мистецькій програмі свята, а й здобули заслужене перше місце в

конкурсі серед співочих колективів.

Цьогорічний ярмарок був особливо багатим на емоції, враження, настрої та новинки. Готувався майже рік, але так швидко вже став історією, залишивши по собі яскраві спогади, нові знайомства, цікаві та потрібні покупки, а для нас, організаторів – неоціненний досвід та вдячність від учасників і гостей.

За повідомленнями ГДП та інформагентств

Краса в очах того, кому даровано талант бачити

„Я не хочу сподобатися масам і не мрію про те, щоби публіка у захваті закидала мене чепчиками – я хочу бути по-справжньому вільним у нашому несвобідному і змінюючомуся світі. Ми живемо у ситуації, де усе дуже рухливе, змінюються зовнішні і внутрішні концепції особистості. Усі світові ідеї знаходяться у процесі, творча людина підштовхує себе, рухаючись від старого до нового, від помирання до відродження, від печалі о радощі. Мій девіз: не намагайтеся створити себе”.

**Олександр Дубовик,
член Національної Спілки художників України,
Почесний академік Національної академії
мистецтв України**

Художник-живописець, монументаліст, графік Олександр Михайлович Дубовик – один з провідних митців України. Його творчість – яскрава сторінка в історії українського образотворчого мистецтва другої половини ХХ століття. Живописне обдаровання він щасливо поєднує з оригінальними інтелектуально-теоретичними дослідженнями. Роботи О. Дубовика з успіхом експонуються в кращих музеях і галереях не лише України, а й багатьох європейських країн та на американському континенті.

Творчість митця вражає універсальністю. Він створює мозаїки, вітражі, килими, розписи, дизайн інтер'єрів та книжкову графіку. Протягом останніх років Олександр Дубовик виконав розписи в каплиці у місті Берр-Лез-Альп поблизу Ніцци (Франція) та зробив великі вітражі Ново-Апостольської церкви у Києві.

Творча діяльність майстра є постійним джерелом досліджень українських істориків мистецтва. Відомо,

мі часописи «Сучасність», «Хроніка – 2000-ліття», «Арт-галерея» та інші друкують теоретичні праці О. Дубовика, присвячені проблемам сучасних творчих процесів («Палімпсести»).

Твори художника зберігаються в Національному художньому музеї та інших музеях України, Третьяковській галереї в Москві, Російському музеї в Санкт-Петербурзі, музеї Вюрта (Німеччина), музеї сучасного мистецтва у Тегерані, Українському музеї авангардного мистецтва в Чикаго (США), Zimmerly Art Museum (Нью-Джерзі, США), а також у багатьох приватних колекціях світу.

За словами авторитетного французького мистецтвознавця Жана-Клода Маркаде, «від творчості Дубовика віє не тільки сакральністю православного іконопису, а й квітковою веселковістю українських ланів, прикрашення одягу, внутрішнього устаткування хат, взагалі всією кольоровою палітрою, яку Малевич приписав Украї-

Олександр Дубовик, художник

ні. Дубовик переплавляє цю образотворчу і кольорову спадщину в унікальний світ символів, в діалог з різними мистецькими культурами, в потаємну знакову систему. Він веде розмову і з іконою, і з Малевичем, і зі школою Матюшина, і з бойчукізмом, і з спектралізмом Богомазова, але рішення абсолютно специфічні: картини Дубовика випромінюють життєрадісність, вони радість для ока, душі і духа».

Улітку цього року Олександр Михайлович Дубовик відзначив своє 85-річчя. До свого дня народження ушлюблений

художник приурочив відкриття у Мистецькому арсеналі персональної виставки „Архів застережень”, яка складалася з творчого доробку майстра різних періодів.

Піфагорійці вважали прекрасне результатом співвідношення числових характеристик.

Прояви закономірностей – прекрасне для Аристотеля, для Геракліта – боротьба протилежностей. «Прекрасні речі можна зруйнувати одним поглядом», – попереджає художник Олександр Дубовик, закликаючи: «Вчіться! Вивчайте! Глибоко засвоюйте! Аналізуйте і

запам'ятовуйте великі думки і вчення мудреців та філософів! Щоб потім з легким серцем послати їх усіх до бісової матері!». Один із розділів його книги афоризмів, віршів, спостережень «Слова» називається «ПСІХ» – Повний Словник Інтелегентного Художника. В ньому він розшифровує: «совість – предмет делікатного умовчання», «перемога – передумова деградації», «байдикування – творчість у щадному режимі», а «шлюб – санкціоноване обоюдне використання статевих органів». Це іронічна натхненність або натхнення іронічності? Бо поруч зовсім інший вимір життєсприйняття в посвяті дружині Ірині:

Ты жизнь моя!
Ты пламя, света света!
Лишь для тебя
Улыбчиво лечу
Как мысль
По раскаленному лучу
Выветривая
Будничное вето.

Сальвадор Далі свою книгу хотів назвати «Мое надтаємне життя», та, подумавши, затитулював її «Щоденник генія». Дубовик зауважує: «Чим вище людина підіймається, тим меншою вона здається тим, хто внизу», і зазвичай

ті, хто відчув раптом крила за спиною, починають каркати.

Ясна річ, це не про Олександра Михайловича, але обидва майстри художнього епатажу часто цитують А.Бретона, З.Фрейда, К.Маркса, Ф.Ніцше, які збагатили своїми думками теорію сюрреалізму. Трьох останніх нарікали «майстрами підозрювання». За їхніми спостереженнями, те, що люди вважають найважливішим, те, у що вірять насамперед, – тільки прикриття чогось іншого. Поведінка людей, їхні цінності, ідеї – це способи містифікації і обману.

Сповідуючи метареалізм, який «підносить образ до надхудожніх узагальнень, надаючи йому смисловий обсяг міфу», Дубовик пропонує в якості основної форми творчості метаболу. Метабола (древньогрецькою – «переміщення», «переворот») – це неподільність на конкретний предмет і залучену подібність, це образ реальності, що подвоюється і разом із тим залишається єдиною.

Майже в усіх картинах Художника присутнє зображення букета. Букет вміщує у себе і охоплює усі циклічні процеси (єдність, множинність, повернення

"Тріумф", 2015 рік

до єдності, еволюцію та інволюцію, народження, ріст, зів'янення і тому подібне).

Букет – елемент певного символічного процесу «творіння людської долі». Букет – «символ екологічної єдності і людської спільності».

Певен, що кожен знайде своє бачення і розуміння цього образу. В нього є свій голос, інтонація. В ньому є радість і печаль, тиша і громоподібне захоплення, він ніби ключ для особистого бачення світу, до бачення містичного, дивного, того, що здатне реалізувати почуття.

Для мене букет – кулькова блискавка творіння у людській долоні. Природу кулькової блискавки ще ніхто не розгадав, ніхто не зумів на власних досвідах її відтворити і, можливо, саме тому феномен її часто зводять до галюцинацій.

Та коли рівень художньої свідомості виявляється конгеніальним світові Художника, концентрація уваги на якомусь елементі

картини дає радість сприймати не лише образ, як це відбувається на фізичному або астральному рівні. Ми вигадуємо правіше ім'я об'єкта у вигляді знаків і символів. Майже на кожній картині Майстра є вертикаль – струна між трикутником і колом, ніби промінь божественного одкровення, який осяює духовні глибини, явлені на полотні.

Щось магічне відбувається від перегляду картин Майстра. На виставці у Мистецькому арсеналі «Від Малевича до Дубовика» їх було 78.

Так само як у колоді карт Таро. Таро означає сутність, яка обертається. Символом карт Таро, так само як і картин Олександра, є маршрут духовної мандрівки, засіб самопізнання. Аби розпізнати в них себе, аби побачити зовнішню красу світу – треба плекати красу внутрішню.

Олексій Кужельний,
народний артист України

